

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

Cəfərov Cahangir Maarif oğlu

“Elektron hökumət konsepsiyası əsasında vergi və gömrük orqanlarının ticarət şəbəkəsilə inteqrasiyası” mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisas şifri və adı

- **060803**

İxtisaslaşma

- **Elektron idarəetmə**

Elmi rəhbər:

Magistr proqramının rəhbəri:

i.e.n., dos. N. H. Qurbanov

i.e.d. prof. H. S. Həsənov

“Menecment”

Kafedrasının müdiri

i.e.d. prof. K. A. Şahbazov

BAKI-2018

Mündəricat

GİRİŞ	4
FƏSİL I. ELEKTRON HÖKUMƏT KONSEPSİYASI	8-22
1.1. Elektron hökumət konsepsiyasının mahiyyəti.....	8
1.2. Azərbaycanda elektron hökumət konsepsiyasının müasir vəziyyəti və görülmüş işlər.....	12
1.3. Elektron hökumət sistemindən istifadə.....	18
FƏSİL II. VERGİ VƏ GÖMRÜK ORQANLARININ İNFORMASIYA SİSTEMLƏRİ VƏ ELEKTRON XİDMƏTLƏRİ	22-45
2.1. Vergi orqanlarının informasiya sistemləri və elektron xidmətləri.....	22
2.2. Gömrük orqanlarının informasiya sistemləri və elektron xidmətləri.....	35
FƏSİL III. ELEKTRON HÖKUMƏT KONSEPSİYASI ƏSASINDA GÖMRÜK VƏ VERGİ ORQANLARININ İNFORMASIYA SİSTEMLƏRİNİN TİCARƏT ŞƏBƏKƏSİLƏ İNTEQRASIYASI	44-70
3.1. Elektron hökumət konsepsiyası əsasında informasiya sistemlərinin inteqrasiyası.....	44
3.2. İnteqrasiya edilmiş informasiya sisteminin (İİS) layihələndirilməsi.....	47
3.3. İİS-də informasiya xidmətləri təqdim edən tranzaksiyaların təsviri.....	59

3.3.1. Vətəndaşlar tərəfindən sorğuların seçilməsi.....	59
3.3.2. Biznes strukturları üzrə sorğuların təsviri.....	61
3.3.3. Dövlət orqanları üzrə sorğuların təsviri.....	63
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	68
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT.....	71
XÜLASƏ.....	75
SUMMARY.....	76
PE3IOME.....	77

GİRİŞ

Mövzunun aktualığı. İnformasiya və kommunikasiya texnologiyasının (İKT) meydana gəlməsi və inkişafı məlumatların daha sürətli, səmərəli əldə edilməsi, saxlanması, emalı, mübadiləsi və istifadəsi üçün fərdlərə, qruplara, biznes strukturlarına və hökumətlərə idarəetmənin daha da səmərəli təşkili üçün vasitələr təmin etmişdir. Müasir dövrdə informasiya sistemlərinin yaranması və mövcud informasiya sistemlərinin təkmilləşməsi istiqamətlərində tədbirlər görülməsi zərurətləri meydana gəlmişdir. Azərbaycan Respublikası Prezidenti cənab İlham Əliyevin 2016-cı il 16 mart tarixli 1897 nömrəli Sərəncamı olan "Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə strateji yol xəritəsinin başlıca istiqamətləri"nin təsdiqi və bundan irəli gələn məsələlər haqqında" müvafiq olaraq hazırlanan milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın bəzi sektorları üzrə ümumilikdə strateji yol xəritəsində dövlət xidmətlərinin səmərəliliyinin və çevikliyinin artırılması məqsədilə elektron hökumət xidmətlərinin müasir texnologiyalarının tətbiqini genişləndirmək və onlardan istifadə imkanları sadələşdirilmək əsas planlardan sayılır. Ümumiyyətlə, dövlət orqanlarının informasiya sistemlərinin təkmilləşdirilməsi və onların inteqrasiya olunaraq elektron xidmətlərin çevikliyi, səmərəliliyi və şəffaflığının təmin olunması planlaşdırılır ki, bununla da sahibkarlıq subyektlərinin öz resurslarına qənaət etməsinə, həm yerli, həm beynəlxalq səviyyədə qarşılıqlı əlaqələr təkmilləşdirilməsinə, genişləndirilməsinə, bazarlara və resurslara çıxış şəraitləri və imkanları artaraq ölkəyə investisiya axınının güclənməsi kimi hədəflərə çatmaq hədəflənir. Həmçinin qeyd olunur ki, biznes mühitinin daha da əlverişli vəziyyətə gətirmək üçün hökumətin aparıcı rolunun daha da gücləndirilməsi prioriteni həyata keçirtmək üçün görülməli tədbirlərdən biri dövlət xidmətlərinin çevikliyinin və səmərəliliyinin artırılmasıdır. Həmçinin həmin yol xəritəsində, iqtisadiyyatın dövlət tənzimləməsi – vergi və gömrük idarəetməsinin daha da təkmilləşdirilməsi, optimallaşdırılması istiqamətində səmərəli addımlar atmaq və yeni iqtisadi yanaşmaya keçid üçün prioritet addımlar arasında biznes mühitinin yaxşılaşdırılması üçün vergi-gömrük idarəetməsinin keyfiyyətinin daha da yüksəldilməsi zəruri hesab

olunur.

İnformasiya cəmiyyətinin inkişafı dövlət orqanları və biznes strukturlarına mənsub olan informasiya sistemlərinin yaradılmasına tələbatı daha da artırır. Bu sistemlərin təqdim etdiyi xidmətlər düzgünlük (dəqiq məlumat), opektivlik (ani olaraq təqdim etmə), aktuallıq (vacib məlumat), müntəzəmlik (həmişə və hər yerdə), dolğunluq (təfsilati məlumat), çeviklik (dəyişikliyi nəzərə almaq) keyfiyyət üstünlüklərinə malik olmalıdır. Sosial əhəmiyyətinə və mövcud informasiya infrastrukturu üzərində qurulduğu üçün iqtisadi cəhətdən səmərəliliyinə görə həmin sistemlərin elektron hökumət konsepsiyası əsasında inteqrasiyası informasiya xidmətlərinin tətbiqinin inkişafı baxımından aktualdır.

Təsərrüfat subyektləri və korporasiyalar üzrə öz fəalliyyətlərinin səmərəli təşkili üçün müxtəlif miqyaslı informasiya sistemlərin yaradılması tələb olunur. Bu sistemlərin informasiya infrastrukturunu *E-government* konsepsiyası əsasında təşkil edilir.

E-government ele bir dövlət idarəetmə sistemidir ki burada informasiya emalı, saxlanması və dövriyyəsi elektron vasitələrə əsaslanır və onun qurulmasında əsas məqsəd vətəndaşlara, biznes strukturlarına və həmçinin dövlət qurumlarına dövlət orqanlarının bütün növ informasiya xidmətlərinin təqdim olunması prosedurlarının asanlaşdırılması, xidmət müddətinin daha da azaldılması və keyfiyyətin yüksəldilməsi, inzibati məsariflərin daha da azaldılması, həmin qurumların fəaliyyəti haqqında informasiya açıqlılığının və şəffaflılığının təmin etməkdir.

E-government konsepsiyası əsasında ayrı-ayrı dövlət və biznes qurumlarına mənsub sistemləri inteqrasiya etməklə yeni informasiya xidmətləri təqdim etmək olar. Məsələn, «Gömrük/Daxili istehsal — Ticarət şəbəkəsi - Vergi» sistemləri üzrə hərəkət məlumatları əsasında maraqlı tərəfləri zəruri informasiya ilə təmin etmək mümkündür.

Dissertasiya işinin məqsədi. Elektron Hökumət konsepsiyasının təşəkkülü və

təkamülünü, səciyyəvi və fərqli cəhətlərini elmi cəvrədən xarakterizə edərək, onun müasir dövrdə dövlət idarəçiliyinin özəyində dayandığını və Azərbaycanın inkişafında xüsusi rol oynadığını əsaslandırmaqdır. E-hökumət konsepsiyasının dövlət orqanları ilə təsərrüfat subyektləri və vətəndaşlar arasında qarşılıqlı ictimai münasibətlərdə təzahür olunan informasiya əlaqələrin elektronlaşması tələbinə əsasən ölkəyə daxil edilmiş və daxili istehsal məhsulların «Gömrük/Daxili istehsal — Ticarət şəbəkəsi - Vergi» sistemləri üzrə dövriyyə məlumatları əsasında Dövlət orqanları, Biznes strukturları və Vətəndaş kimi maraqlı tərəflərin zəruri informasiya ilə təmin olunmasıdır (informasiya xidmətlərinin təqdim edilməsidir).

Tədqiqatın predmeti və obyektı. Tədqiqatın predmeti dövlət orqanları və biznes strukturlarına mənsub olan informasiya sistemlərinin inkişaf etdirilməsinin nəzəri və praktiki əsasları təşkil edir. Tədqiqatın obyektləri isə elektron hökumət, gömrük və vergi orqanlarının, ticarət şəbəkələrinin informasiya sistemləri və elektron xidmətləridir.

Tədqiqat metodları elektron idarəetmə, informasiya sistemləri və verilənlər bazası nəzəriyyələri, nisbətlərin normallaşdırılması üsuludur.

Magistrlik dissertasiya işinin elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

1. İnformasiya sistemləri inteqrasiyasının nəzəri əsaslarının inkişaf etdirilməsi.
2. «Gömrük/Daxili istehsal — Ticarət şəbəkəsi - Vergi» sistemləri üzrə dövriyyə məlumatları əsasında informasiya sistemlərinin inteqrasiyasının konseptual modelidir.

İşin praktiki əhəmiyyəti aşağıdakılardan ibarətdir:

- Dövlət orqanları üzrə sorğuların təsviri (zəruri qərarların qəbulunda istifadə etmək üçün aidiyyatı məhsulların profilləri üzrə analitik və statistik informasiya əldə etmək)
- Biznes strukturları üzrə sorğuların təsviri (Biznes fəaliyyətinin başlanması, planlaşdırılması, proqnozlaşdırılması və marketinq tədqiqatların aparılmasında zəruri

informasiya əldə etmək)

- Vətəndaşlar tərəfindən sorğuların seçilməsi (məhsulların kəmiyyət, keyfiyyət göstəriciləri, əldə olunması imkanları, satış məntəqələrinin coğrafi parametrləri və marşrutları haqqında məlumatlarla təmin etmək)

İşin həcmi və quruluşu. Dissertasiya işi giriş, səkkiz paragrafi əhatə edən üç fəsil, nəticə və ədəbiyyat siyahısından ibarət olmaqla 77 səhifədir.

FƏSİL I. ELEKTRON HÖKUMƏT KONSEPSİYASININ MAHIYYƏTİ VƏ MÖVCUD VƏZİYYƏTİ

1.1. Elektron hökumət konsepsiyasının mahiyyəti

İnformasiya və kommunikasiya texnologiyasının (İKT) meydana gəlməsi və inkişafı məlumatların daha sürətli, səmərəli əldə edilməsi, saxlanması, emalı, mübadiləsi və istifadəsi üçün istifadəçilərə, fərdlərə, qruplara, müəssisələrə, təşkilatlara və ya hökumətlərə vasitələr təmin etmişdir. Daha sürətli, düzgün və asan bir söz emalı vasitəsi olaraq başlamış olan bu texnologiyalar daha sonra qərarların qəbul edilməsində köməkçi olan verilənlərin toplanması və emal olunması vasitələrinə çevrilmişdir. İnkişaf etməkdə olan kompüterləşmə və artan internet bağlantısı ilə, bu proses hazırda, daha çox istifadəçinin İKT-nin təmin etdiyi üstünlüklərdən faydalanmasına və işlərinin yollarını dəyişdirməyə yönəldilən bir mərhələyə çatdı. Başqa sözlə, bu, "biznes prosesinin yenidənqurulması" ilə nəticələnmişdir. Mövzu hökumət olduqda isə, bu texnologiyaların bir araya gəlməsi, daha sürətli və keyfiyyətə daha yaxşı qərarların qəbul edilməsinə, daha geniş istifadə olunmasına və dəqiq hesabatlılığa, daha yaxşı istifadə olunmasına gətirib çıxarır.

Bugün hökumətdən öz işlərində daha şəffaf olması, öz fəaliyyətlərinə görə cavabdehlik daşması və cavablarında çevik olması gözlənilir. Bu, səmərəli idarəçiliyə nail olmaq istiqamətində tərtib olunan istənilən prosesdə İKT-dən istifadəni zəruriləşdirmişdir. Həmçinin bu düşüncəyə gətirib çıxarmışdır ki, bu texnologiyalar geniş miqyaslı məqsədlərə nail olmaq üçün istifadə oluna bilər və daha geniş əhatə dairəsi ilə sürətli və ədalətli inkişafa gətirib çıxara bilər. İnformasiya və Kommunikasiya Texnologiyası (İKT) kimi müasir texnologiya vasitələri hökumətin öz seçiciləri, vətəndaşları, biznesləri və öz orqanları arasında münasibətləri dəyişdirmək üçün istifadə olunur. İdarəçilik prosesləri və sistemlərinin dəyişdirilməsi və yenidən müəyyən edilməsində İKT-nin potensialı artıq tanınır və qəbul olunur, elektron idarəçilik vətəndaşlar, müəssisələr, vətəndaş cəmiyyəti qrupları və özəl sektorun idarəçilik barədə qərar qəbul etmə prosesində iştirakını və daha dərinləndirilməsini təmin etmək məqsədilə idarəçilik sistemlərində İKT-dən geniş istifadə məntiqi növbəti addımdır.

E-hökumət əsasən Sadə, Etik, Məsul, Reaksiyalı və Şəffaf İdarəçiliyin həyata keçirilməsi üçün Hökumətin fəaliyyət göstərən proseslərinə İnformasiya və kommunikasiya texnologiyalarının tətbiq olunmasıdır. Bu, ümumiyyətlə, dövlət orqanları tərəfindən İKT-lərin aşağıda göstərilən səbəblərdən biri və ya hər biri üçün istifadə edilməsini nəzərdə tutur: (a) Vətəndaşlar, müəssisələr və ya digər dövlət idarələri ilə informasiya mübadiləsi; (b) Dövlət xidmətlərinin sürətləndirilməsi və daha səmərəli təsdiqi; (d) Xərclərin azaldılması / gəlirlərin artırılması (e) inzibati proseslərin yenidən qurulması və (f) Xidmətlərin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması.

Elektron hökumət infrastrukturunu özlüyündə geniş anlayışdır. İnsan kapitalı, geniş zolaqlı internet şəbəkəsi, adambaşına düşən kompüter və mobil telefon sayından tutmuş evdə davamlı elektrik enerjisinə çıxış da daxil olmaqla elektron hökumət infrastrukturun tərkib hissəsi sayıla bilər.

E-hökumət

Son illərdə "E-hökumət" termini aktuallıq qazanmış olsa da, bu terminin standard tərifini yoxdur. Müxtəlif hökumətlər və təşkilatlar bu terminə təriföz məqsəd və amallarına uyğun olaraq müəyyən edirlər. Bəzi geniş istifadə olunan təriflər aşağıda verilmişdir:

i. Dünya Bankına görə, "Elektron hökumət dövlət qurumları tərəfindən vətəndaşlar, biznes və digər hökumət qolları ilə əlaqələr qurma qabiliyyətinə malik olan informasiya texnologiyaları (Geniş Ərazi Şəbəkələri, İnternet və mobil kompüter) kimi istifadə edir. Bu texnologiyalar bir sıra müxtəlif məqsədlərə xidmət edə bilər: dövlət xidmətlərinin vətəndaşlara daha yaxşı çatdırılması, biznes və sənaye ilə qarşılıqlı əlaqələrin yaxşılaşdırılması, informasiya əldə etməklə vətəndaşların səlahiyyətlərinin gücləndirilməsi və ya hökumətin daha səmərəli idarə olunması. Ortaya çıxan faydalar daha az korrupsiya, şəffaflığın artırılması, daha çox rahatlıq, gəlir artımı və / və ya xərclərin azaldılması ola bilər.(1) "

ii. UNESCO e-hökuməti aşağıdakı kimi müəyyən edir:

"İdarəçilik, ölkənin işlərinin idarə edilməsində siyasi, iqtisadi və inzibati səlahiyyətlərin həyata keçirilməsidir, o cümlədən vətəndaşların maraqlarının ifadə edilməsi və onların qanuni hüquqları və öhdəliklərini yerinə yetirir. E-hökumət dedikdə, ictimaiyyətə və digər qurumlara informasiya yayma, hökumətin fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün effektiv, sürətli və şəffaf bir prosesi asanlaşdırmaq üçün bu İdarəçiliyin elektron mühit vasitəsilə həyata keçirilməsi kimi başa düşülə bilər. "

Bu tərif, vətəndaşların maraqlarının əlavə şəffaflıq və səmərəliliyə gətirib çıxarması ilə yanaşı, bir ölkənin idarə olunmasında səlahiyyətlərin həyata keçirilməsində elektron mühitin istifadəsini əks etdirir. (2)

iii. Avropa Şurası E-hökuməti aşağıdakı kimi qəbul edir: "İctimai fəaliyyətin üç sahəsində elektron texnologiyalardan istifadə:

- Dövlət orqanları və vətəndaş cəmiyyəti arasında münasibətlər
- dövlət orqanlarının demokratik prosesin bütün mərhələlərində fəaliyyəti (elektron demokratiya)
- dövlət xidmətlərinin təmin edilməsi (elektron dövlət xidmətləri)"

Bu vəziyyətdə əsas diqqət dövlət və vətəndaşlar arasında daha yaxşı qarşılıqlı əlaqənin təşviq edilməsi, demokratiyanın inkişaf etdirilməsi və dövlət xidmətlərinin göstərilməsi məqsədilə elektron texnologiyalardan istifadə edilməsinə yönəlir. (3)

iv. ABŞ-ın 2002-ci il e-Hökumət Aktında "e-hökumət" aşağıdakı kimi müəyyən edilir: "Hökumət tərəfindən internet tətbiqlərin və aşağıdakı məqsədlər üçün bu texnologiyaları həyata keçirən proseslərlə birləşmiş digər məlumatların istifadə olunması.

(A) Hökumət məlumatlarına və xidmətlərinə çıxışın təmin edilməsi və ictimaiyyətə, digər orqanlara və digər hökumət orqanlarına çatdırılması; və ya

(B) Effektivlik, səmərəlilik, xidmət keyfiyyəti və ya transformasiyanın daxil olduğu hökumət əməliyyatlarında təkmilləşdirmələrin həyata keçirilməsi".

Bu tərif, bir tərəfdən Hökumətin fəaliyyətlərini təkmilləşdirməkdə İKT-nin istifadəsi və informasiya və xidmətlərin vətəndaşlara və hökumət qurumlarına digər tərəfə çatdırılması və çatdırılması üçün ABŞ hökumətinin strategiyasını əks etdirir. (4)

Azərbaycanda isə elektron hökumətə belə tərif verilir:

“Elektron Hökumət” - müasir informasiya texnologiyalarından istifadə ilə dövlət orqanları və qurumları tərəfindən Azərbaycan Respublikasının ərazisində yaşayan bütün vətəndaşlara, fiziki və hüquqi şəxslərə, xarici vətəndaşlar və vətəndaşlığı olmayanlara informasiya və elektron xidmətlərin göstərilməsinə şərait yaradır. (5)

E-hökumətdə qarşılıqlı fəaliyyətlərin növləri

E-hökumət idarəçilikdə müxtəlif iştirakçılar arasında qarşılıqlı fəaliyyətə imkan yaradır. Bu qarşılıqlı fəaliyyətlə aşağıdakı kimi təsvir oluna bilər:

G2G (Hökumət - Hökumət) - Bu vəziyyətdə İnformasiya və kommunikasiya texnologiyaları yalnız hökumət qurumlarının fəaliyyətinə aid olan hökumət proseslərini yenidən təşkil etməklə yanaşı, müxtəlif müəssisələr daxilində və aralarında informasiya və xidmətlərin axını artırmaq üçün də istifadə olunur. Bu cür qarşılıqlı təsir yalnız hökumət sahəsindədir və müxtəlif hökumət qurumları arasında, eləcə də təşkilat daxilində müxtəlif funksional sahələr arasında, yerli hökumət qurumları arasında olur. Əsas məqsəd, səmərəliliyi, performansını və məhsuldarlığını artırmaqdır.

G2C (Hökumət - Vətəndaşlar) - Bu vəziyyətdə, vətəndaşlar arasında geniş əhatəli xidmətlərin səmərəli şəkildə istifadəsinə imkan verən hökumət və vətəndaşlar arasında bir interfeys yaradılır. Bu, bir tərəfdən dövlət xidmətlərinin mövcudluğu və əlçatanlığını genişləndirir və digər tərəfdən xidmətlərin keyfiyyətini artırır. Bu vətəndaşlara hökumətlə nə zaman qarşılıqlı əlaqədə olmaq (məsələn, həftədə 24 saat, həftədə 7 gün), harada (məsələn, xidmət mərkəzi, qatılaşdırılmış köşk və ya evdən / iş yerindən) və hansı vasitə ilə (məsələn, internet vasitəsilə, faks, telefon, e-poçt, üz-üzə və s.) imkanları təqdim edir. Əsas məqsəd hökumətlə vətəndaşındost olmasıdır.

G2B (Hökumət - Biznes) - Burada e-hökumət alətləri biznes dairəsinə kömək etmək üçün istifadə olunur. Məqsəd vaxt qazanmaq, əməliyyat xərclərini azaltmaq və hökumətlə məşğul olduqda daha şəffaf bir mühiti yaratmaqdır. G2B təşəbbüsləri lisenziyalaşdırma, icazə, satınalma və gəlir toplama ticarət, turizm və investisiya kimi sahələrdə təşviqedicisi və asanlaşdırıcı rol oynayır.

G2E (Hökumət - İşçilər) - Hökumət ən böyük işəgötürən kimi, işçiləri ilə

mütəmadi olaraq qarşılıqlı əlaqə yaratmalıdır. Bu qarşılıqlı fəaliyyət təşkilat və işçi arasında iki tərəfli bir prosesdir. İKT vasitələrinin istifadəsi bir tərəfdən bu qarşılıqlı təsirləri sürətli və effektiv hala gətirməkdə və digər tərəfdəki məmnuniyyət səviyyəsinin artırılmasında kömək edir.

1.2. Azərbaycanca elektron hökumət konsepsiyasının müasir vəziyyəti və görülmüş işlər

Ölkəmizdə ilk dəfə “elektron hökumət” ideyasına «Azərbaycan Respublikasının inkişafı naminə informasiya və kommunikasiya texnologiyaları üzrə Milli Strategiya (2003- 2012-ci illər)» adlı sənədində rast gəlinir (6). Bu sənədlərdəki planları və tədbirləri həyata keçirən orqan Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyi olmuşdur və bunun üçün 2005-2008-ci və 2010-2012-ci illər ərzində “Elektron Azərbaycan” Dövlət Proqramları tərtib etmiş və tətbiq etmişdir. 1-ci adı çəkilən proqram əsasən informasiya cəmiyyətinin əsaslarını hazırlamağa, 2-cisi isə başlıca olaraq elektron hökumətə keçidi sürətləndirməyə köklənmişdir.

2010-2012-ci illərdə İKT-nin tətbiqi sahəsində əsas istiqamətlərdən biri kimi “Elektron Azərbaycan” proqramının yaradılması istiqamətində dövlət qurumları və yerli özünüidarəetmə orqanlarında qarşıya aşağıdakı vəzifələr qoyulmuşdur (7):

1. Vahid konfidensial multiservis şəbəkəsinin qurulması, təkmilləşdirilməsi və vahid informasiya məkanının qurulması;

2. Dövlət qurumlarının informasiya resurslarının və informasiya sistemlərinin təkmilləşdirilməsi, inteqrasiyası və inkişafı, dövlət qurumlarının öz aralarında, hüquqi və fiziki şəxslərlə, əsasən də sahibkarlarla, biznes strukturları ilə və digər təşkilatlarla əlaqənin təhlükəsiz və çevik informasiya mübadiləsinin təmin edilməsi üçün mexanizmlərin araşdırılması;

3. “E-hökumət” həllərinin uygulanması və “e-xidmətlərin bir pəncərə” prinsipi ilə təqdim edilməsi.

Nazirlər Kabinetinin də bu Elektron hökumətin qurulması və təkmilləşdirilməsi yönündə 2010-cu ildə sərəncamında fəaliyyət Proqramları müəyyən edilmiş və təsdiq edilmişdir. Bu fəaliyyət proqramında prioritetləşdirilmiş fəaliyyətlər aşağıdakılardır:

4. Normativ hüquqi və metodoloji bazanın qurulması və təkmilləşdirilməsi
5. Dövlət idarəçilik sistemində müasir informasiya texnologiyalarının və sistemlərinin tətbiqinin genişləndirilməsi
6. "E-hökumət" infrastrukturunun tərkibinin formalaşdırılması,
7. Dövlət idarəçiliyində elektron xidmətlərin tətbiqi və inkişafı,
8. Dövlət qurumlarında çalışanların, İKT sahəsində peşəkarların yüksək səviyyədə hazırlığı,
9. "E-hökumət"-in bütövlükdə təhlükəsizliyinin təmini,
10. Əhalinin, informasiya texnologiyaları sahəsində savadlılıq səviyyəsinin artırılması, "e-hökumət"-ə və onun təqdim etdiyi xidmətlərə asan çıxışının təmin olunması.

Bu layihələri həyata keçirməkdən ötrü 2011-2012-ci illərdə bir pəncərə prinsipi əsasında elektron hökumət portalı (www.e-gov.az) fəaliyyətə başlamışdır. 2012-ci ildə Nazirlik "Best Solution" MMC hansı ki, Azərbaycan və Estoniya şirkətidir, "Cybernetica AS" və "OÜ Aktors" Eston şirkətləri birlikdə layihə həyata keçirmişdir. Layihənin məqsədi **EHDİS (Elektron hökumət dövlət informasiya sistemi)** yaratmaq idi və layihə həyata keçirildi. Bu layihəyə çəkilən xərc 7 milyon avrodur (8).

Bundan sonra isə 2014-2016-cı illər üzrə "Elektron hökumətin inkişafı və elektron xidmətlərin genişləndirilməsi" Dövlət Proqramının layihəsi işlənmiş və təsdiq olunmuşdur. Yeni proqramda dövlət qurumları arasında məlumat mübadiləsinin, informasiya sistemlərinin inteqrasiyasının vahid standartlarının işlənilib hazırlanması, elektron xidmətlərin keyfiyyətinin artırılması hədəflənir. "Azərbaycan 2020: Gələcəyə Baxış" konsepsiyasında isə "Elektron hökumət" xidmətlərinin 100 faiz tətbiq edilməsi əsas hədəf olaraq müəyyən edilmişdir (9).

Azərbaycanın digər sahələrdə olduğu kimi elektron hökumət sahəsində inkişafı dünya reytinglərində də özünə yer tutmuşdur və beynəlxalq hesabatlarda yüksək səviyyədə qeyd olunmuşdur. BMT-nin hazırladığı “elektron hökumət” hesabatına görə 2010-cu ildə Azərbaycan sıralamada 96-cı lakin 2014-cü ildə isə 68-ci sırada yer tutmuşdur. Həmin reytingdə Azərbaycan regionun lider dövlətlərindən olan Rusiya və Türkiyəni ötmüşdür (10).

“Elektron Azərbaycan” ilə bağlı icra edilmiş iki proqramın büdcəsi indiyədək ictimaiyyətə açıqlanmamışdır. Elektron xidmətlərin yaradılması və inkişafı ilə bağlı dövlət qurumlarına dövlət büdcəsindən ayrıca vəsait ayrılmır, elektron xidmətlərin təşkili hər bir qurumun təsərrüfat xərcləri hesabına qarşılır.

18 aprel, 2012-ci il tarixində Prezident İlham Əliyev Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyi yanında Elektron Hökumət üzrə Dövlət Agentliyinin yaradılması barədə Sərəncam imzalasa da (11), 13 iyul, 2012-ci il tarixli fərmanı ilə bu sərəncamı ləğv etmiş və Vətəndaşlara Xidmət və Sosial İnnovasiyalar üzrə Dövlət Agentliyi (VXSİDA) yaradılmışdır (12). 5 sentyabr, 2012-ci il tarixli 706 nömrəli fərman ilə qurumun Əsasnaməsi təsdiqlənmiş və Əsasnamədə VXSİDA dövlət orqanlarının informasiya sistemlərinin inteqrasiyasını, e-xidmətlərin təşkilini sürətləndirmək, bu sahədə idarəetmə sisteminin genişləndirilməsini həyata keçirən mərkəzi icra hakimiyyəti orqanı kimi təsbit olunmuşdur.

Azərbaycanda Elektron hökumət sahəsində qanunvericilik

Son illər ərzində Azərbaycanda elektron xidmətlər sahəsində hüquqi bazanın yaradılması istiqamətində bir sıra qanunvericilik aktları qəbul edilmiş, prezident fərmanları və Nazirlər Kabinetinin qərarları qəbul edilmişdir.

Parlament səviyyəsində 9 mart 2004-cü ildə “Elektron imza və elektron sənəd haqqında” qanun, 10 may 2005-ci ildə “Elektron ticarət” haqqında qanun, 30 sentyabr 2010-cu ildə “Fərdi məlumatlar haqqında” qanunlar qəbul edilmişdir (13).

Eləcə də aşağıdakı beynəlxalq 23 noyabr 2001-ci il, Budapeşt “Kibercinayətkarlıq haqqında”, 28 yanvar 1981-ci il, Strasburq “Fərdi məlumatların

avtomatlaşdırılmış qaydada işlənməsi ilə əlaqədar şəxslərin qorunması haqqında” konvensiyalara qoşulmaq barədə qanunlar qəbul edilmişdir (13).

İcraedici hakimiyyət səlahiyyətləri çərçivəsində prezident aşağıdakı fərmanları imzalamışdır (14).

□ 23 may 2011-ci ildə Dövlət orqanlarının elektron xidmətlər göstərməsinin təşkili sahəsində bəzi tədbirlər haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı;

□ 5 fevral 2013-cü il tarixində “Elektron hökumət” portalı haqqında Əsasnamə”nin təsdiq edilməsi və elektron xidmətlərin genişləndirilməsi ilə bağlı tədbirlər barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı.

Nazirlər Kabineti tərəfindən isə 25 iyun 2011-ci ildə 142, 24 noyabr 2011-ci ildə 191, 1 may 2014-cü ildə isə 118 nömrəli qərarlar qəbul edilmişdir.

Azərbaycanda dövlət qurumları elektron xidmətlər göstərərəkən hüquqi və fiziki şəxslərdən kağız sənədlər – şəxsiyyət vəsiqəsi, sağlamlıq haqqında tibbi arayış, vətəndaş vəziyyəti aktları, fiziki və ya kommersiya hüquqi şəxslərin qeydiyyat şəhadətnamələri və VÖEN məlumatları, eləcə də daşınmaz əmlakla bağlı sənədlər tələb edirlər. Vətəndaşlardan kağız sənədlərin tələb edilməsi elektron xidmətlərin inkişafı üçün əsas maneələrdəndir. Məhz bu baxımdan, dövlət qurumlarının məlumat bazalarının inteqrasiya edilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Məlumat bazalarının inteqrasiya edilməsi elektron xidmətlərin göstərilməsi zamanı kağız sənədlərə olan ehtiyacı aradan qaldıracaq, elektron müraciət də daxil olmaqla, xidmətin tam elektron çatdırılması mümkün olacaqdır.

Elektron informasiya reyestrləri (sistemləri)

Fərdi Məlumatlar üzrə reyestr və informasiya sistemləri

Hal-hazırda, Nəqliyyat, Rabitə və Yüksək Texnologiyalar Nazirliyinin Məlumat Hesablama Mərkəzi EDHİS “çətir”-i altında Dövlət İnformasiya

Ehtiyatlarının və Fərdi Məlumatların İnformasiya Sistemlərinin Dövlət Reyestrini aparmaqdadır və məlumat bazalarının ümumi sayı 223-dür. (16). Elektron xidmətlərin inkişafı üçün 3 informasiya registrinin olması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir: Fərdi məlumatlar, kommersiya məlumatları, daşınmaz əmlakla bağlı məlumatlar. Elektron xidmətlərin göstərilməsi müraciətçinin şəxsiyyətini müəyyən etməyi tələb edir. Azərbaycan vətəndaşlarının fərdi məlumatları əsasən 4 əsas dövlət qurumu tərəfindən toplanır: Daxili İşlər Nazirliyi, Dövlət Miqrasiya Xidməti, Ədliyyə Nazirliyi, Səhiyyə Nazirliyi.

İAMAS Daxili İşlər Nazirliyinə məxsus informasiya sistemi olub, vətəndaşların şəxsiyyət vəərəqləri, pasportları, xarici vətəndaşlara sərhədi keçmək üçün tələb olunan viza və digər sənədləri, biometrik məlumatları, həmçinin nəqliyyat vasitələri haqqında məlumatları özündə əks etdirir. İAMAS informasiya sistemindən hər bir dövlət orqanı öz səlahiyyətləri çərçivəsində istifadə edə bilər (17). **Miqrasiya xidmətinin informasiya sistemi** Dövlət Miqrasiya Xidmətinə aiddir və xarici vətəndaşlar və qeydiyyat ünvanları haqqında məlumatları özündə əks etdirir.

Vətəndaş vəziyyəti aktlarının informasiya sistemi Ədliyyə Nazirliyinə məxsusdur və vətəndaşların vəziyyəti aktlarını özündə cəmləşdirir. Bu məlumat bazasında 75 il ərzində toplanmış 15 milyon vətəndaş vəziyyəti aktı qeydiyyatdadır. Bununla bərabər, ölkənin 120 notariat idarəsinin işlədiyi sənədlərin elektron bankı da mövcuddur. **Vətəndaşların elektron sağlamlıq sistemi** AR-da vətəndaşların sağlamlıq durumu ilə bağlı məlumatları (xəstəlik tarixçələri) elektron şəkildə özündə cəmləşdirilməlidir.

AR əhalisinin Dövlət Reyestri Avtomatlaşdırılmış Qeydiyyat İnformasiya Sistemi

2004-cü ildə AR prezidentinin qərarı ilə DİN, Dövlət Miqrasiya Xidməti, Ədliyyə Nazirliyi və Səhiyyə Nazirliyində toplanmış fərdi məlumatları vahid avtomatlaşmış informasiya sistemində toplamaq məqsədi ilə Azərbaycan əhalisinin ətraflı və etibarlı informasiya bazasını hazırlamaq üçün Ədliyyə Nazirliyi nəzdində Azərbaycan əhalisinin Dövlət Reyestri yaradılmışdır. Bu iş 2006-2012-ci illərdə

BMT İnkişaf Proqramının dəstəyi ilə həyata keçmişdir (18). Bu registr vətəndaşlar və xarici vətəndaşlar haqqında 18 adda məlumatları – doğum tarixi, ölüm tarixi, ad, soyad, valideynlərin ad və soyadı, valideynlərin Fərdi İdentifikasiya Nömrəsi (FİN) və s. məlumatları toplayır. Layihə çərçivəsində informasiya sisteminə yuxarıda haqqında bəhs edilmiş vətəndaş vəziyyəti aktlarının informasiya sistemi də interqrasiya edilmişdir.

İnformasiya sistemində hər bir fərd vahid FİN kodu əsasında təsnifləşdirilib. Qanunvericiliyə görə 7 rəqəmli FİN kod dəyişməzdir, şəxsin ad və soyadı dəyişsə belə FİN kod dəyişmir. Səhiyyə Nazirliyi yeni doğulmuş uşaq haqqında məlumatları registrə göndərir, əhalinin registrində isə şəxsə fərdi kod verilir və qeydiyyatata salınır.⁵¹ Səhiyyə Nazirliyi və Ədliyyə Nazirliyi arasında məlumat mübadiləsi nəticəsində 168 min yeni doğulmuş uşaq registrdən qeydiyyatata düşmüşdür və hər biri özünəməxsus FİN-ə malikdir.⁵²

Kommerisiya məlumatları reyestri və informasiya sistemləri

Kommerisiya məlumatları Azərbaycanda kifayət qədər elektronlaşmış və əsasən 3 informasiya sistemində cəmləşmişdir: AVİS (Avtomatlaşdırılmış vergi informasiya sistemi), Gömrük xidmətinin vahid avtomatlaşdırılmış informasiya sistemi və Mərkəzləşdirilmiş kredit reyestri.

Gömrük xidmətinin vahid avtomatlaşdırılmış informasiya sistemi

Bu informasiya sistemi Dövlət Gömrük Komitəsinə məxsusdur, özündə fərdlərin, hüquqi şəxslərin idxal və ixrac əməliyyatlarını cəmləşdirib.

Mərkəzləşdirilmiş kredit reyestri

Bu sistem 2005-ci ildə Mərkəzi Bank nəzdində yaradılıb və hüquqi və fiziki şəxslərin kreditlərinin həcmi və ödəniş tarixləri barəsində məlumatları özündə əks etdirir. 2013-cü ildə 43 bank bu registrə 2,306,480 sorğu göndərib. Ümumilikdə isə, bu registrdə 1,952,996 debitorun məlumatları saxlanılır (19).

Fərdi və kommersiya məlumat reyestrləri kifayət qədər formalaşsa da, daşınmaz əmlak (milli məkan məlumatları) reyestri hələ tam hazır deyil.

1.3. Elektron Hökumət sistemindən istifadə

Elektron Hökumət Portalı və ora daxil olan xidmətlər

Azərbaycanda elektron hökumət və ondan necə istifadə etməyin proseduraları və qaydaları, istifadə mühiti, necə istifadəsinin müəyyən edilməsində qurulmuş və hazır olan Elektron Hökumət Portalının yeri əhəmiyyət kəsb edir. Bu Portal müəyyən hansısa məqsədlər üçün və istiqamətlərdə fəaliyyət göstərir və onun fəaliyyət prinsipləri aşağıda göstərilmişdir (20):

- modulluq və miqyaslılıq
- sərbəstlik
- sistemlilik
- təhlükəsizlik
- istifadə asanlıığı
- səmərəlilik
- şəffafliq.

Beynəlxalq təcrübəyə əsasən həmçinin Azərbaycanda “Elektron Hökumət” portalı tətbiq edilir ki, burada vətəndaşların dövlət orqanları ilə münasibətlərini daha səmərəli şəkildə təşkili üçün “bir pəncərə” prinsipi əsasında təşkil olunan və dövlət orqanlarının göstərdiyi elektron xidmətlər cəmləşdirilmişdir.

Azərbaycanda Elektron Hökumət Portalına inteqrasiya olan xidmətlər isə bir çox sahə kateqoriyaları əhatə edir: Bunların sayı 29-dur. Demək olar ki bütün dövlət xidmətlərini əhatə edir. (21)

Həmçinin Onu qeyd etmək lazımdır ki, Elektron Hökumət Portalından rahat istifadəni təmin etmək üçün mövcud olan xidmətlər vətəndaş, biznes strukturları və qeyri-rezident xidmətləri olmaqla da qruplaşdırılmışdır. Elektron hökumət portalı olan e-gov.az saytı istifadəçilərə 436 təsdiq olunmuş, 435 bu portala inteqrasiya olunmuş və bu portalda cəmi 445 xidmət təqdim edir.(5)

Elektron müraciət

30 sentyabr 2015-ci il Qanunu elektron müraciət anlayışının da tərifi belə müəyyən edir: müraciətə baxan subyektin və ya onun vəzifəli şəxsinin elektron ünvanına göndərilən və ya rəsmi internet səhifəsi vasitəsilə daxil olan müraciət.

Son illərdə dünyada bir çox dövlətlər vətəndaşların elektron hökumət dən və ya dövlət qurumlarının rəsmi saytlarından müraciət edə bilməsi üçün geniş imkanlar təqdim edir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanının tətbiqi nəticəsində bütün dövlət orqanlarında sözügedən şərait yaradılmışdır. Bu şərait həm elektron hökumət portalında həm də müvafiq qurumların öz rəsmi saytlarında mövcuddur. Mənim fikrimə görə, ASAN xidmət mərkəzləri bu xidmətləri ən unikal, rahat, operativ və çevik şəkildə təqdim edən qurumdur. Çünki burada bir çox informasiya sistemləri bir-birinə inteqrasiya olunmuşdur.. (22)

Elektron Hökumət Sistemində elektron əməliyyatların təsdiq olunması və elektron imza açarları

Elektron imza

Azərbaycanda elektron imzaya belə tərif verilir:

Elektron imza - əsasən imza sahibini identifikasiya edir. Digər verilənlərə əlavə edilir və ya onlarla məntiqi əlaqəli olan bir açardır. Bir çox hallarda elektron imzadan elektron kommərasiya əməliyyatları zamanı, maliyyə, bank, sığorta, vergi, dsmf ödənişləri, kargüzərliq, elektron hesabatların verilməsi və. s zamanları istifadə oluna bilər (24).

Azərbaycan Respublikasında Milli sertifikatlar mərkəzi yaradılmışdır. Bu mərkəzin yaradılmasında başlıca məqsəd imzaların həqiqiliyini yoxlamaqdır. Bu mərkəzin rəsmi internet səhifəsində həmin imzaların istifadəsi haqqında istifadəçiləri maarifləndirmək məqsədilə geniş məlumatlar həm multimedia şəkildə, həm də digər fayllarla verilmişdir. Çünki imzaların tətbiqi üçün daim yenilənən və inkişafda olan

yeni texnologiyalar olur. Bunlar haqqında informasiyanı istifadəçilərə operativ şəkildə çatdırmaq lazımdır.

Rəqəmsal imza

Sözgedən imza texnologiyalarından biri də rəqəmsal imzadır və rəqəmsal imza elektron imzanın bir növüdür. Eyni funksiyanı daşıyır. Rəqəmsal imzanın əsas xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki bu imzanın bünövrəsi riyazidir. Ele alqoritmlə qurulmuşdur ki, özəyində əsasən kriptografik simvollar vardır, yəni şifrələnmişdir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, rəqəmsal imzalar, asan tanınan, başqası tərəfindən dəyişdirilə bilməyən, müdaxiləsi mümkün olmayandır, sahibi tərəfindən inkar edilə bilmirlər.

Asan imza

Adı çəkilən imzalardan sonra yeni texnologiya isə Asan imzadır. Azərbaycanca elektron imzanın tətbiqində yeniliklərdən biri hesab olunur. Digər imzalar kimi Asan İmza identifikasiyadır. Mobil identifikasiya hesab olunur. elektron xidmətlərə müraciət və onlardan istifadə zamanı kimliyi təsdiq edir və imzalayır. Hal hazırda Azərbaycan ən geniş yayılmış imzadır və imza və kimlik lazım olan bütün elektron xidmətləri əhatə edir. (25).

Asan imzanın əldə etmək üçün bir sıra proseduralardan keçmək lazımdır:

- hazırda bütün mobil operatorlar Asan imzanı mümkün edir və bu SIM-kartı əldə etmək üçün müvafiq operatora - Azercell, Bakcell və ya Nar Mobile operatorlarına yaxınlaşmaq və müqavilə bağlamaq olar. **Abunəçilik forması imzalamaq lazımdır. Daha sonra isə PKI SIM kart təqdim edilir.** Xidməti aktivləşdirmək üçün Vergilər Nazirliyinin Asan Sertifikat Xidmətləri Mərkəzinə (ASXM) müraciət edilməlidir. Asan İmza sertifikatının alınması üçün fiziki şəxslər şəxsiyyəti təsdiq edən sənəd olan şəxsiyyət vəsiqəsini, hüquqi şəxslər isə daha çox sənədlər təqdim edirlər. Qeyd etmək lazımdır ki, Asan imza 3 il müddətinə etibarlıdır və hər ay istifadəsi zamanı müəyyən qədər vəsait ödənilir(25).

Digər elektron vasitələr

Qeyd etdiyimiz vasitələrdən əlavə olaraq elektron əməliyyatları təsdiq etmək üçün aşağıdakı vasitələrdən də istifadə edilir.

i i. Azərbaycan Respublikası Rabitə və Yüksək Texnologiyalar Nazirliyi tərəfindən verilən elektron imza kartı.

ii Elektron hökumət sistemi tərəfindən vətəndaşa verilmiş kod

iii Mobil autentifikasiya sertifikatı.

iv. Smartfon ilə.

iv. E-Gov mobil identifikasiya vasitəsi (e-gov identity)(26).

FƏSİL II. VERGİ VƏ GÖMRÜK ORQANLARININ İNFORMASIYA SİSTEMLƏRİ VƏ ELEKTRON XİDMƏTLƏRİ

2.1. Vergi orqanlarının informasiya sistemləri və elektron xidmətləri

Hökumətin və ya "elektron hökumətin" informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının (İKT) istifadəsi hökumətlərin potensialı artırmaq və sərf etmək bacarığını gücləndirə bilər. Dünyanın əksər ölkələri gəlirlərin mobilizasiyası, büdcə hazırlığı və büdcə icrasının yaxşılaşdırılması və vətəndaşlara müxtəlif xidmətlərin göstərilməsi üçün ötən 25 il ərzində İKT-yə çox sərmayə qoymuşdur.

Araşdırmalar onu göstərir ki, vergi orqanlarının elektronlaşdırılması vergi ödəyicilərinin sayı, vergi hazırlamaq və ödəmək üçün lazım olan vaxt, vergi orqanları tərəfindən görülmə ehtimalı, vergi orqanlarının vəzifəli şəxsləri tərəfindən ziyarət sayının və vergi ödəyicilərinin sayı vergi idarəsinin firmaların fəaliyyətinə və böyüməsinə maneəni azaldır. Bu da dövlət orqanlarında şəffaflığın təmin olunmasında əhəmiyyətli rol oynayır.

Azərbaycan vergi orqanlarında son illər informasiya texnologiyalarının tətbiqi istiqamətində əsaslı işlər görülmüşdür. Son illər ərzində Vergilər Nazirliyi informasiya texnologiyalarının tətbiqinin genişləndirilməsi, bu sahədə idarəetmə sisteminin təkmilləşdirilməsi, daha da gücləndirilməsi və optimallaşdırılması, beynəlxalq və müasir standartlara cavab verən uzunmüddətli strategiya hazırlanıb işlənmişdir. İnformasiya texnologiyalarının yaratdığı imkanlar bir çox sahələrdə olduğu kimi vergi inzibatçılığını da təkmilləşdirmiş və bu texnologiyaların vergi orqanlarında tətbiqi yeni mərhələlərə qədəm qoymağa səbəb olmuşdur. Bütün bunların nəticəsi ilə vergi orqanlarında işlərin keyfiyyəti artırılmış, vergi xidmətləri elektronlaşdırılmış, vergi ödəyicilərinin vergi orqanlarına gəlmədən, zaman və məkandan asılı olmayaraq bütün xidmətlərdən istifadə etməsi imkanları genişləndirilmiş, və bütün bunların nəticəsi olaraq vergi ödəyiciləri, vətəndaşlar, biznes strukturları və təşkilatlar subyektiv münasibətlərdən, neqativ hallardan xeyli

azad olmuş, münasibətlər daha da rahatlaşmış, işgüzar münasibətlər genişlənməmişdir.

Vergi sistemində avtomatlaşdırılmış informasiya texnologiyaları dedikdə- vergi işində informasiya resurslarından istifadə zamanı əmək tutumlu proseslərin avtomatlaşdırılması, informasiyaların, o cümlədən vergilərin yığılması, emalı, saxlanması və ötürülməsi, bu proseslərin etibarlılığı və təhlükəsizliyinin artırılması üçün istifadə edilən metod, proqram təminatları və texniki vəsaitlər toplusu başa düşülür. Vergi sistemində informasiya texnologiyalarının tətbiqinin əsas forması avtomatlaşdırılmış informasiya sisteminin yaradılmasıdır. Vergi məmurlarının işinin və vergi ödəmələrinin təsnifatlaşdırılıb qrafikləşdirilməsinin operativliyi və çevikliyi, vergi daxilolmalarının təhlili və proqnozu, vergi qanunvericiliyi və buradakı dəyişikliklər baxımdan zamanında məlumatlandırılma, istifadəçilərin informasiyaya rahat müraciəti və informasiyaya olan tələbatının ödənilməsi, istifadə olunan məlumatların məlumatlar bazasında toplanması, kağız sənəd dövriyyəsinin azaldılması kimi əhəmiyyətli töhvələri vardır. (27).

Bir çox ölkələrdə ABŞ, Kanada, Böyük Britaniya, Çində, Türkiyə, o cümlədən Azərbaycanda bu sahədə işlər görülmüşdür. World Economic Forum (2016): The Global Competitiveness Report 2015-2016 hesabatına əsasən Azərbaycan müasir texnologiyaların tətbiqində dünya sıralamasında özünə əhəmiyyətli yer tutmuşdur. (Cədvəl 1.)

(The Global Competitiveness Report 2015-2016)

Müasir Texnologiyaların tətbiqinə Sıralaması (2015-2016)		
Sıralama	Ölkə	Qiymətləndirmə
1	Finlandiya	6,6
2	ABŞ	6,5
3	Norveç	6,5
4	İsveç	6,5
5	Birləşmiş Krallıq	6,5
...
53	Mavriki	5,0

54	Azərbaycan	5,0
55	Türkiyə	5,0
...
140	Myanma	2.7

Cədvəl 1. (2015-2016) Müasir Texnologiyaları tətbiqetmə Sıralaması

Qlobal Rəqabətlik Hesabatı Azərbaycan rəqabətlik reytinginə görə 144 ölkə arasında 5,0 balla 54-cü yerdə qərarlaşmışdı. Azərbaycan Qlobal rəqabətlik göstəricisinə görə Aİ ölkələrindən Litva, Latviya, Polşa, İtaliya, Bolqarıstan, Macarıstan, Sloveniya, Slovakiya, Xorvatiya və Yunanıstanı qabaqlamışdır. Qlobal rəqabətliyin hesablanması 12 sütunu üzrə Azərbaycanın reytingi (Cədvəl 2) aşağıdakı kimi olmuşdur:

1) İnstitusional muhit -60	7) Əmək bazarının səmərəliliyi -33
2) İnfrastruktur -70	8) Maliyyə bazarının inkişafı- 89
3) Makroiqtisadi muhit -9	9) Texnoloji hazırlıq -56
4) Səhiyyə və ibtidai təhsil -104	10) Bazarın həcmi -72
5) Ali təhsil və təlim -90	11) Biznesin təkmilləşdirilməsi -80
6) Əmtəə bazarının səmərəliliyi- 72	12) İnnovasiya - 59

Cədvəl 2. Qlobal rəqabətliyin hesablanması 12 sütunu üzrə Azərbaycanın reytingi(28).

Göründüyü kimi Azərbaycan Texnoloji hazırlıq sahəsində bəli 56 olmuşdur.

Türkiyə Gəlir İdarəsi, Vergi Dairəsinin Tam Avtomatlaşdırılması Layihələri, 1998-ci ildə VEDOP-I və 2004-cü ildə VEDOP-II, 2007-ci ildə VEDOP-III layihələri vergi orqanlarında bütün əməliyyatları kompüter köməyi ilə həyata keçirmək üçün imkan verən inteqrasiya edilmiş informasiya sistemi layihəsi ilə həyata keçirilmişdir (29).

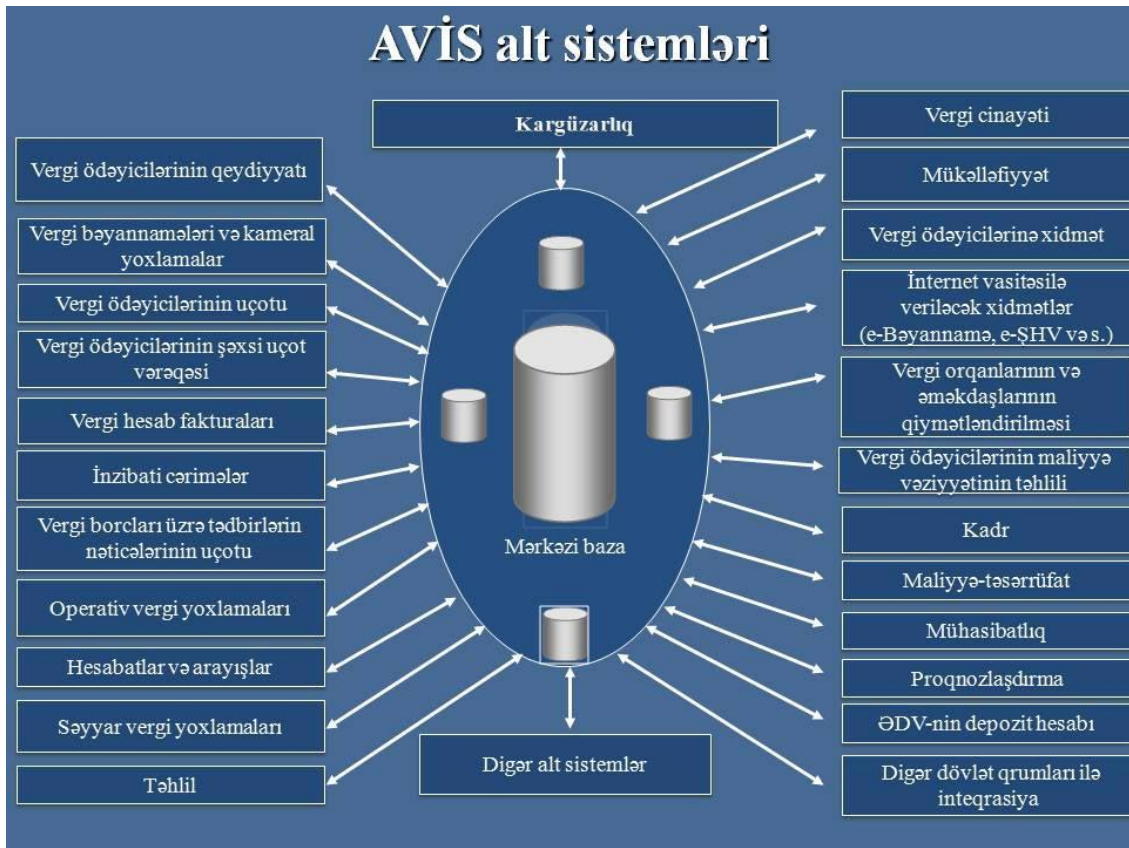
Avtomatlaşdırılmış Vergi İnformasiya sistemi (AVIS)

Azərbaycanda isə elektron hokumətin inkişafı istiqamətində mühüm işlərdən biri avtomatlaşdırılmış vergi informasiya sistemi AVIS “Azərbaycan Respublikasında rabitə və informasiya texnologiyalarının inkişafı üzrə 2005-2008-ci illər ucun Dövlət Proqramı (Elektron Azərbaycan)”na uyğun olaraq hazırlanmış və 2006-cı ildə tətbiq edilməyə başlanmışdır.

Layihənin əsas məqsədləri:

- Bütçə mədaxillərinin vaxtında tam formalaşması,
- Çevik və səmərəli vergi inzibatçılığı üçün informasiya dəstəyinin təmini,
- sürətli informasiya mübadiləsi üçün vahid bazanın formalaşması,
- Dərin təhlillər və proqnozlaşdırmanın aparılması,
- vergi ödəyicilərinin bütün işlərinin onlayn rejimdə həyata keçirilməsi və
- müxtəlif dövlət qurumları ilə inteqrasiya və məlumat mübadiləsi AVIS layihəsinin əsas məqsədləridir.

AVIS sisteminin strukturu Mərkəzi Baza və 30-dan çox alt sistemdən ibarətdir (şəkil 1). Sistem məlumatlar bazasının serverinin və proqram serverinin ayrı-ayrı aparat platformalarında qurulması imkanına təminat verir. Sistemin məlumat bazası kimi dünya miqyasında geniş istifadə olunan “Oracle”-dan istifadə olunur (31).

Şəkil 1. AVIS sisteminin strukturu

AVIS layihəsinin tətbiqi ilə əldə olunan nəticələr isə aşağıdakılardır:

- yeni elektron xidmətlərin həyata keçirilməsi üçün müasir texnoloji infrastruktur yaradılmış;
- funksionalsahələr üçün elektron məlumatlar bazası formalaşdırılmış;
- elektron sənəd dövriyyəsi, vergi xidmətinin bütün strukturları arasında sürətləndirilmiş operativ və çevik informasiya mübadiləsi;
- vergi bəyannamələrinin qəbulu və işlənməsi əhəmiyyətli dərəcədə asanlaşmış və sürətlənmişdir;
- Vergilər Nazirliyinin bütün strukturlarının fəaliyyətlərinin planlaşdırılması və qiymətləndirilməsi üçün elektron hesabatlar tərtib etmək imkanları yaradılmışdır;
- analitik təhlillər aparılması üçün vahid məlumat bazasından istifadə imkanları yaradılmış və s. (30)

Elektron bəyannamə

Vergi sisteminin funksional sahələrinə tətbiq olunan elektron xidmətlərdən biri

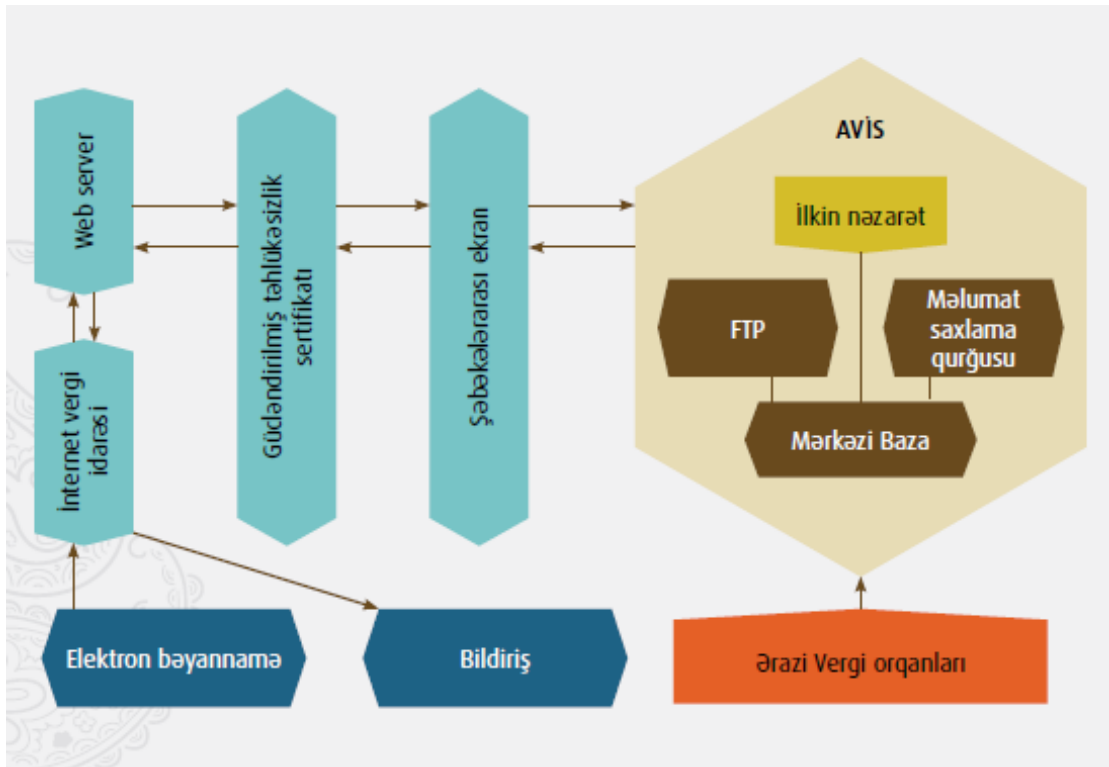
kimi ilk dəfə 1 fevral 2007-ci ildə tətbiqinə başlanan Elektron bəyannamə xidmətinin məqsədləri vergi ödəyicisinin vergi orqanına getmədən və bu orqanın əməkdaşı ilə birbaşa əlaqə yaratmadan, tam şəffaf şəkildə və günün istənilən vaxtında bəyannaməni tərtib edərək internet vasitəsilə təqdim etməsi, vergi ödəyicisinin öz şəxsi hesab vərəqəsinə baxa bilməsi, büdcəyə olan borcları haqqında ətraflı məlumatlar əldə etmək imkanının olması və s. idi. Bu layihənin tətbiqindən əldə edilən nəticəsində 2015-ci ildə Azərbaycanda əlavə dəyər vergisi (ƏDV) ödəyicilərinin 99,8%-i, digər vergi ödəyicilərinin isə 90%-dən çoxu vergi bəyannamələrini elektron formada təqdim edirlər. 2013-cü ildə vergi bəyannamələrinin təqdim edilmə səviyyəsi 96,1%-ə çatmış, həmin bəyannamələrin 93,4%-i isə elektron elektron formadaadır.(30)

Amerikada e-bəyannamə vermə tarixi 1987-ci ilə təsadüf edir .2004-cü ildə e-bəyannamədən istifadə nisbəti 48% olmuşdur. Aşağıdakı cədvəl 3-də e-bəyannamə verənlərin sayları göstərilmişdir.

	2003	2004	Dəyişmə faizi (%)	2009	2010	Dəyişmə faizi (%)
Toplam Bəyannamə	124.333.000	124.692.000	0.3	84.586.000	82.533.000	-2.4
E- bəyannamə	52.280.000	60.431.000	15.6	65.932.000	66.542.000	0.9

Cədvəl 3. ABŞ-da 2003-2010-cu illər ərzində elektron bəyannamədən istifadənin statistikasını

Türkiyədə isə 2009-cu ildə e-bəyannamə verənlərin sayı təxminən toplam bəyannamə verənlərin sayının 77%-ni təşkil etmişdir. E-bəyannamənin tətbiqinə müddət ərzində mənimsənilmiş və günümüzdə bəyannamələrin çoxu artıq internetdən verilir. Hal hazırda Türkiyədə elektron mühitdə verilən bəyannamələr, vergi idarələrinə verilən bəyannamələrin 99%-ni əhatə edir (31). Şəkil 2-də Azərbaycanda təqdim edilən elektron bəyannamənin informasiya sistemlərində hərəkətləri təsvir edilmişdir.

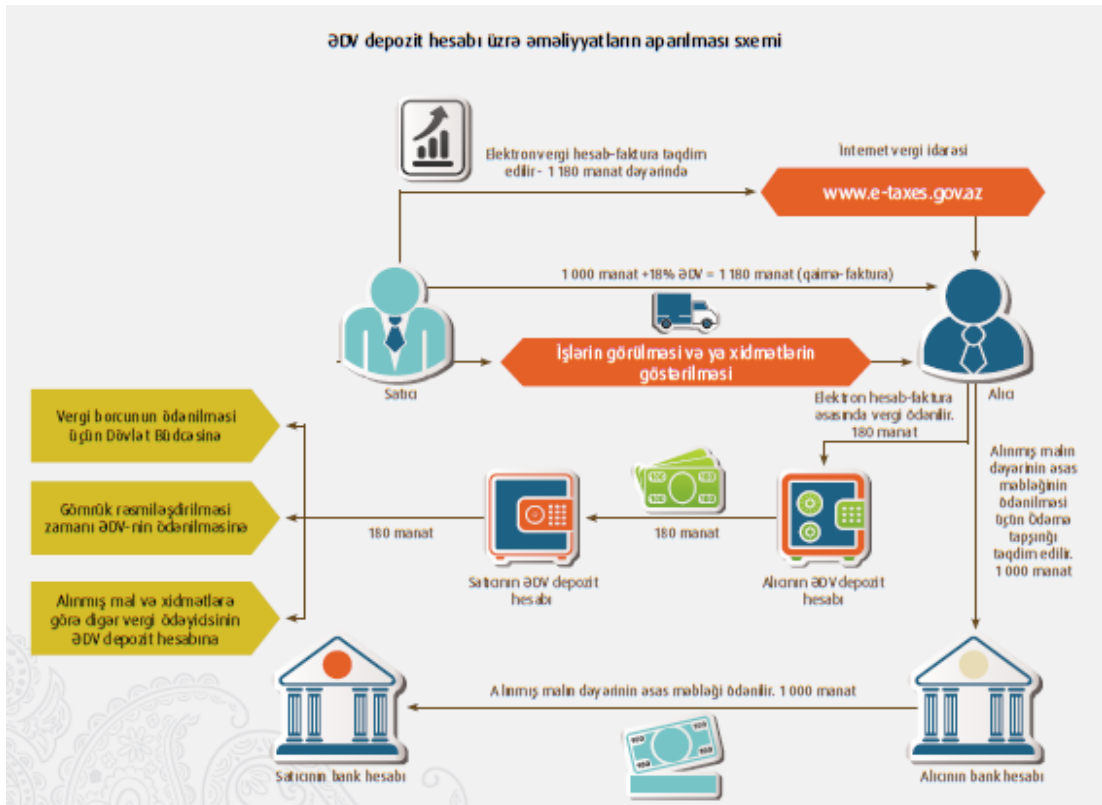
Şəkil 2. Təqdim edilən elektron bəyannamənin informasiya sistemlərində hərəkətləri.

Vergi hesabatlarının elektron sənəd formasında göndərilməsinə dair ərizə və müqavilə formaları

Vergiorqanlarında AVİS layihəsi çərçivəsində Vergi hesabatlarının elektron sənəd formasında göndərilməsinə dair ərizə və müqavilə formaları da elektronlaşdırılmış və 23 avqust 2007-ci ildə tətbiqinə başlanan bu layihə adı çəkilən hesabatları elektron şəkildə həyata keçirir.

ƏDV-nin depozit hesabı

Vergilər Nazirliyi xidmətlərin avtomatlaşdırılması və elektronlaşdırılması istiqamətində görülən işlərdən biri də AVİS-in tərkib hissəsi olan ƏDV-nin depozit hesabıdır. Bu proqramın tətbiqinə 2008-ci ildən etibarən başlanmışdır. Bildiyimiz kimi vergi qanunvericiliyinə görə mal (iş, xidmət) əldə edən şəxslər hesab-fakturada göstərilən malın dəyərini satıcının bankdakı hesablaşma hesabına köçürürlər.

Şəkil 3. ƏDV depozit hesabı üzrə əməliyyatların aparılması sxemi(30)

Banklarla onlayn inteqrasiya

1 yanvar 2008-ci ildə tətbiqinə başlanan layihə vergi ödəyicilərinə daha əlverişli şəraitin yaradılması məqsədilə 2008-ci ildə Vergilər Nazirliyi və bank idarələri arasında hesabların açılması və hesablanmış vergilər üzrə borcların və faizlərin, tətbiq edilmiş maliyyə sanksiyalarının dövlət büdcəsinə alınması üçün banklara təqdim edilən şəhadətnamə-dublikatların və sərəncamların elektron mübadiləsinə başlanmışdır. Nəticədə vergi ödəyiciləri vergi orqanına gəlmədən bank hesabları

açmaq imkanları əldə etmiş, vergi orqanında bank hesablarının açılması üçün sənədləşməyə sərf olunan vaxt minimum endirilmiş; vergi boclarının səmərəliliyi yüksəlmişdir. (32)

Elektron vergi hesab fakturaları

Vergi inzibaticılığının daha da modernləşdirilməsi üçün 2010-cu il yanvarın 1-dən etibarən elektron vergi hesab-fakturalarının tətbiqinə başlanılmışdır. Bu sistemintətbiqi ilə ƏDV ödəyiciləri tərəfindən satılmış mallara, göstərilmiş xidmətlərə və gorulmuş işlərə görə vergi hesab-fakturaları elektron formada təqdim edilir.ƏDV-dənyayınmahallarının qarşısının alınması, verginəzarətinin gücləndirilməsi; vergi ödəyicilərinin öz vaxtların avəmalıyyə qənaəti məqsədləri ilə tətbiq edilmişdir.

Fərdi sahibkarların və kommersiya hüquqi şəxslərin onlayn qeydiyyatı

2008-ci ildən, həmçinin, sahibkarlıq subyektlərinin «bir pəncərə» prinsipi üzrə qeydiyyat sisteminin tətbiqi qeydiyyat prosedurlarının sadələşdirilməsi ilə yanaşı, sahibkarlıq fəaliyyəti subyektlərinin qeydiyyatının dinamikasına müsbət təsir etmişdir. Bir pəncərə sisteminin tətbiqi ilə Azərbaycan Respublikasında kommersiya hüquqi şəxslərin qeydiyyat prosedurlarının (biznesə başlama) sayı 13-dən 3-dək azaldılmışdır. Vaxt itkisinin qarşısı alınmış, 53 gündən 5 günədək azalmış, hazırda yalnız qeydiyyat 2 gün təşkil edir, coxpilləli qeydiyyat prosedurları ləğv olunmuş və sadələşdirilmişdir. Bu sistem vasitəsilə ötən illərdə 311,5 mindən çox vergi ödəyicisi qeydiyyatdan keçmişdir və onlardan 9,2%-ni kommersiya hüquqi şəxslər təşkil edir. Yeri gəlmişkən, 2011-ci ildən fərdi sahibkarların vergi orqanlarına gəlmədən real vaxt (onlayn) rejimində qeydiyyat sistemi tətbiq olunmuş, 2012-ci ildən yerli hüquqi şəxslərin (MMC) dövlət qeydiyyatının elektron qaydada aparılmasına başlanılmışdır. (33) Azərbaycan huquqi şəxslərin dövlət qeydiyyatının elektron şəkildə həyata keçirilməsinəticəsində **“Doing Business 2015”** hesabatının “Biznesə başlama” göstəricisi üzrə dünyada qabaqcıl ölkələr sırasındadır. Biznesə başlama sahəsində islahatlara görə Azərbaycan Respublikası Dünya Bankının “Doing Business-2009”

hesabatında ən islahatçı dövlətkimi göstərilmişdir.(Cədvəl 4)

Doing Business 2009, ilk 10 islahatçı ölkə (2007/2008)

İqtisadiyyat	Biznesə başlama	Tikinti üzrə icazələrin alınması	İşçilərin cəlb edilməsi	Əmlakın qeydiyyatı	Kreditin alınması	Investorların müdafiəsi	Vergilərin ödənilməsi	Xarici ticarət	Müqavilələrin keçirilməsi	həy
Azərbaycan	✓		✓	✓	✓	✓	✓		✓	
Albaniya	✓				✓	✓	✓			
Qırğızıstan	✓	✓				✓				
Belarus	✓	✓		✓	✓		✓	✓		
Seneqal	✓			✓				✓		
Burkina Faso		✓		✓			✓			
Botsvana	✓					✓		✓		
Kolumbiya	✓	✓					✓	✓		
Dominikan Respublikası	✓			✓			✓	✓	✓	
Misir	✓	✓		✓	✓	✓		✓		

Cədvəl 4. Dünya Bankının “Doing Business-2009” hesabatı

2012-ci ilin fevralından 01.01.2015-ci il tarixədək olan dövr ərzində 19 189 kommersiya hüquqi şəxsi qeydiyyatdan keçmişdir ki, onlardan 7 045-i (36,7%) elektron qeydiyyat xidmətindən istifadə edərək qeydiyyatdan keçmişdir(34).

Onlayn karguzarlıq

“Onlayn karguzarlıq” sistemi Vergilər Nazirliyinin 2010-cu il 1 mart tarixində tətbiq etməyə başladığı innovativ texnologiyalardan biridir. Bu sistemin tətbiqi nəticəsində vergi orqanları və vergi ödəyiciləri arasında karguzarlıq sahəsində fəaliyyətin rahatlığı, şəffaflığı, vaxta və resurslara qənaət edilməsi təmin edilmiş, vergi inzibaticılığına və vergi orqanlarına muraciətlərin rahat şəkildə həyata keçirilməsinə şərait yaranmışdır. Vergi ödəyicisinin Onlayn Karguzarlıq sistemi vasitəsilə vergi orqanlarına muraciət etməklə yanaşı, həmçinin digər vergi ödəyiciləri ilə də yazışma aparmaq imkanı vardır.

Elektron audit (e-audit)

AB-də vergi auditinə e-audit texnikasının inkişaf etdirilməsi və tətbiqi başlayan ilk ölkələr Hollandiya, Danimarka və Almaniya idi. Avropa İttifaqının "E-Audit Yol xəritəsi" hesabatında (2009-cu il) "E-Audit" aşağıdakı kimi müəyyənləşdirilir: "Elektron mühitdə işlənilmiş hazırlanmış mühasibat əməliyyatları [onların mənbələri və mənbələri] yoxlanılması / audit üsulları, kompüterləşdirilmiş alətlər tərəfindən dəstəklənir. E-auditin tətbiqi ilə bağlı müvafiq tədbirlərin görülməsi Vergilər Nazirliyinin “Vergi qanunvericiliyi və inzibaticılığının təkmilləşdirilməsi üzrə 2009-2012-ci illər üçün Strateji Plan”ına daxil edilmişdir. Tvinning layihəsi 2011-ci ilin 1 mart tarixində başlayıb və 2013-cü ilin 30 may tarixində başa çatıb. Layihə Niderland Krallığının Vergi Administrasiyası ilə birlikdə həyata keçirilmiş Avropa İttifaqı tərəfindən maliyyələşdirilmişdir. Tətbiqinə isə 2013-cü il sentyabr ayında başlanmış layihənin qurulması nəticəsində vergi yoxlamalarının səmərəliliyi əhəmiyyətli şəkildə artmışdır.

Sahibkarlıq subyektləri arasında mal, iş və xidmətlər üzrə əməliyyatların rəsmiləşdirilməsində elektron qaimə

Sahibkarlıq subyektləri arasında mal, iş və xidmətləri əməliyyatların rəsmiləşdirilməsi işlərinin rəsmiləşməsinin sadələşdirilməsi, səmərəliliyinin artırılması, operativliyi üçün, inzibatçılıq xərclərinin azaldılması və sahibkarların, biznes strukturlarının xərclərini təsdiq edən sənədlərə malik olmaqla gələcəkdə vergi orqanları ilə fikir ayrılıqlarının qarşısının alınması məqsədilə biznes strukturlarına malları, işləri və xidmətləri verənlər onlara elektron qaimə-faktura verməlidir. Biznes strukturları bunları həyata keçirərkən əsas vəzifələrindən biri kimi qaimə-faktura və ya elektron qaimə-faktura verməlidirlər, hansı ki qanunvericilikdə bütün bunlar öz əksini tapmışdır. (36)

Azərbaycanda elektron qaimə fakturaya keçid 2017-ci il aprel ayında başlamışdır. Əsasən hüquqi şəxslər arasında internet vergi idarəsinin saytı vasitəsilə aparılan bu əməliyyatları artıq 1 yanvar 2018-ci ildən etibarən fiziki şəxslər də istifadə edə bilər. Artıq bu zamandan etibarən elektron vergi hesab fakturaları elektron qaimə faktura əsasında hazırlanır, sistemə daxil edilir.

2018-ci il yanvarın 1-dən etibarən isə elektron qaimə faktura tətbiqi fiziki şəxslərə də şamil edilmişdir. Bununla onu demək olar ki, Elektron qaimənin inteqrasiya etdiyi əhatə dairəsi G2G, G2B, B2G və B2B.

Bunlardan əlavə olaraq onu bildirmək lazımdır ki, Vergilər Nazirliyinə aid bütün bu sadalanan elektron xidmətlər daxil olmaqla, nazirliyin internet portalı olan internet vergi idarəsi e-taxes.gov.az saytı 63 elektron xidmət təklif edir.

Vergi orqanlarının sahibkarlıq subyektlərində tətbiq etdiyi informasiya sistemləri:

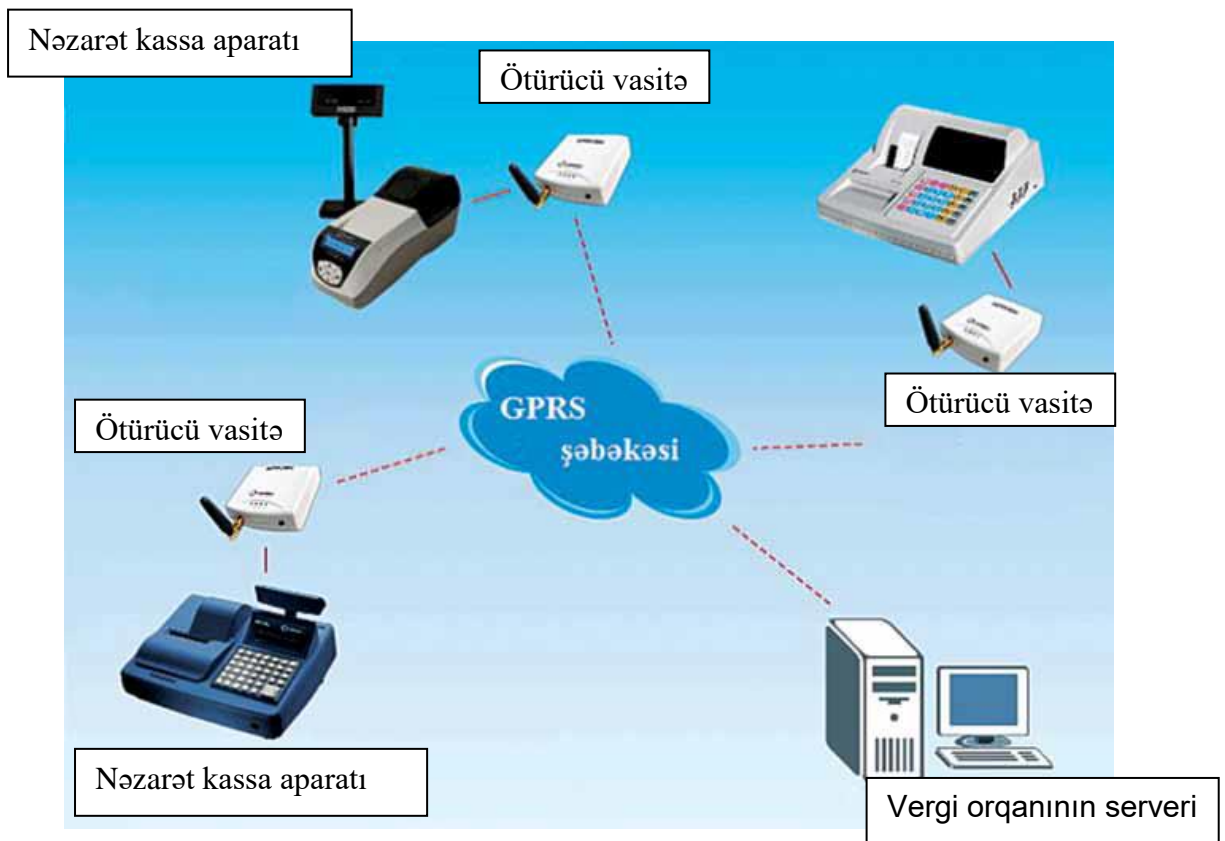
Nəzarət-kassa aparatlarında elektron məsafədən ötürmə qurğuları

Hər birimiz ehtiyaclarımızı, tələbimizi təmin etmək məqsədilə hansısa malların, xidmətlərin alıcısı kimi nağd hesablaşmaların iştirakçısı olaraq, ödənilmiş pulun

əvəzində çekin, qəbzın təqdim olunmasının şahidi olmuşuq. Vergi orqanları təsərrüfat subyektlərində tətbiq etdiyi bu informasiya sistemi Nəzarət Kassa aparatıdır və burada məqsəd malların (işlərin, xidmətlərin) təqdim edilməsi zamanı hesablaşmaların qeydiyyatıdır. Həmin avadanlıqlar isə fiskal yaddaşa malikdirlər. NKA tətbiqi zamanı əsasən aşağıdakılar qeydiyyatı alınır:

- 1) malın (işin, xidmətin) adı, ölçü vahidi, miqdarı və bir vahidinin qiyməti;
- 2) alıcıya təqdim edilən çeqlərdə vergi ödəyicisinin adı, VÖEN-i, gün ərzində vurulmuş çeqlərin sayı və nömrəsi çekin tarixi və saati, obyektin adı və yerləşdiyi ünvan, malın (işin, xidmətin) adı, ölçü vahidi, miqdarı, bir vahidinin qiyməti və yekun məbləğ

2010-cu ildən etibarən NKA vasitəsilə yaddaşa alınan bu məlumatlar gprs sistemi vasitəsilə vergi orqanlarına ötürülür. (37)

Şəkil 4. Vergi orqanlarının təşkil etdiyi GPRS sistemi

Göründüyü kimi vergi orqanlarında informasiya sistemi çox genişdir və bu

informasiya sistemi şaxələnməmiş və digər bir çox informasiya sistemlərinə inteqrasiya olunmuşdur. Geniş verilənlər bazasına malik olan vergi orqanlarının informasiya sistemi əsasən elektron bəyannamə, banklarla onlayn inteqrasiya, onlayn kargüzarlıqla yanaşısahibkarlıq subyektlərinin qeydiyyatı zamanı sahibkarlıq subyektinin bütün məlumatları, əsasən coğrafi mövqeyi, fəaliyyət sahəsi, təqdim etdiyi mallar, işlər və xidmətlər haqqında məlumatlar, onların satışı zamanı elektron qaimə faktura, elektron vergi hesab faktura və NKA və pos terminallar vasitəsi ilə ötürülən verilənlərdən ibarətdir. Göründüyü vergi orqanları bu informasiya obyektləri və onları xarakterizə edən xassələr çoxluğunu verilənlər bazası şəklində öz informasiya sistemində emal edir, saxlayır və ötürür, təhlühəsizliyini təmin edir. Bu verilənlərdən istifadə edərək qurulan informasiya sistemlərindən alınan məlumatlarla təhlil aparılması sadələşmişdir. Verilənlər bazası dilində desək, bu verilənlərdən istifadə etməklə yeni inteqrasiya edilmiş informasiya sistemi yaratmaq mümkündür.

2.2. Gömrük orqanlarında informasiya sistemi və mövcud vəziyyət

Azərbaycanda Gömrük orqanlarında informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının tətbiqi əsas strateji istiqamətlərdəndir. Bu sahədə həyata keçirilən layihələr nəticəsində gömrük proseduralarının asanlaşdırılması, sadələşməsi və ticarətin daha da asanlaşdırılması üçüncü bir sıra mühüm addımlar atılmışdır. Məlumatların fiziki olaraq toplanıb vahid bazaya yazılması ilə həyata keçirilən gömrük orqanları arasındakı informasiya mübadiləsi korporativ şəbəkə qurulması ilə tarixə qovuşmuşdur. 1999-cu ildə BMT-nin İnkişaf Proqramının Azərbaycanla birlikdə həyata keçirdiyi Gömrük Komitəsinin Potensialının Gücləndirilməsi və Məlumatların Ötürülməsi üçün Şəbəkəsinin qurulması layihənin tətbiqi ilə avtomatlaşdırılmış informasiya sistemi yaradılmışdır (39). Onlayn rejimdə gömrük orqanları arasında informasiyaların ötürülməsi, şəbəkələşmə, radiokanallar və

“frame-relay” texnologiyaları tətbiq edilmişdir. 2000-2009 illər ərzində gömrük prosedurlarına müvafiq olan proqram təminatlarının işlənmiş və vahid məlumat informasiya bazası qurulmuşdur. Bundan sonra isə Komitə İKT sahəsində bu avtomatlaşmış idarəetmə sistemini WEB texnologiyası əsasında yaratmış, daha öncədən hazır qurulmuş bu şəbəkə təkmilləşdirilərək xətlər fiberoptik rabitə xətləri ilə əvəzlənərək yeni serverlər yaradılmışdır. edilmişdir.(40)

Vahid avtomatlaşdırılmış informasiya sistemi (VAİS)

Gömrük orqanlarında gömrük prosedurlarının avtomatlaşdırılması və elektron gömrük xidmətinin təşkil edilməsi üçün hazırlanmış idarəetmə sistemi VAİS-dir. Artıq VAİS sözün həqiqi mənasında bütün gömrük işində vardır, bütün məntəqələrdə mövcuddur və lazım olan, əlaqəsi vacib olan digər dövlət orqanları və öz aralarında inteqrasiya olunmuş və bütün informasiyaları təmin edən informasiya sistemidir və bu sistem orqanın əsas informasiya resursu hesab edilir.

VAİS gömrük işinin aşağıdakı əsas istiqamətlərini əhatə edir:

- mal və nəqliyyat vasitələrinin qeydiyyatı və gömrük rəsmiləşdirilməsi, gömrük əməliyyatlarında maliyyə fəaliyyəti, gömrük sahəsində hüquqpozma faktlarının qeydiyyatı, statistik məlumatlar və analitik təhlil, müəssisələrdə resursların və risklərin idarə olunması, gömrük sistemində sənəd dövriyyəsi, gömrük məsələləri istifadəçilərin müvafiq informasiya və elektron gömrük xidmətləri ilə təmin edilməsindən ibarətdir (40)

Gömrük Xidmətinin Vahid Avtomatlaşdırılmış İdarəetmə Sisteminin proqram təminatı

Sistem Oracle Server Enterprise Edition v9.i server idarəetmə bazasının kliyent-server texnologiyası əsasında qurulmuşdur. İstifadəçi interfeysi Azərbaycan dilindədir. Digər dillərin də dəstəklənməsi mümkündür. Bütün gömrük məntəqələrinin hər birində lokal verilənlər bazası qurulmuşdur. Lokal verilənlər bazalarında olan bütün verilənlər mərkəzə inteqrasiya olunmuşdur. Bu o

deməkdir ki, bütün verilənlər Gömrük Komitəsinin vahid mərkəzi məlumat sisteminə ötürülür. Sistem sənədləşmə, nəzarət və yük gömrük bəyannamələrinin qeydiyyatı proseslərini avtomatlaşdırmağa imkan verən proqram modullarından ibarətdir. Proqram təminatının kliyent hissəsi iki əsas baş moduldan 1) Broker və 2) Gömrük orqanından ibarətdir. (42)

Hüquq Pozuntularının Uçotu və Nəzarəti Sistemi

Anti-Smuggling adlandırılmış Hüquq pozuntularının uçotu və nəzarəti sistemi yaradılmışdır. Burada verilənlər bazası regional gömrük orqanlarında və Dövlət Gömrük Komitəsinin mərkəzi məlumat sistemində yerləşən informasiya sistemidir. Burada gömrük pozuntularının qeydiyyatı, uçotu və təhlili üçün nəzərdə tutulmuşdur. Bu baza sayəsində məlumatlar daha operativ şəkildə statistik analiz edilə, hüquq pozucularına qarşı görülmüş tədbirlərin uçotu həyata keçirilə bilər. (41)

VAİS əsasında gömrük xidmətinin “Kağızsız texnologiya” əsasında qurulması.

Ümumiyyətlə onu qeyd etmək lazımdır ki, “Kağızsız texnologiya” sisteminin tətbiqi mərhələlərlə keçirilir və onun tətbiqi e-hökumət dövlət proqramı çərçivəsində olmalıdır. Birinci mərhələdə bütün əməliyyatlar paralel olaraq kağız və elektron versiyalar üzərində, İkinci mərhələdə “Gömrük-Biznes” münasibəti kağız və elektron formada, “Gömrük-Gömrük” münasibəti isə yalnız elektron formada fəaliyyət göstərildiyi qeyd etmək lazımdır. Üçüncü mərhələdə isə ölkədə elektron imzanın tam tətbiq edildikdən sonra baş tutur və bu zaman bütün əməliyyatlar elektron formada həyata keçirilir. (42)

İslam Əməkdaşlıq Təşkilatının İqtisadi və Ticari Əməkdaşlıq Komitəsinin 2017-ci il aprel ayında dərc etdiyi hesabatda göstərilir ki, hələ 2015-ci ildən Azərbaycan kağızsız ticarət və kağızsız ticarət asanlaşdırılması sahəsindəki

öhdəliklərini tamamilə yerinə yetirmişdir. Cədvəl 5-də Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Regional Komissiyalarının 2015 Sorğu nəticələri göstərilmişdir.

Cədvəl 5. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Regional Komissiyalarının 2015 Sorğu nəticələri

<i>Kağızsız ticarət və Kağızsız ticarətin asanlaşdırılması sahəsindəki Vəziyyət</i>	<i>İslam Əməkdaşlıq Təşkilatına üzv dövlətlər</i>
Tamamilə həyata keçirilmişdir (5)	İndonesiya, Malaziya, Azərbaycan, Bəhreyn, Qətər
Qismən həyata keçirilmişdir(8)	Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri, Türkiyə, Sudan, Seneqal, Mozambik, Qırğızıstan, İordaniya, Kamerun
Pilot mərhələsindədir (11)	Tacikistan, Brunei Darussalam, Uqanda, Toqo, Niger, Nigeriya, Mərakeş, Cibuti, Fildişi Sahili, Burkina Faso, Benin
Həyata keçirilməmişdir (16)	Yəmən, Özbəkistan, Surinam, Fələstin, Pakistan, Mali, Maldivlər, Liviya, Livan, Qazaxıstan, İraq, Qambiya, Misir, Komor, Banqladeş, Əfqanıstan

(43)

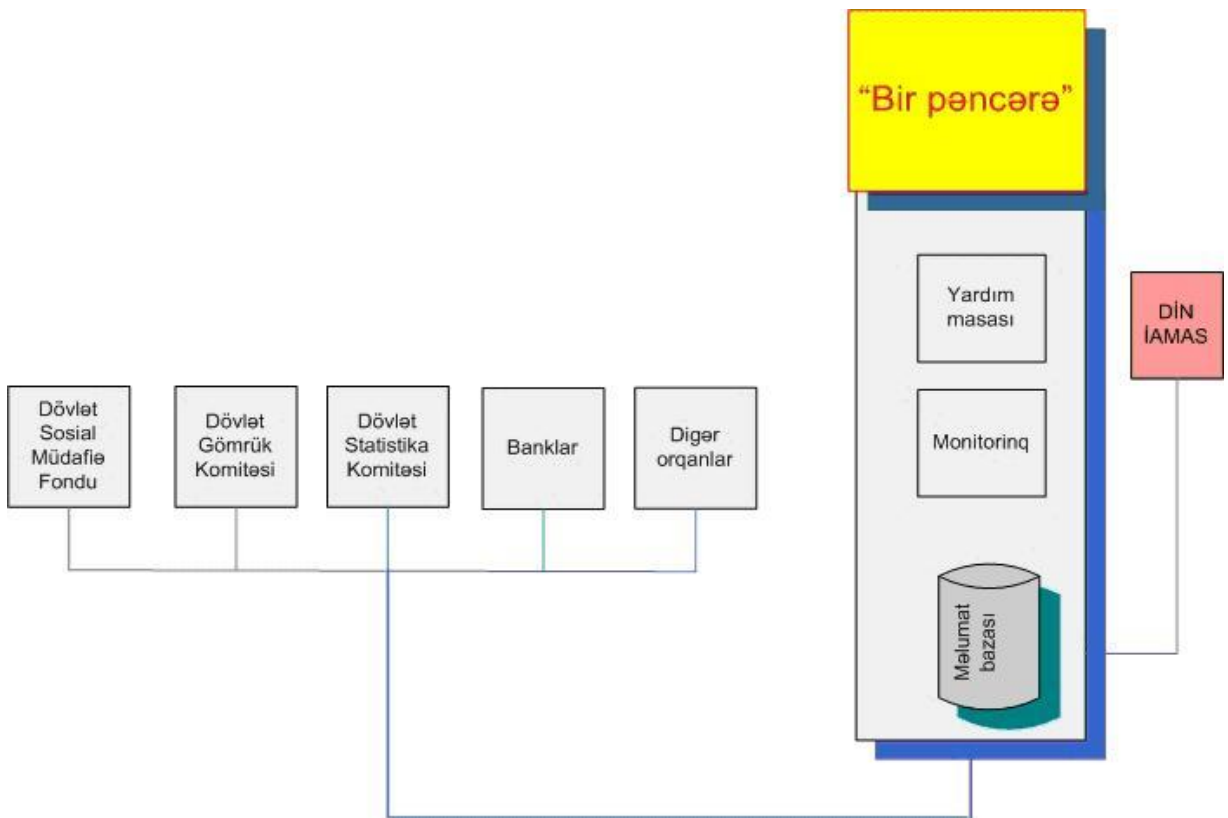
Bir pəncərə

Bir çox dünya ölkələrində bir pəncərə sistemi fəaliyyət göstərir. Bir pəncərə sisteminin konkret bir tərfi yoxdur, amma Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Avropa İqtisadi Komissiyası ona belə tərif verir: Ticarət və nəqliyyatda iştirak edən tərəflərə bütün idxal, ixrac və tranzit ilə bağlı tənzimləyici tələbləri yerinə yetirmək üçün vahid giriş nöqtəsi ilə standart məlumat və sənədlər təqdim etməyə imkan verən bir sistem. Bu sistemin yaradılması üçün siyasi, hüquqi, texniki baza

formalaşdırılmalıdır. Azərbaycan da bu sahədə bir çox işlər gördü. Araşdırmalar onu göstərir ki, hər bir ölkədə Bir Pəncərənin siyasi qərardan operativ reallaşmasına qədər tətbiq olunan vaxtı əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir. Orta hesabla, siyasi qərardan ilk əməliyyatlı Bir Pəncərə üçün 3 ildən çox müddət tələb olunur. Məsələn, Senegalın səkkiz il və Burkina Faso altı ildən artıqdırsa, Azərbaycan, Brunei Darussalam, Fil dişi Sahili və İndoneziya üçün yalnız bir il kifayət etdi. Bu fərqləri izah edən amillər siyasi aimllər, həm də müxtəlif tətbiq strategiyalarıdır. Bir pəncərə, məhdud xidmətlərlə, yəni gömrük xidmətlərinə təqdim olunaraq, daha sonra geniş miqyaslarla təqdim edilə bilər.

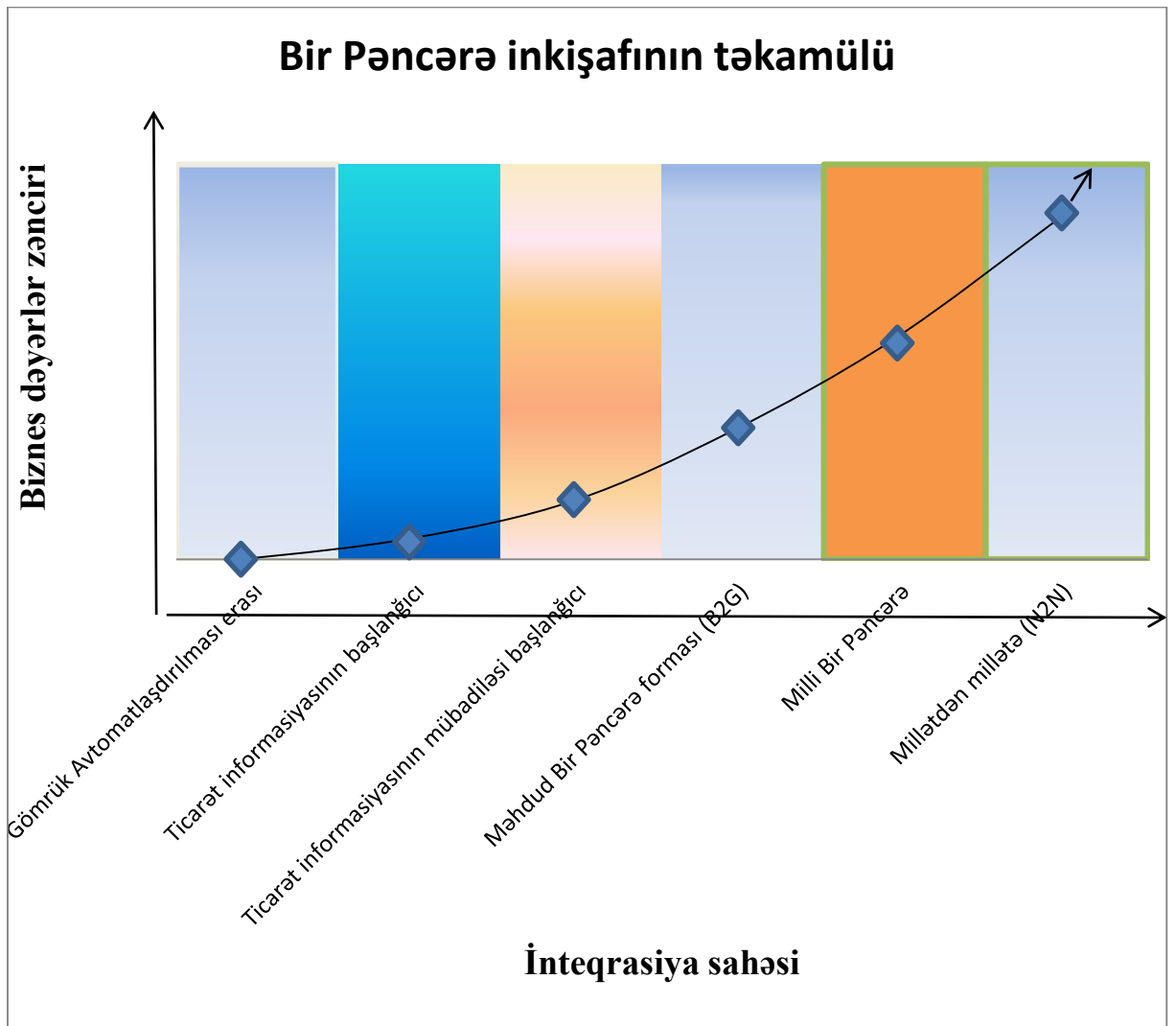
Bildiyimiz kimi 2007-ci ildən bəri "Bir pəncərə" sistemi vasitəsilə kommersiya qurumlarının dövlət qeydiyyatı həyata keçirilir. Müasir texnologiyaların tətbiqi nəticəsində qeydiyyat müddəti 20 dəfə azalaraq 3 gün olmuşdur. Kağız sənədlərin sayı xeyli azalmışdır. "Bir pəncərə" sisteminin tətbiq edilənə qədər 500 əməkdaş fəaliyyət göstərirdisə, bu sistemin tətbiqindən sonra 85 nəfər çalışır.

Şəkil 5-də Azərbaycanda tətbiq edilən bir pəncərə sistemi göstərilmişdir (Şəkil 5)

Şəkil 5. Azərbaycanca “Bir pəncərə” sistemi

Bir pəncərənin tətbiqi nəticəsində əvvəllər sərhəddən təqribi 180 dəqiqə olan keçiş müddəti 20 dəqiqəyə enmişdir (45). Gömrük buraxılış məntəqələrindən keçirilən malların və nəqliyyat vasitələrinin yoxlanılmasında “bir pəncərə” prinsipi üzrə həyata keçirilir və bütün səlahiyyətlər Dövlət Gömrük Komitəsinə aiddir. Azərbaycanda tətbiq edilən bir pəncərənin inteqrasiya etdiyi sahə isə milli bir pəncərə sahəsidir. Şəkil 6-da “Bir pəncərə” sisteminin dünyada inkişafının təkamülü göstərilmişdir.

Şəkil 6. “Bir pəncərə” sisteminin inkişafının təkamülü(46)

Gömrük orqanlarında idxal-ixrac əməliyyatlarının aparılması

Malların və nəqliyyat vasitələrinin gömrük rəsmiləşdirilməsi üzrə reqlament təsdiq edilib. Bu elektron Gömrük Bəyannaməsinin qəbulu üzrə inzibati reqlamentdir. Bu xidmət vasitəsilə şəxslər Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədindən keçirdikləri mallar üçün bəyannamələri elektron formada tərtib edərək gömrük orqanlarına təqdim edirlər. Bəyannamədə və digər sənədlərdə olan məlumatlar yoxlanılır və nəticəsi istifadəçiyə ötürülür.

Rəsmiləşmə prosesinin hansı mərhələdə olmasını izləyə bilərlər.

Xidmətdən istifadə üçün aşağıdakı hərəkətləri etmək lazımdır:

1. İlk öncə www.e-gov.az saytında “Bütün xidmətlər” bölməsi
 2. Sonra isə “Dövlət Gömrük Komitəsi” bölməsi seçilir.
 3. daha sonra isə malların və nəqliyyat vasitələrinin gömrük rəsmiləşdirilməsi üzrə elektron gömrük bəyannaməsinin qəbulu menyusu seçilir.
 4. Yeni bəyannamə doldurulur.
 5. Bəyannamə doldurulduqdan sonra elektron açarlar vasitəsi ilə, yəni istifadəçinin “Asan imza”sı ya da ki “Elektron imza”sı ilə imzalanır.
 6. İmzadan sonra istifadəçi gömrük bəyannaməsinə təsdiqləyir. (48)
- Gömrük Bəyannaməsi 54 qrafadan ibarətdir. Şəkil 12-dəki gömrük bəyannaməsi nümunəsinə nəzər yetirək.

Gömrük bəyannaməsi

A. Göndərən gömrük orqanı	
2. Göndərən / İrəcətçi № YENIGULLER ULUSL NAK İTH İHR KER İNŞ TAAH TUR SAN VE TİC LYD ŞTİ M.KULEDİBİ MAH TURGAY CİNER CAD NO9/21 HOPA-ARTVIN/TÜRKİYƏ Qeydiyyat №-si ŞİRƏLİYEV QƏDİR CAVANŞİR OĞLU AZ1078, BAKI ŞƏHƏRİ NƏSİMİ RAYONU, AZADLIQ PR., ev 80, mənzil 12	1. Bəyannamənin tipi ID 40 1\$ - 1.4918 AZN 3. Formalar 1 3 4. Yönlənmə spesifikasiyası Qoşma vərəq - 0 5. Malların adları 5 6. Qablaşdırmanın (baranə) sayı 43 7. Sərfəli nömrəsi 01161000080812
8. Mülk qəbul edən / İstehlakçı № 1403393262 Qeydiyyat tarixi ŞİRƏLİYEV QƏDİR CAVANŞİR OĞLU AZ1078, BAKI ŞƏHƏRİ NƏSİMİ RAYONU, AZADLIQ PR., ev 80, mənzil 12	9. Məliyyə tənظیمatına məxsus № ŞİRƏLİYEV QƏDİR CAVANŞİR OĞLU 1403393262 10. Davil olduğu 3-cü təyinat ölkəsi TR 792 11. Ümumi gömrük dəyəri 10075.44 13. S.I.O. 0
14. Bəyannaməni / Təmsilçi № 1101082411 "TRANSTERM" MMC AZ1063, BAKI ŞƏHƏRİ QARADAĞ RAYONU, HƏKİMBATANSTO XOCAHƏBBƏN YOLU ev 57	15. Göndərən ölkə Türkiyə 16. Məngə ölkəsi Türkiyə 17. Təyinat ölkəsi Azərbaycan
18. Göndərən ölkədən qurtulma nömrəsi / eyniləşdirilməsi 08K6872/08K6873 19. Konteyner 792 0 20. Çıtarılma şərtləri 4 FOB İstanbul 21. Sərəhdən keçən nəqliyyat vasitələrinin eyniləşdirilməsi Bax qr.18 22. Valyuta və malların ümumi inoyası dəyəri 792 19031.25 23. Valyuta məzəni 0.5059 24. Sövdələşmənin kursoru 41	25. Sərəhdə nəqliyyat növü 30 26. Ölkəyə daxil olan nəqliyyat növü 30BAKI 27. Yükləmə / boşaltma yerləri 30BAKI 28. Məliyyə və bank məlumatları 29. Sərəhdə gömrük orqanı Mazımçay q/p 00502 30. Malların yerləşdiyi yer Bakı BGI 00100
31. Malın təsviri Eyniləşdirilmə vasitələri və nömrələri, konteynerlərin nömrəsi, malların miqdarı və növü Oturmaq üçün mebel (taxtadan) 32. Mal № 1 33. Malın kodu 940169 0000 34. Məngə ölkəsinin kodu TR 792 35. Brutto çəkisi (kg) 295.45 36. İnterfer 000 37. Əməliyyat 40 00.00 38. Netto çəkisi (kg) 272.27 39. Kvota 40. Əvvəlki bəyannamə və sərəhdin kursoru	41. XİFME-dəki ölçü 796 42. İnoyısı dəyəri 11025.00 43. Gömrük dəyəri 5836.81 44. Təqdim olunan sərəhdin 2015 - 217 3001 - 500502160502473 7000 - 292562 8001 - 16631 11.05.2016 28.05.2016 45. Gömrük dəyəri 5836.81 46. Statistik dəyər 3912.60 47. Gömrük ödəmələri 02 10075.44 20 5836.81 15% 32 6912.33 18% 75 3.00 0% 85 90.00 18% 48. Ödəmələrə möhür müddəti 49. Saxlanma yerlərinin eyniləşdirilməsi 50. Vəkalət verən № GB-də və onun əlavə vərəqlərində göstərilən məlumatları təstiq edim ŞİRƏLİYEV QƏDİR CAVANŞİR OĞLU 51. Göndərən gömrük orqanı və göndərən ölkə 01.06.2016 52. Təyinat ünvanı 53. Təyinat gömrük orqanı və təyinat ölkəsi 00100 Bakı BGI 54. Tarix, bəyannamənin / təmsilçinin imzası, adı və möhürü AYDINTALİBOV 55. Gömrük nəzarəti Nəticə Tətbiq olunmuş gömrük təminatı və onları ödəmələri Uyğunluq Tarix İmza Buraxılmışdır: 00100 - 03.06.2016 09:51

Şəkil 8. Gömrük bəyannaməsi nümunəsi (49)

Gömrük Bəyannaməsinin növbəti statuslarının hərəkətləri belədir:

Sənədləşmə ➡ Maliyyə ➡ Buraxılış ➡ Arxiv (48).

Göründüyü kimi gömrük orqanlarında informasiya sistemi çox genişdir və bir çox informasiya sistemlərinə inteqrasiya olunmuşdur. Geniş verilənlər bazasına malik olan gömrük orqanlarının informasiya sistemi əsasən, banklarla onlayn inteqrasiya, onlayn kargüzarlıq xidmətləri təklif edir. Bununla yanaşı elektron bəyannamənin doldurulması zamanı görülür ki, şəkil 12-dən göründüyü kimi qrafaların doldurulması zamanı sahibkarlıq subyektlərinin, vətəndaşların idxal-ixrac əməliyyatları, ödənişlər, rüsumlar, malların, nəqliyyat vasitələrinin sərhəd keçidi zamanı informasiya sistemində ötürülən məlumatları da gömrük informasiya sisteminin verilənlər bazasında öz yerini tutur. Şəkildən görüldüyü kimi gömrük orqanları bu informasiya obyektləri və onları xarakterizə edən xassələr çoxluğunu verilənlər bazası şəklində öz informasiya sistemində emal edir, saxlayır və ötürür, təhlühəsizliyini təmin edir. Bu verilənlərdən istifadə edərək qurulan informasiya sistemlərindən alınan məlumatlarla təhlil aparılması sadələşmişdir. Verilənlər bazası dilində desək, bu verilənlərdən istifadə etməklə yeni inteqrasiya edilmiş informasiya sistemi yaratmaq mümkündür.

FƏSİL III. ELEKTRON HÖKÜMƏT KONSEPSİYASI ƏSASINDA GÖMRÜK VƏ VERGİ ORQANLARININ İNFORMASIYA SİSTEMLƏRİNİN TİCARƏT ŞƏBƏKƏSİLƏ İNTEQRASIYASI

3.1. Elektron hökumət konsepsiyası əsasında informasiya sistemlərinin inteqrasiyası

Azərbaycan Respublikası Prezidenti cənab İlham Əliyevin "Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə strateji yol xəritəsinin başlıca istiqamətləri"nin təsdiqi və bundan irəli gələn məsələlər haqqında” 2016-cı il 16 mart tarixli 1897 nömrəli Sərəncamına müvafiq olaraq milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın bəzi sektorları üzrə ümumilikdə strateji yol xəritələri hazırlanmışdır. Bu yol xəritələrində müasir texnologiyalardan istifadə etməklə elektron hökumət xidmətlərinin genişləndirilməsi və onlardan istifadə imkanlarının sadələşdirilməsi ilə daha əlverişli biznes mühitinin formalaşdırılmasına nail olmaq əsas prioritetlərdən hesab olunur. biznes mühiti üçün daha da əlverişli şəraitin yaradılmasında hökumətin aparıcı rolunun daha da artırmaq və gücləndirmək prioriteni həyata keçirtmək üçün görülməli tədbirlərdən biri dövlət xidmətlərinin çevikliyinin və səmərəliliyinin artırılmasıdır.(50, s.93)

Elektron Hökumət konsepsiyasının təşəkkülü və təkamülünü, səciyyəvi və fərqli cəhətlərini elmi və praktiki cəvrdən xarakterizə edilmişdir. Onun müasir dövrdə dövlət idarəçiliyinin özəyində dayandığı və Azərbaycanın inkişafında xüsusi rol oynadığı həqiqətdir. Bu sahədə görülmüş işlərdən biri, dünyada Azərbaycan brendi kimi tanınan Azərbaycan Respublikası prezidenti İlham Əliyevin 2012-ci ildə imzaladığı fərmanla ASAN xidmət mərkəzləri yaradılmış və bu mərkəzlərin fəaliyyətlərinin əhatə dairəsi genişləndirilməkdə davam edir. Ümumiyyətlə onu qeyd etmək lazımdır ki, bu mərkəzlərin fəaliyyətdə olması onu göstərmişdir ki, vahid məkan prinsipi ilə fəaliyyət və dövlət orqanlarının informasiya sistemlərinin inteqrasiya olunması ilə bir çox müsbət irəliləyişlər əldə olunmuşdur. Dövlət orqanlarının informasiya sistemlərinin təqdim etdiyi elektron xidmətlərin çeviklik,

səmərəlilik və şəffaflıq töhvəsi verməsi əsas prinsiplərdəndir. Bu sistemlərin inteqrasiyasından əldə olunan xidmətlər isə daha çox düzgünlük (dəqiq məlumat), operativlik (ani olaraq təqdim etmə), aktuallıq (vacib məlumat), müntəzəmlik (həmişə və hər yerdə), dolğunluq (təfəsilatı məlumat), çeviklik (dəyişikliyi nəzərə almaq) kimi keyfiyyət üstünlüklərinə malik olduğu həmçinin ASAN xidmət mərkəzlərinin fəaliyyəti müddətində aydın nəzərə çarpır. Sosial əhəmiyyətinə və mövcud informasiya infrastrukturunu üzərində qurulduğu üçün iqtisadi cəhətdən səmərəliliyinə görə həmin sistemlərin elektron hökumət konsepsiyası əsasında inteqrasiyası informasiya xidmətlərinin tətbiqinin inkişafı baxımından aktualdır.

Dövlət orqanları ilə biznes strukturları və vətəndaşlar arasında qarşılıqlı elektron əlaqələrin – Elektron (E-) hökumətin qurulması və inkişafı müasir informasiya cəmiyyətinin (Information Society) ən əhəmiyyətli tədbirlərdən sayılır. Bu əlaqələr “hökumət-hökumət” (G2G), “hökumət-biznes” (G2B), “hökumət-vətəndaş” (G2C), “biznes-biznes” (B2B) və “biznes - vətəndaş”(B2C) kimi qarşılıqlı münasibətlərdə özünü göstərir. E-hökumət-in yaradılmasında əsas məqsəd vətəndaşlara, biznes strukturlarına və dövlət orqanlarına dövlət orqanlarının hər növ informasiya xidmətinin göstərilməsi prosedurlarının daha da asanlaşdırılması, xidmət müddətini minimuma endirmək və xidmətlərin keyfiyyətinin artırmaq, xərcləri azaldılması, dövlət orqanların fəaliyyətləri haqqında geniş informasiya açıqlılığının və şəffaflılığının təmin etməkdir. (51, s.308)

E-hökumət dövlət qurumlarının zəruri, lazımi informasiya xidmətlərinin vətəndaşlara təqdim edilməsi “vahid pəncərə” prinsipi ilə həyata keçir. Vahid pəncərə sisteminin texnoloji əsaslarını dövlət orqanları ilə biznes strukturları, vətəndaşlar arasında mümkün qarşılıqlı əlaqələrin üzrə standard prosedurlarından, informasiya mühafizəsinin və elektron rəqəmsal imza açarları tipli texnologiyalarla, istifadəçilərin coğrafi koordinatlarından və məkanından asılı olmayaraq yaradılmasına imkan verən informasiya-telekommunikasiya infrastrukturunu təşkil edir.

E-hökumət tətbiqi ilə yaranan üstünlükləri qeyd edərkən onu da qeyd etmək

lazımdır ki, istifadəçilər, əsasən də vətəndaşlar arasında informasiya və coğrafi bərabərsizlikləri aradan götürülür. Hər bir istifadəçi əsasən də vətəndaş kompüter, internet və elektron vasitələr olan istənilən yerdən, istədiyi zaman dövlət qurumlarının informasiya xidmətlərindən istifadə etmək imkanına malik olurlar. İstifadəçilər yaradılan vahid portala daxil olan inteqrallaşdırılmış servis sistemlərinin (İSS) xidmətlərinə müxtəlif sorğular təqdim edir. (51, s.308)

E-hökumət konsepsiyasının qurulub, inkişaf etdirilib və tam funksionallıqla reallaşdırılması üçün vacib şərtlər vardır. Bunlardan biri bütün dövlət orqanlarının təhlükəsiz milli info-telekommunikasiya infrastrukturunun təşkilidir. Bu infrastruktur vahid şəbəkədə istifadəçilərin, yəni dövlət orqanları, biznes strukturları və vətəndaşların əlaqə yaratmasına imkan verməli və “vahid pəncərə” sisteminlərinin texnoloji bazasına malik olmalıdır.

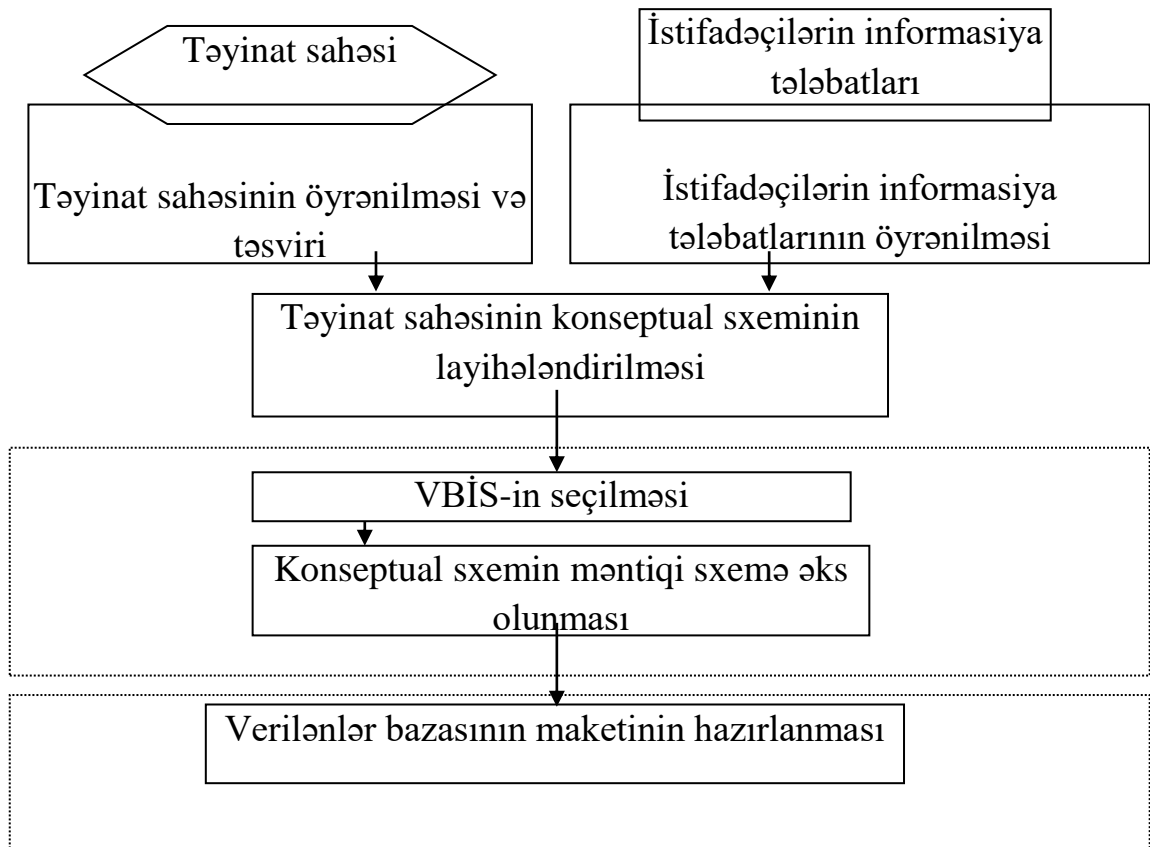
Təsərrüfat subyektləri və korporasiyalar üzrə öz fəalliyyətlərinin səmərəli təşkili üçün müxtəlif miqyaslı informasiya sistemləri yaradılması tələb olunur. Bu sistemlərinin formasiya infrastukturu E-government konsepsiyası əsasında təşkil edilir.

Telekommunikasiya şəbəkələri vasitəsi ilə E-government xidmətlərinin təqdim olunması üçün üfüqi (ümumi təyinatlı) və şaquli (sahələr üzrə) Web-portallardan istifadə olunur. E-government sisteminin portalı dövlət orqanlarının bütün sahələrə üzrə informasiya xidmətlərini bir pəncərə sistemi ilə təqdim olunması ideyasını əyani şəkildə təcəssümüdür. Bir sıra sənədlərin, hansı ki onların məxfiliyi yoxdur, onların elektron nəşri təmin edilir. İstifadəçilər E-government sisteminin vahid portalına, yəni ölkəmizdə olan e-gov.az portalına, və hər bir qurumun öz rəsmi saytına müraciət edərək burada onları maraqlandıran hər bir suala rahatlıqla cavab tapa bilər, faktoqrafik məlumatlar əldə edə bilərlər. E-hökumət dövlət orqanları, biznes strukturları və vətəndaşlar arasında informasiya və coğrafi bərabərsizlikləri minimuma endirir və hətta tamamilə aradan qaldırır. Hər bir istifadəçi məkan və zamandan asılı olmayaraq müasir telekommunikasiya terminalların ilə dövlət qurumlarına müraciət edə bilər və əlaqə saxlaya bilər. (51, s.308)

Yeni iqtisadi mərhələdə, aşağı neft qiymətləri dövründə iqtisadiyyatda yarana biləcək mənfi təsirləri aradan qaldırmaq üçün İlham Əliyevin rəhbərliyi altında aparılan institusional islahatların əhatə dairəsini daha da genişləndirmək məqsədilə görülmüş işlərdən biri də iqtisadiyyatın dövlət tənzimləməsi – vergi və gömrük idarəetməsinin daha da təkmilləşdirilməsi istiqamətində səmərəli addımlardır və yeni iqtisadi yanaşmaya keçid üçün prioritet addımlar arasında biznes mühitinin yaxşılaşdırılması üçün vergi-gömrük idarəetməsinin keyfiyyətinin daha da artırılması vacib məsələlərdən hesab olunur. (51, s.308) E-hökumət konsepsiyasının dövlət orqanları ilə təsərrüfat subyektləri və vətəndaşlar arasında qarşılıqlı ictimai münasibətlərdə təzahür olunan informasiya əlaqələrin elektronlaşması tələbinə əsasən ölkəyə daxil edilmiş və daxili istehsal məhsullarının inteqrasiya edilmiş «Gömrük/Daxili istehsal — Ticarət şəbəkəsi - Vergi» sistemləri üzrə dövriyyə məlumatları əsasında elektron bazanın yaradılması bu aspektdə töhvələr verəcəkdir. Bu baza sayəsində Dövlət orqanları, Biznes strukturları və Vətəndaş kimi maraqlı tərəflərin zəruri informasiya ilə təmin olunması (informasiya xidmətlərinin təqdim edilməsi) əsas nəticə və məqsədlərimizdəndir.

3.2. İnteqrasiya edilmiş informasiya sisteminin (İİS) layihələndirilməsi

İnteqrasiya edilmiş informasiya sistemi (İİS) layihələndirilməsi mürəkkəb prosesdir. Buna görə bu prosesi mərhələlərlə həyata keçirmək daha məqsədə uyğundur. Sxem 1-də İİS-in layihələndirilməsinin əsas mərhələləri göstərilmişdir. Layihələndirilmənin başlanğıc mərhələsi onun infoloji layihələndirmə mərhələsi hesab olunur.

Sxem 1. İİS-in layihələndirilməsi mərhələləri (52)

İİS-in infoloji üsulla layihələndirilməsinin mahiyyətinə göz gəzdirək. Mahiyyət ondan ibarətdir ki, təyinat sahəsinin vəziyyəti ilə onun dərk edilib verilənlər bazasında təsvir olunması arasında uyğunluğun yaradılmasıdır. Təyinat sahəsi (TS) layihələndirilən İİS-in tətbiq olduğu sahədir.(53) Təyinat sahəsi ölkəyə daxil edilmiş və daxili istehsal məhsulların «Gömrük/Daxili istehsal — Ticarət şəbəkəsi - Vergi» sistemləri üzrə dövriyyə məlumatlarıdır.İİS Təyinat Sahəsinin məqsəd modelidir. İİS ölkəyə daxil edilmiş və daxili istehsal məhsullarının «Gömrük/Daxili istehsal — Ticarət şəbəkəsi - Vergi» sistemləri üzrə dövriyyə məlumatları əsasında maraqlı tərəflərin zəruri informasiya ilə təmin edə bilən informasiya sistemidir. İİS-də TS informasiyalar öz əksini tapır. Bu informasiyalar İİS-in mənsub olduğu avtomatlaşdırılmış sistemin fəaliyyəti üçün əhəmiyyətlidir. İİS-də saxlanılmalı verilənlərin müəyyən edilməsi üçün təyinat sahəsi təhlil olunmuşdur

və təyinat sahəsinin təhlili üçün onun ilkin strukturlaşdırılması həyata keçirilmişdir:

İlk olaraq təyinat sahəsinin informasiyalı obyektləri aşkar edilmişdir. Burada informasiyalı obyektlər:

- ölkələr (countries),
- şirkət profili (company profile),
- məhsul növləri (kinds of products)
- istehsal müəssisələri (production facilities),
- alqı-satqı məntəqələri (stores),
- istehsal müəssisələrindəki cari vəziyyət (current situation in production facilities),
- alqı-satqı məntəqələrində cari vəziyyət (current situation in stores)
- fəaliyyət sahələridir (activity areas).

Hər bir obyektə təsvir edən xassələr çoxluğu aşkar edilmişdir. Adı çəkilən obyektləri təsvir edən, xarakterizə edən xassələr çoxluğu aşkar edilmişdir.

Ölkələr obyektinin xassələri: ölkənin kodu, ölkənin barkodu, ölkənin abreviaturası, ölkənin adı, gömrük əlaqə əlaməti (ölkə ilə gömrük əlaqələrinin mövcudluğu)

Şirkət profili obyektinin xassələri: şirkət profilinin kodu və şirkət profilinin adı

Məhsul növü obyektinin xassələri: məhsul növünün kodu, şirkət profilinin kodu, şirkət profilinin adı, məhsulun adı və məhsulun ölçü vahidi

İstehsal müəssisələri obyektinin xassələri: şirkət profili, ölkə kodu (müəssisənin hansı ölkəyə mənsub olması), istehsal müəssisəsinin yerləşdiyi şəhərin adı, rekvizitləri, adı, istehsal müəssisəsinin profili, ünvanı, istehsal müəssisəsinin əlaqə nömrəsi, istehsal müəssisəsinin rəsmi internet sahifəsi, istehsal müəssisəsinin fəaliyyət sahəsinin kodu

Alqı-satqı məntəqələri obyektinin xassələri: alqı-satqı məntəqələrinin kodu, alqı-satqı məntəqələrinin ölkə kodu, alqı-satqı məntəqələrinin yerləşdiyi şəhər,

alqı-satqı məntəqələrinin rekvizitləri, alqı-satqı məntəqələrinin alqı-satqı məntəqələrinin adı, alqı-satqı məntəqələrinin profilinin kodu, alqı-satqı məntəqələrinin ünvanı, alqı-satqı məntəqələrinin əlaqə nömrəsi, alqı-satqı məntəqələrinin rəsmi səhifəsi və alqı-satqı məntəqələrinin uçot nömrəsi və ya VÖEN (public code)

İstehsal müəssisələrindəki cari vəziyyət obyektinin xassələri: məhsulun kodu, şirkətin kodu, istehsal müəssisəsinin profilinin kodu, məhsul növünün kodu, məhsulun adı, barkodu, brendi, məhsulunmiqdarı, məhsulun ölçü vahidi, məhsulun qiyməti, məhsulun ümumi dəyəri, məhsulungömrük rüsumu, məhsulun gömrük dərəcəsi, məhsulun satılmağa başlama vaxtı, məhsulun bitmə vaxtı,istehsal müəssisəsininuçot nömrəsi və ya VÖEN (public code)

Alqı-satqı məntəqələrində cari vəziyyətobyektinin xassələri: Alqı-satqı məntəqələrinin kodu, alqı-satqı məntəqələrinin adı, məhsulun kodu, alqı-satqı məntəqələrinin profil kodu, məhsulun adı, barkodu, brendi, məhsulun alqı-satqı məntəqəsindəki miqdarı, məhsulunölçü vahidi, məhsulun qiyməti, məhsulunümumi dəyəri, alqı-satqı məntəqələrindəki məhsulun qalıq miqdarı, məhsulun alqı-satqı məntəqələriya daxil olan miqdarı, məhsulunvergi rüsumu, məhsulunvergi dərəcəsi, məhsulunsatılmağa başlama zamanı, məhsulunbitmə zamanı, alqı-satqı məntəqələrinin uçot nömrəsi və ya VÖEN (public code)

Fəaliyyət sahələriobyektinin xassələri: kodu, fəaliyyət sahəsinin kodu, fəaliyyət sahəsinin adı

Daha sonra bu informasiya obyektləri arasında əlaqələrin növləri aşkar edilmişdir.

Bu zaman informasiya tələbatlarının ödənilməsi üçün istifadəçilərin İİS-ə verəcəyi sorğular nəzərə alınır.

- Dövlət orqanları üzrə sorğuların təsviri (zəruri qərarların qəbulunda istifadə etmək üçün aidiyyatı məhsulların profilləri üzrə analitik və statistik informasiya əldə etmək)

- Biznes strukturları üzrə sorğuların təsviri (Biznes fəaliyyətinin başlanması, planlaşdırılması, proqnozlaşdırılması və marketing tədqiqatların aparılmasında zəruri informasiya əldə etmək)
- Vətəndaşlar tərəfindən sorğuların seçilməsi (məhsulların kəmiyyət, keyfiyyət göstəriciləri, əldə olunması imkanları, satış məntəqələrinin coğrafi parametrləri və marşrutları haqqında məlumatlarla təmin etmək)

Yəni istifadəçilərin qərarlar qəbul etməsi üçün zəruri olan informasiyalar nəzərə alınır. İstifadəçilər dedikdə Dövlət orqanları, Biznes nümayəndələri (sahibkarlar və sahibkarlığa yeni başlamaq istəyənlər) və Vətəndaşlar nəzərdə tutulur. Sorğular dedikdə hər bir istifadəçi qrupunun tələb etdiyi, qərar qəbul etmək üçün zəruri hesab etdiyi sorğular nəzərdə tutulur.

- İİS-ə verilən sorğuların siyahısı onun gələcək istifadəçiləri və təyinat sahəsinin mütəxəssisləri (qanunvericilik, idarəetmə strukturu, qurumun strukturu, səlahiyyətlər nəzərə alınmaqla) ilə dialoq nəticəsində müəyyən edilir.

Təyinat sahəsinin informasiyalı obyektlərinin və onların xassələrinin aşkarı üçün

- İİS-də saxlanılan verilənlərin, təsnifatlaşdırılıb siniflərə bölünmüş;
- hər bir sinfə ad mənimsədilmişdir; (siniflər dedikdə obyektlərimiz nəzərdə tutulur. Bunlar ölkələr, şirkət profilləri, məhsul növləri, istehsal müəssisələri, alqı-satqı məntəqələri, istehsal müəssisələrindəki cari vəziyyət və alqı-satqı məntəqələrindəki cari vəziyyət sinifləridir.)
- təsnifatlaşdırılmış siniflərin hər birinin hansı vacib xassələrinin (istifadəçi üçün) ayrılıb göstərilmiş;
- seçilmiş xassələr dəstinə ad mənimsədilmişdir;
- qeyd olunmuş xassələrin ədədi xarakteristikalarının hansı qiymətlər oblastına malik olması təyin edilmişdir.

- İnformasiya obyektləri arasındakı əlaqələrin aşkarı üçün
 - informasiyalı obyektlər arasında hansı əlaqə növünün mövcud olması və
 - hər bir əlaqə növü üçün ad təyin edilmişdir.

İİS-in infoloji layihələndirilməsinin bir sonraki mərhələsində təyinat sahəsinin informasiyalı strukturu tərtib edilir.

İİS-in təyinat sahəsinin informasiyalı strukturunun tərtibi

İİS-in təyinat sahəsinin təhlilindən sonra onun informasiyalı strukturu tərtib edilir. Bu da konseptual modelinin qurulmasından ibarətdir. Konseptual model qurularkən istifadəçilərin informasiya maraqları nəzərə alınır. Həmçinin təyinat sahəsinin informasiya tələbatlarını nəzərə alınır. Konseptual model qurulduqdan sonra modelə baxarkən təyinat sahəsinin ayrı-ayrı elementlərini “yuxarıdan baxmağa” imkan yaranır. Bildiyimiz kimi təyinat sahəsinin modelləşdirilməsi bir neçə üsulu vardır. Bunlardan biri «mahdiyyət-əlaqə»dir. Bu model təyinat sahəsinin informasiya obyektlərini və onların arasındakı əlaqələri modelləşdirməyə imkan verir. (52) Adı çəkilən modeldə TS-nin tətqib hissələrində olan elementlərin təsviri üçün üç əsas elementdən istifadə olunur. Bunlar mahdiyyət, atribut və əlaqədir. (53)

İİS-də haqqında informasiya saxlanılan obyektin, prosesin və ya hadisənin əsas məzmunu mahdiyyət terminin əsas tərifidir. Ölkələr (countries), şirkət profili (company profile), məhsul növləri (kinds of products), istehsal müəssisələri (production facilities), alqı-satqı məntəqələri (stores), istehsal müəssisələrindəki cari vəziyyət (current situation in production facilities), alqı-satqı məntəqələrində cari vəziyyət (current situation in stores) və fəaliyyət sahələri (activity areas) bu modeldə mahiyyətlərdir. Mahiyyət obyektin xassələrinin çoxluğuna deyilir. Bu modeldə

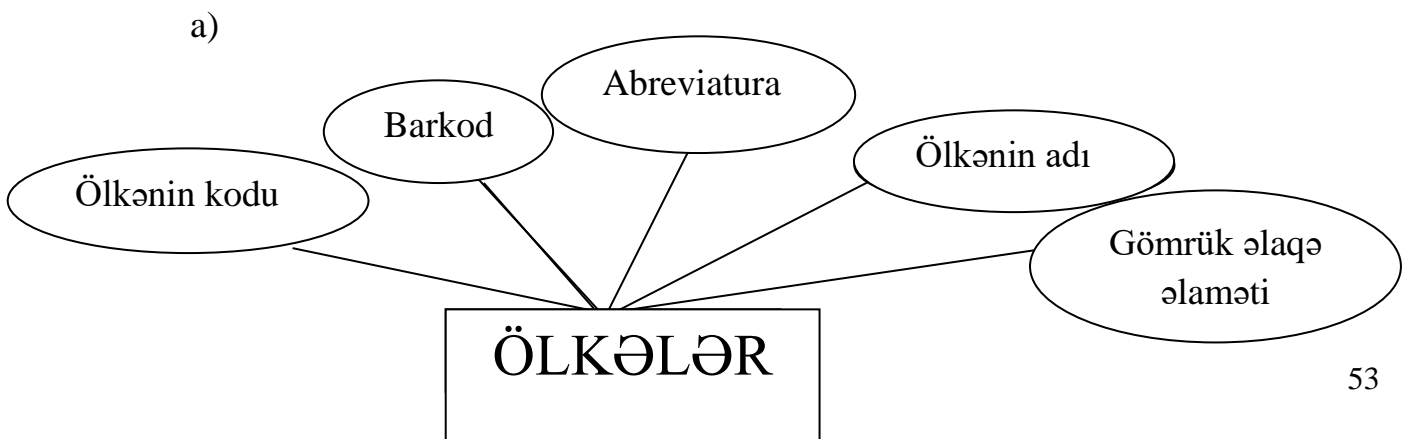
mahiyyətin tipi və mahiyyətin nüsxəsi anlayışları vardır ki, mahiyyətin tipi bircinsli obyektlərin dəstidir və mahiyyətin nüsxələri isə bir birindən tamamilə fərqlənməlidirlər. Bu fərqliliklər üçün isə xüsusi atributlardan istifadə olunur.

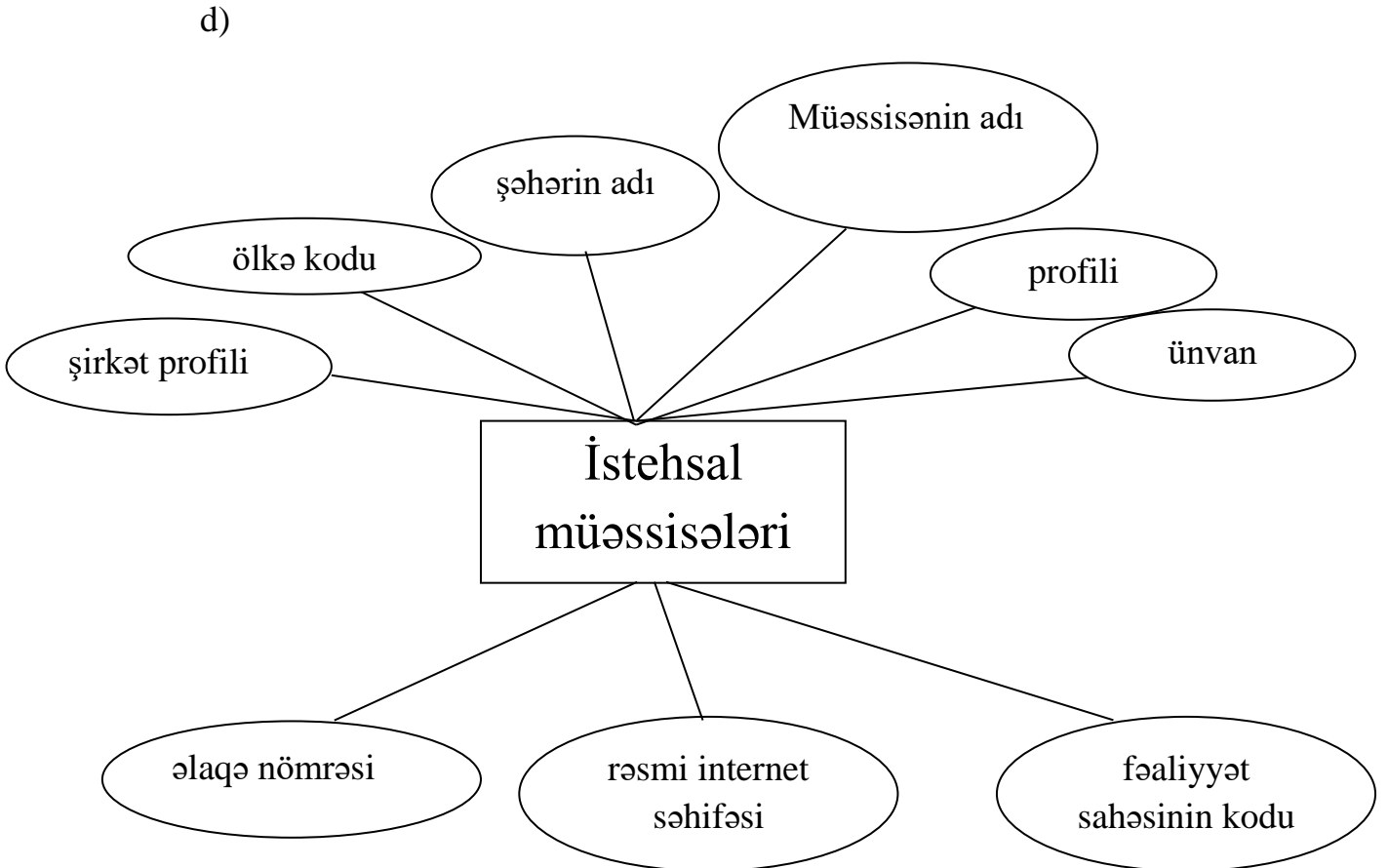
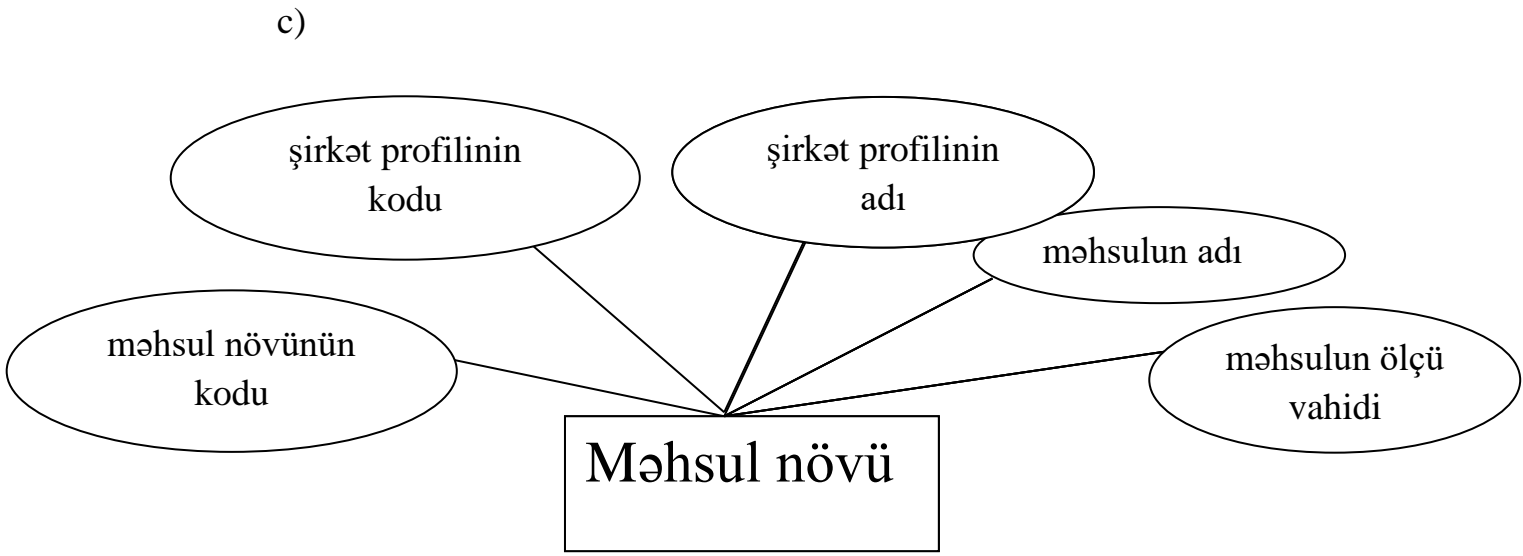
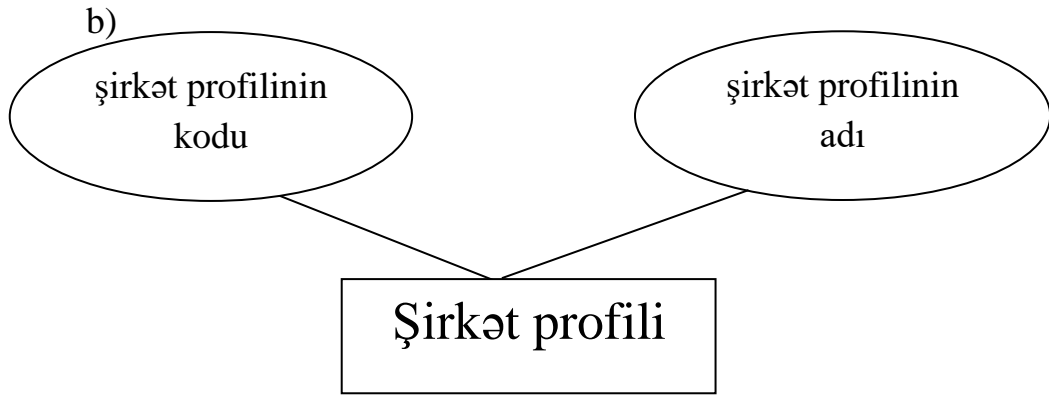
Atribut, mahiyyətin müəyyən çoxluqdan qiymət alan adlandırılmış xassəsidir və obyekt xassəsinə mənimsədilən ad, müxtəlif obyektlərin təsvirində təkrarlana bilər, ancaq verilmiş mahiyyəti təsvir edərkən həmin mahiyyətin atributları arasında tamamilə fərqli olmalıdır. Atribut da nüsxələrə malik olur. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi atribut mahiyyətin xassələrini göstərir. Atributun nüsxəsi isə bu xassənin qiymətlərini göstərir.

«Mahiyyət-əlaqə» modelində 3-cü element olan digər element isə Əlaqədir. O isə təyinat sahəsinin obyektləri arasındakı təsvir etmək üçündür. **Əlaqənin nüsxəsi təsvir etdiyi münasibətdə iştirak edən mahiyyətlərin nüsxələri arasındakı əlaqəni göstərir.**

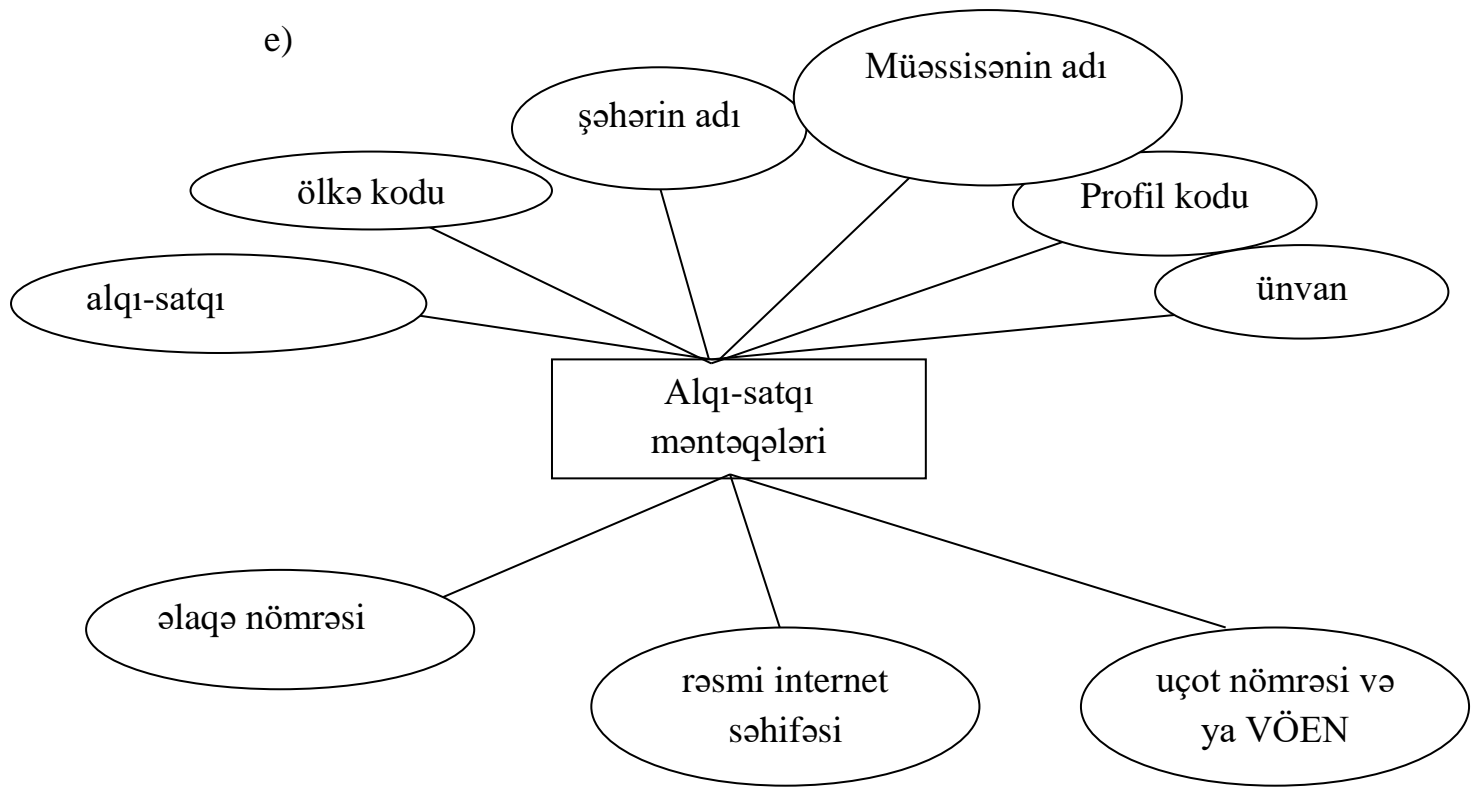
Burada təyinat sahəsinin adı çəkilən modelin konseptual sxemini qurarkən ER-diaqramndan istifadə olunur. Burada E və R ingilis mənşəli sözlər olub e- entity (mahiyyət), r - relation (münasibət) deməkdir.

ER – diaqramından istifadə edərkən əvvəlcədən onu qeyd etmək lazımdır ki, burada qrafiki olaraq mahiyyətlər düzbucaqlı ilə, atributlar dairə ilə, əlaqələr isə romb ilə təsvir olunur. İİS-in mahiyyətləri və atributları şəkil 7-də göstərilmişdir. (53)

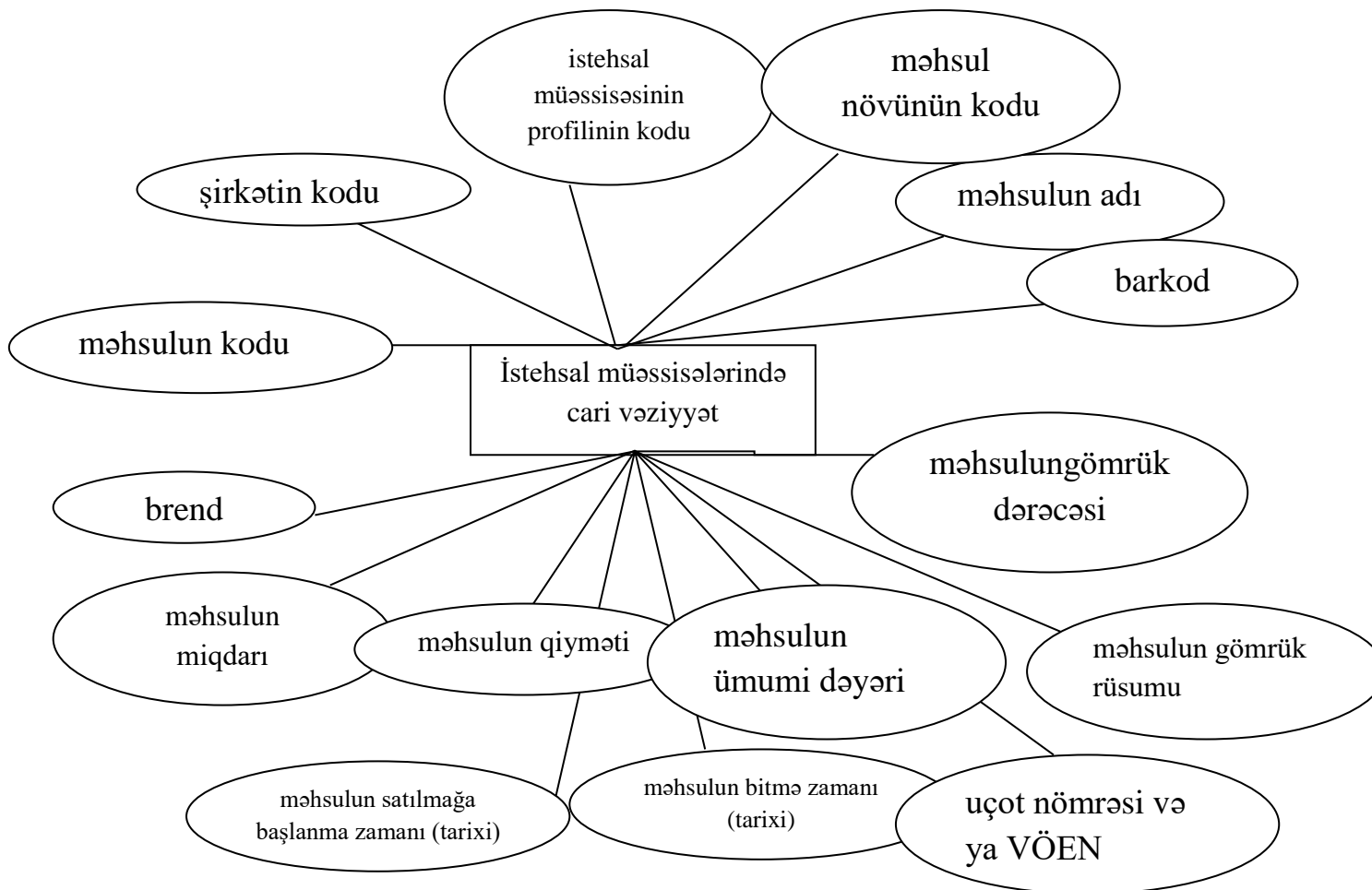

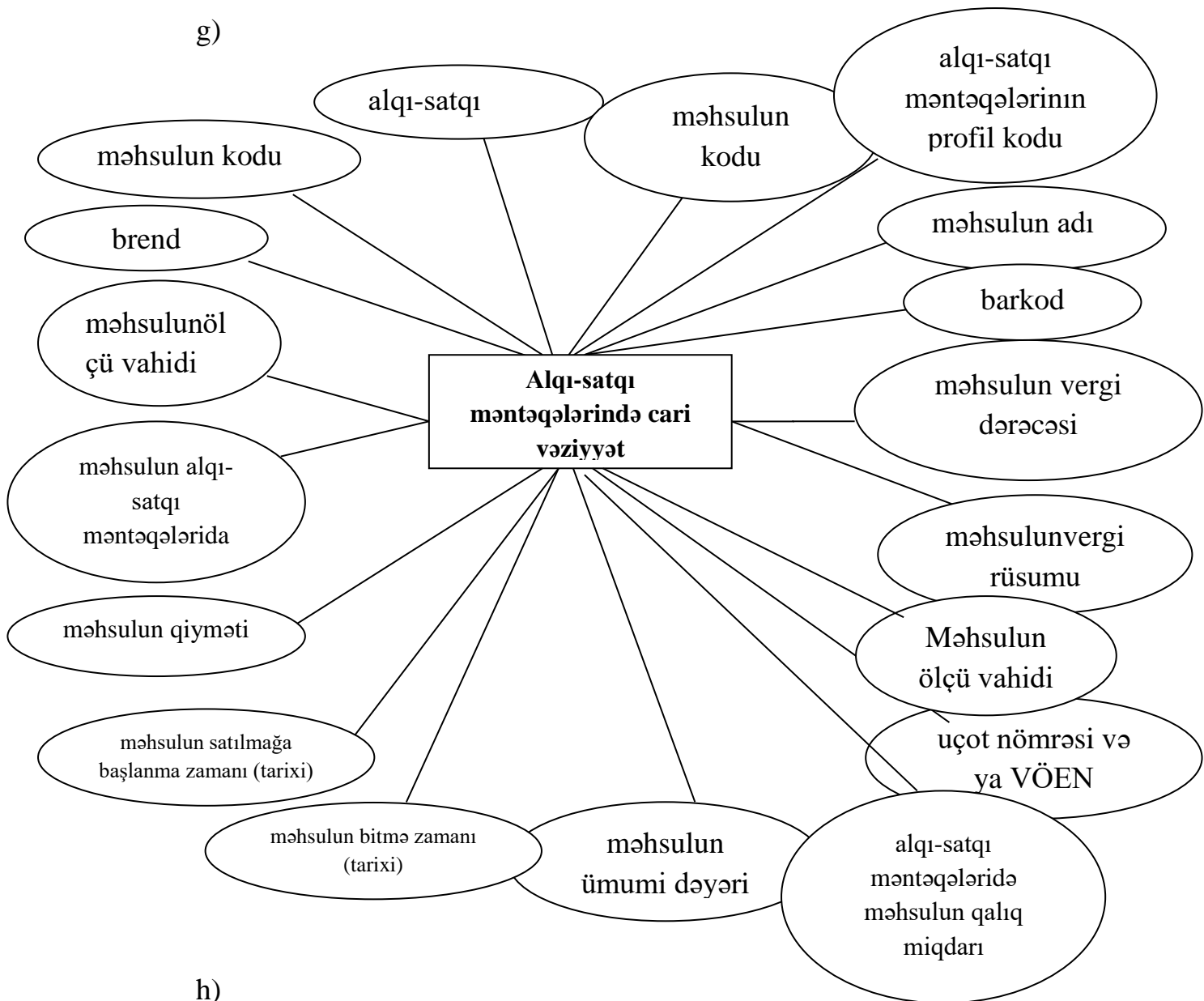
e)

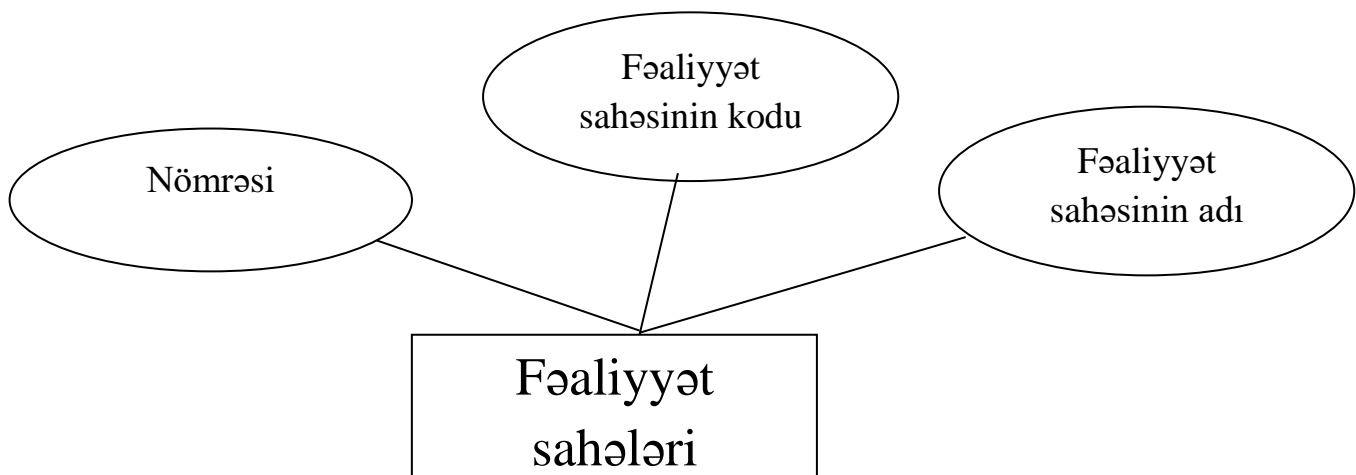
f)

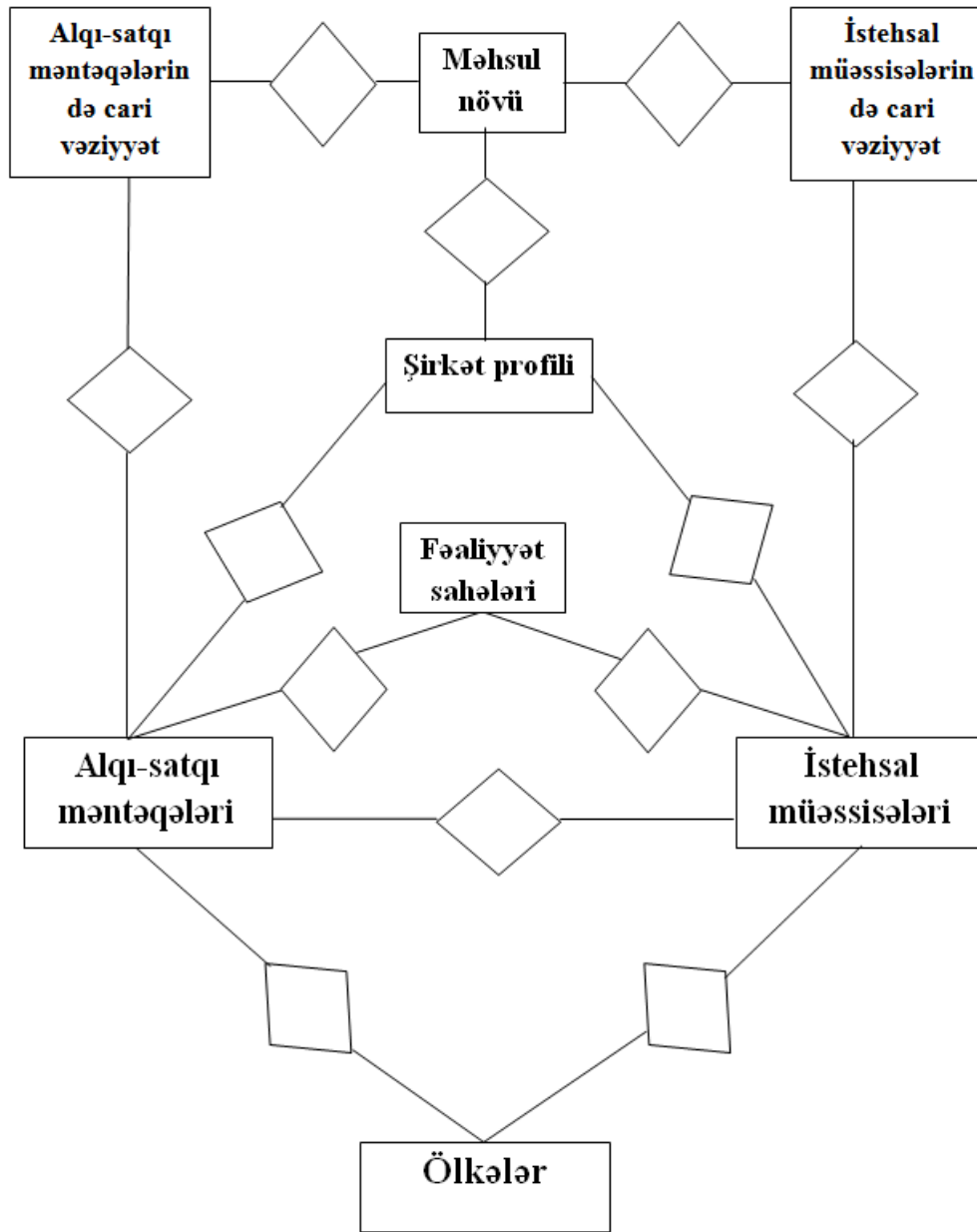
g)

h)

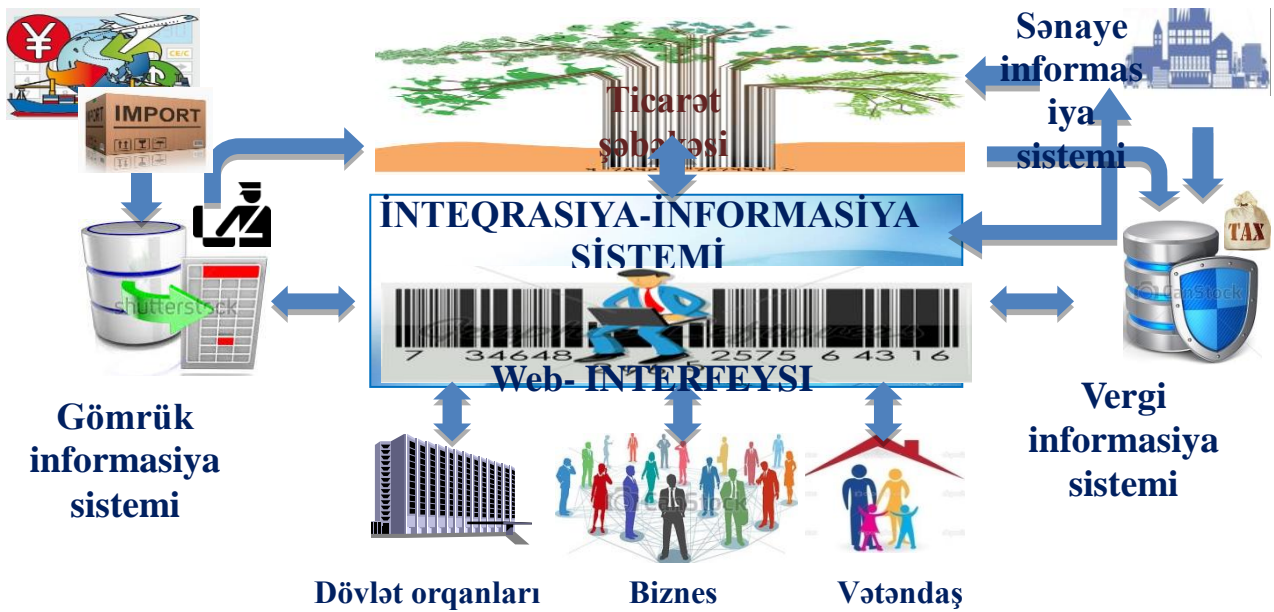
Şəkil 8. Sistemin informasiya obyektləri və atributları

Sxem 2. İİS-nin ER diaqramında təsviri.

Layihələndirmənin infoloji layihələndirilməsinin son mərhələsində informasiyalı obyektlər arasında əlaqə dərəcələrinin təsnifatlaşdırılır. Təyinat sahəsinin mahiyyətləri arasındakı münasibətləri təhlil edilir və mahiyyətlər arasında əlaqələr aşkar olunur. İİS-in infoloji layihələndirilməsindən sonra onun məntiqi layihələndirilməsi yerinə yetirilir. Bu o deməkdir ki, verilənlər bazasının yaradılması üçün verilənlər bazasını idarəetmə sisteminin (VBİS) seçilir və verilənlər bazasının təyinat sahəsinin konseptual sxeminin məntiqi sxemə əks etdirilir.(54)VBİS verilənlər

bazasının yaradılması və istifadə olunması üçün dil və proqram vasitələrindən təşkil olunur. Daha sonra informasiya obyektlərinin atributlar sxeminin qurulur və əsasını verilənlər, anlayışlar arasında cədvəl ilə təsvir olunan «münasibət» anlayışı təşkil edən informasiya obyektlərinin relyasion modeli qurulur. Verilənlər bazasının maketinin hazırlanmasından sonra vahid web portal qurulur. (55) Bu mərhələlər tamamlandıqdan sonra isə inteqrasiya informasiya sisteminin konseptual modeli şəkil 3-dəki kimi olacaqdır. Şəkil 3-dən də görüldüyü kimi E-government konsepsiyası əsasında ayrı-ayrı dövlət və biznes qurumlarına mənsub sistemləri inteqrasiya etməklə yeni informasiya xidmətləri təqdim etmək mümkündür. «Gömrük/Daxili istehsal —Ticarət şəbəkəsi - Vergi» sistemləri üzrə hərəkət məlumatları əsasında maraqlı tərəfləri web interfeys vasitəsilə inteqrasiya informasiya sistemindən zəruri informasiya ilə təmin etmək mümkündür (Sxem 3).

Sxem 3. İnformasiya sistemlərinin inteqrasiya sxemi

Mövcud informasiya infrastrukturu üzərində təklif edilən bu sistemin aşağıdakı kateqoriya istifadəçilərə faydalı ola bilər:

1) Dövlət orqanları - aid olduqları sahə üzrə zəruri qərarların qəbulu üçün informasiya əldə etmək

2) Biznes strukturları- Biznes fəaliyyətinin başlanması, planlaşdırılması, proqnozlaşdırılması və marketing tədqiqatların aparılmasında zəruri informasiya əldə etmək

3) Vətəndaşlar: məhsulların kəmiyyət, keyfiyyət göstəriciləri, əldə olunması imkanları, satış məntəqələrinin coğrafi parametrləri və marşrutları haqqında məlumatlarla təmin etmək

3.3. İİS-də informasiya xidmətləri təqdim edən tranzaksiyaların təsviri

3.3.1. Vətəndaşlar tərəfindən sorğuların seçilməsi

Bazarın tətqiqi zəruri informasiyanın əldə olunması üçün mühüm alətdir. Bu informasiyalar əsasında dövlət orqanları, biznes strukturları və vətəndaşlar strateji qərarlar qəbul edirlər. Marketing qərarlarının işlənməsi, həyata keçirilməsi və qiymətləndirilməsi üzrə addımlar atırlar. Alıcıların alış haqqında qərar qəbulu prosesi müxtəlif xarakterli davranışların nəticəsi kimi formalaşır. Müəyyən məhsulla əlaqədar istehlakçının davranışlarını başa düşmək cəhdləri bu alıcının istehlak sisteminin xəritəsi, onun fəallıq dövrü və ya onun fəaliyyət ssenarisi adını almışdır. Alış haqqında qərarın tiplərini və qərar qəbul etmə prosesinin xüsusiyyətlərinin və mərhələləri isə müxtəlif olur. Mütəxəssislərtərəfindən bir çox məhsulların əsas alıcılarının müəyyən edilməsi çətinlik törətmir. Bununla belə sadə görünən suallara cavab verərkən belə biznes strukturları və vətəndaşlar ehtiyatlılıq nümayiş etdirir, çünki, satıcılar və alıcılar fərqli rolları icra edirlər.

Məhsulun, alqı satqı məntəqələrinin, istehsal müəssisələrinin xarakterindən, xassələrindən asılı olaraq alıcıların həm davranış tərzini, həm də alış haqqında qərar qəbulu formalaşır. Alıcı davranışının tipi istehlakçının, əmtəənin əldə edilməsi haqqında qərar qəbulunu müəyyən edir. Diş məcunu, tennis raketkəsi, fərdi kompüter və ya yeni avtomobil alınması üzrə qərarlar məhsulun, alqı satqı məntəqələrinin,

istehsal müəssisələrinin xarakterindən və xassələrinə görə bir-birilərdən fərqlənirlər.

Məhsulun alınmasına dair qərarlar qəbulu zamanı iki göstərici nəzərə alınır:

1) məhsul markalarının xüsusiyyətləri arasındakı fərqin səviyyəsi;

2) istehlakçı cəlbediciliyi, yəni istehlakçı üçün qərarın vaciblik səviyyəsi əsas götürülür. Məhsulların markalarının xüsusiyyətləri arasındakı fərqin səviyyəsi yüksək və aşağı qiymətlə, istehlakçı cəlbediciliyi isə güclü və zəif qiymətlə qiymətləndirilir. Yuxarıda qeyd edilən göstəricilərdən asılı olaraq vətəndaşlar yəni istehlakçılar, yəni İİS-in istifadəçi kateqoriyalarından biri olan vətəndaşlar 4 tip satınalma qərarları verir:

- 1) Mürəkkəb,
- 2) Bəsit,
- 3) Vərdişə əsaslanan və
- 4) Ətalətə əsaslanan satınalma qərarları.(56)

İİS-in istifadəçi kateqoriyalarından biri olan vətəndaşlar bu qərarları qəbul etmə proseslərində İİS-ə verəcəyi sorğular əhəmiyyətli rol oynayacaqdır. Vətəndaşlar web portalda informasiya mühafizəsinin və elektron imza açarlarının eyni texnologiyalarından, əsasən elektron imza və asan imzadan istifadə etməklə, iştirakçılarının coğrafi yerindən asılı olmayaraq sistemə daxil olub sorğular göndərə bilirlər.

Bu sorğular aşağıdakılardır:

- Arzu olunan məhsulların adları
- Məhsulların əvəzləyiciləri
- Məhsulların brendi (markası)
- Məhsulların satıldığı alqı-satqı məntəqələri
- Alqı satqı məntəqələri və onların parametrləri (internet səhifəsi, əlaqə nömrələri

və s.)

- Alqı satqı məntəqələrinin coğrafi parametrləri
- Məhsulun istehsal olunduğu ölkə
- Arzu olunan məhsulların alqı satqı məntəqələrindəki cari vəziyyətləri (həmin məntəqələrdə satış və qalıq miqdarı, qiymətləri və s. haqqında informasiyalar)
- Alqı-satqı məntəqələrində məhsulların qiymətləri

3.3.2. Biznes strukturları üzrə sorğuların təsviri

Bir çox sahələrdə olduğu kimi biznes fəaliyyəti zamanı görülməli işlərin düzgün və hərtərəfli planlaşdırılması uğurlu fəaliyyətin təməlidir. Biznesə başlamaq istəyənlər, biznes fəaliyyətlərini genişləndirmək istəyən biznes strukturları fəaliyyətləri zamanı bir sıra tədbirlər görmək istəyirlər. Biznes strukturları yalnız alıcılara necə təsir göstərmək lazımdır metodlarının öyrənilməsini deyil, həm də onlar tərəfindən məhsulların əldə edilməsi üzrə qərarlar verərkən məntiqin başa düşülməsini də həyata keçirirlər. Artıq ölkəmizdə də bir çox şirkətlər istehlakçı tərəfindən alış haqqında qərarlarının tədqiqini sınaqlardan keçirirlər. Bu tədqiqatlar zamanı alıcının bu məhsul və marka ilə tanışlığı, onun markalara münasibətdə etibarı haqqında məlumatlar, marka seçimində nəyə əsaslandığı və alışın məmnunluğu haqqında suallara cavab verilməsi ilə əlaqədar ortaya çıxmışdır. Biznes strukturları fəaliyyətləri zamanı bir sıra işlər görmək, planlar hazırlamaq istəyirlər. Bunlar əsasən aşağıdakılardır.

1) Məşğul olmaq istədiyiniz fəaliyyət haqqında dəqiq məlumat əldə etmək üçün

Əsasən kiçik sahibkarlıqla məşğul olanlar təcrübəsi, yəni daha çox sınaqdan keçirdikləri və bacardıkları sahələrdə fəaliyyətə üstünlük verirlər. Buna misal göstərsək, ilk ağılımıza gələcək sahələrdən biri kənd təsərrüfatıdır. Bu sahədə yeteri

qədər bilik və təcrübəyə malik olanlar bu sahədə biznes qurarlarsa digər təcrübəsiz rəqiblər qarşısında bir çox üstünlüklərə malik olmuş olurlar.

2) Məşğul olmaq istədiyiniz fəaliyyət sahələrini seçərkən tələb olunan resurslar müəyyənləşdirilir (bunlar əsasən maliyyə vəsaiti, işçi qüvvəsi, ofis, anbar və s.)

Biznes fəaliyyətinin növlərindən asılı olaraq fəaliyyət üçün gərəkli olan avadanlıqlar, qurğular və sair vasitələr, onları əldə etmək üçün lazım olan maliyyə vəsaiti və müvafiq peşəkarlığa malik işçi qüvvəsi barədə dəqiq məlumatla sahib olmaq lazımdır. İİS-ə verəcəkləri sorğularla biznes strukturları istehsal edə biləcəyi və ya ölkəyə idxal edə biləcəyi məhsullar barədə məlumatlar əldə edə bilər

3) Seçilən sahə üzrə bazarın təhlil edilməsi

Bu mərhələdə biznes strukturları təklif edə biləcəyi məhsulun potensial müştərilərinin sayı, oxşar və ya əvəzləyici məhsul (iş, xidmət) təklif edən rəqib haqqında məlumatları təhlil edir və əldə etdiyi məlumatlar əsasında müvafiq qərarlar verir (misal üçün, satış yerinin düzgün təyin edilməsi, təklif etdiyi məhsulun digər oxşar məhsullardan fərqləndirəcək və müştəriləri cəlb edəcək xüsusiyyəti və s.).

4) Satışın təşkil edilməsi

Satışın təşkil edilməsi zamanı təklif edilən məhsulun (işin, xidmətin) qiyməti əsas nəzərə alınan amillərdəndir. Bildiyimiz kimi qiymətin formalaşmasında bir sıra faktorlar nəzərə alınır: məhsulun hazırlanmasına çəkilən ümumi xərclər, gəlirlilik norması, məhsulun bazarda orta qiyməti və s. (57)

İİS-in istifadəçi kateqoriyalarından biri olan biznes strukturları bu planlar və tədbirləri hazırlayarkən qərar qəbul etmə proseslərində İİS-ə verəcəyi sorğular əhəmiyyətli rol oynayacaqdır. Biznes nümayəndələri web portalda informasiya mühafizəsinin və elektron imza açarlarının eyni texnologiyalarından, əsasən elektron imza və asan imzadan istifadə etməklə, iştirakçılarının coğrafi yerindən asılı olmayaraq sistemə daxil olub sorğular göndərə bilərlər.

Bu tip sorğulara nümunə olaraq aşağıdakıları göstərmək olar:

- Məhsulun adı
- Məhsulun növü
- Məhsulların brendləri və ya markaları (ən çox tələb olunan məhsullar)
- Məhsulun istehsal edildiyi ölkələr
- Məhsulun satış qiymətləri
- Məhsula tətbiq edilən gömrük dərəcələri
- Məhsula tətbiq edilən vergi dərəcələri
- Məhsulun alqı satqı məntəqələrində cari vəziyyətləri
- Bir-birini əvəz edən məhsullarının dövrlər üzrə üzrə satış həcmələri
- Bir-birini əvəz edən məhsullarının coğrafi koordinatlar (regionlar) üzrə satış həcmələri
- Fəaliyyət sahələri
- İstehsal müəssisələri və onların parametrləri (adres, internet səhifəsi, əlaqə nömrələri və s.)
- Araşdırılan sahələrdə rəqiblərin müəyyən edilməsi

3.3.3. Dövlət orqanları üzrə sorğuların təsviri

Azərbaycan Respublikası Prezidenti cənab İlham Əliyevin "Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə strateji yol xəritəsinin başlıca istiqamətləri"nin təsdiqi və bundan irəli gələn məsələlər haqqında" 2016-cı il 16 mart tarixli 1897 nömrəli Sərəncamına müvafiq olaraq milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın bəzi sektorları üzrə ümumilikdə strateji yol xəritələrindən biri 2016-cı il 6 dekabr tarixində Azərbaycan Respublikası Prezidentinin imzaladığı Fərmanı ilə təsdiq edilmiş Strateji Yol Xəritəsində planlaşdırılmış və görülməli islahatlar və tədbirlərdən institusional səviyyədə islahatlar aparılarkən hansı meyarların əsas götürülməsi haqqında planlar hazırlanmışdır. Bu meyarlar məhsulların

təhlükəsizliyinin təmini ilə əlverişli biznes mühitinin daha səmərəli və əlverişli formalaşdırılması arasında balansın müəyyən edilməsi və qorunub saxlanması; tənzimləmə tədbirlərinin məhsulların təhlükəsizliyinin səmərəli və beynəlxalq standartlara uyğun təmin edilməsi və keyfiyyətin artırılmasına xidmət edən standartlaşdırmanın tətbiqi ilə məhsulların rəqabət qabiliyyətliliyinin artırılmasına töhfə verən fəaliyyətə çevrilməsi; idarəetmə sisteminin bazar iqtisadiyyatının prinsipləri, şəffaflıq, dövlət idarəetmə məsariflərinin düzgün bölüşdürülməsi; istehsalata dövlət nəzarətinin azaldılması, bunun əvəzinə bazara dövlət nəzarətinin daha da artırılması və müvafiq orqanlara verilməsi; milli standartlaşdırma sisteminin fəaliyyətində özəl sektorun iştirakını daha da aktiv hala gətirmək yönündə islahatlar və tədbirlər planı həyata keçirilir və daha da mühüm addımlar atılması planlaşdırılır. (50, s.96)

Azərbaycanda istehsal edilən yerli məhsullarının beynəlxalq ticarətdə sərbəst və rahat dövriyyəsinin təmin edilməsi və idxal-ixrac əməliyyatlarının sadələşdirilməsi üçün bir sıra tədbirlərin görülməsi vacib məsələlərdəndir.(50 s.96)

2004-cü ildən bu yana Azərbaycan iqtisadiyyatında yüksək inkişaf meyilləri olmuşdur amma daha sonra ixracın şaxələnmə səviyyəsində azalmalar baş vermişdir. İxrac potensialı aşağı düşmüşdür. Azərbaycan 2004-cü ildə ixracda 56 adda rəqabətqabiliyyətli məhsulla təmsil olunurdu. Amma 2014-cü ildə isə 23 adda təmsil etmiş, “ixracın çoxşaxəliliyi” indeksinə görə dünyada 108-ci sırada özünə mövqe tutmuşdur. Hesabata görə sıralamada, Türkiyə isə 51-ci, Gürcüstan 66-cı yerləri tutmuşlar. Hesabatın adı isə “The Observatory of Economic Complexity”-dir (50 s.24)

Ölkəmizin coğrafi mövqeyi baxımdan ən yaxın iki regional bazarda – Avropa İttifaqı və Avrasiya İttifaqında daha çox təmsil olunduğundan ÜTT standartları əsas götürülür. Azərbaycanda da bu standartlara uyğun məhsul və xidmətlərlə qeyri–neft ixracının həcmi genişləndirilməsi əsas məqsədlərdəndir. Yerli şirkətlər öz məhsullarının keyfiyyətini daha da yüksəldərək istehlakçıların tələblərinə

cavab vermələrinin təmin olunması əsas prioritetlərdəndir. Nəticədə yeni yaranmış “Made in Azerbaijan” brendi beynəlxalq bazarlarda keyfiyyət baxımından özünə layiqli mövqe tutacaqdır. “Made in Azerbaijan” brendinin tanıtılması üçün görüləcək işlərin ölkə daxilində istehsal olunan məhsullar və onların istehsalçıları barədə geniş məlumatları öz bazasında saxlayan və onları əks etdirən internet portalı yaradılacaqdır. Bu portalda məlumatların əsasən üç dildə – Azərbaycan, rus və ingilis dillərində yerləşdirilməsi planlaşdırılır ki, bununla istifadəçi əhatəsini genişləndirmək, yerli məhsulların tanıtılmasına nail olmaq planlaşdırılır..Nəticə etibarilə istehsalçı–istehlakçı arasında əlaqələr daha da asanlaşacaq, rəqabətqabiliyyətə malik yerli məhsulların ixracı artacaqdır. (50 s.47) E-hökumət konsepsiyasının dövlət orqanları ilə təsərrüfat subyektləri və vətəndaşlar arasında qarşılıqlı ictimai münasibətlərdə təzahür olunan informasiya əlaqələrin elektronlaşması tələbinə əsasən ölkəyə daxil edilmiş və daxili istehsal məhsullarının inteqrasiya edilmiş «Gömrük/Daxili istehsal — Ticarət şəbəkəsi - Vergi» sistemləri üzrə dövriyyə məlumatları əsasında elektron bazanın yaradılması portalın qurulmasında və inkişafında əhəmiyyətli rol oyanayacaqdır.

Azərbaycan Respublikası dövlət orqanlarının rəsmi internet resurslarının gov.az seqmenti üzrə siyahısına əsasən dövlət orqanlarının tərkibi belədir:

- Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
- Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi
- Azərbaycan Respublikasının Nazirlər kabineti
- Nazirliklər
- Dövlət komitələri
- Şirkətlər
- Xidmətlər
- Fondlar
- Səhmdar cəmiyyətləri
- Məhkəmə və hüquq mühafizə orqanları

- Nəqliyyat təşkilatları
- İdarələr
- Komissiyalar
- Mərkəzlər və şuralar
- Agentliklər
- Palatalar
- Elm və ali təhsil müəsisələri
- İcra hakimiyyəti orqanları
- Digər dövlət orqanları
- Dövlət orqanlarının elektron xidmətləri (58)

Siyahıda göstərilən hər bir kateqoriya dövlət qurumu İİS-dən istifadə edə bilər. Hər bir dövlət qurumunun səlahiyyətli məmuru öz səlahiyyətləri çərçivəsində və mənsubu olduğu dövlət qurumunun idarəetməsinə uyğun olaraq İİS-nə sorğular göndərərək qərar qəbul etmə proseslərini həyata keçirmək üçün lazım olan informasiyaları əldə edə bilər. İİS-in istifadəçi kateqoriyalarından biri olan dövlət orqanlarının nümayəndələri bu qərarları qəbul etmə proseslərində İİS-ə verəcəyi sorğular əhəmiyyətli rol oynayacaqdır. Onlar web portalda informasiya mühafizəsinin və elektron imza açarlarının eyni texnologiyalarından, əsasən elektron imza və asan imzadan istifadə etməklə, iştirakçılarının coğrafi yerindən asılı olmayaraq sistemə daxil olub sorğular göndərə bilərlər.

Dövlət orqanlarının İİS-nə göndərəcəyi sorğulara və bu sorğulardan əldə edilən informasiyaların istifadəsinin müvafiq olaraq əhəmiyyətli ola biləcəyi sahələrə aşağıdakıları nümunə göstərmək olar:

1) Azərbaycan Respublikası Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi-Kənd təsərrüfatı məhsullarının bazarının tədqiqi sorğularını sistemə göndərə bilər. Bu sorğular nəticələrini kənd təsərrüfatı məhsullarının əsasən bitkiçilik və maldarlıq məhsullarının yetişdirilməsi, idxal edilən məhsulların əvəz edicilərinin ölkə daxilində istehsal edilməsi istiqamətində görülməli işlər barəsində qərarların qəbulu, ölkə daxili

tələbatın ödənilməsi, ixraca yönümlü qərarların qəbulu zamanı istifadə etmək olar.(59)

2) Səhiyyə Nazirliyi– tibbi avadanlıqlar, tibbi ləvazimatlar, dərman preparatlarının idxalı, ixracı, istehsalı, istehlakı, haqqında sistemə veriləcək sorğular nəticəsində müvafiq sahələrdə planlar, tədbirlər görə bilər.(60)

3) İqtisadiyyat nazirliyi - Qeyri-neft sektorunun inkişafı ilə əlaqədar olaraq idxal və ixrac edilən məhsulların statistikasına barədə informasiya əldə etmək və bu informasiyaya əsasən qərarlar qəbul etmək, yerli istehsalının dəstəklənməsi istiqamətində görülməli işlər barədə qərarların qəbulu üçün lazımi informasiyaları sorğularla əldə edə bilər. Nazirliyin tabeliyində olan sahibkarlığa kömək milli fondu sorğuların köməyi ilə ehtiyac yaranmış sahələri müəyyən edə və dövlətin biznesə əlverişli maliyyə dəstəyini optimal yollarla həyata keçirə bilər. (61)

4) Azərbaycan Respublikasında Dövlət Gömrük Komitəsi-ölkə daxilində bütün məhsulların ticarəti, dövriyyə məlumatları haqqında sorğular ilə məhsulların idxal və ixracının çətinləşdirilməsi və ya asanlaşdırılması istiqamətində müvafiq tədbirlər görə bilər. Gömrük rüsumlarında dəyişikliklər bu tədbirlərdən biri ola bilər. (62)

5) Azərbaycan Respublikası Tarif (Qiymət) Şurası – Nümunə olaraq istifadə edilən dərman vasitələrinin bazarını tədqiq etmək sorğularını sistemə göndərmək olar. Bu sorğuların nəticəsində dərman vasitələrinin qiymətlərinin müəyyən edilməsi və ya tənzimi prosesində aydın və şəffaf mexanizm tətbiq edilməsi başlıca məqsədlərdəndir. Bunun üçün optimal qiymət, yəni vətəndaşların dərman vasitələri ilə daha etibarlı təchizatının mümkün olduğu minimal qiymət siyasəti həyata keçirməkdə məntiqli qərarların qəbulunu həyata keçirmək mümkündür. (63)

Dövlət statistika komitəsi - Ölkənin coğrafi koordinatları üzrə iqtisadiyyatın əsas sahələrində məhsul istehsalı, istehlakı və onun fiziki həcm indeksi göstəricilərini barədə sorğular göndərmək. (64)

NƏTİCƏ

Bu gün hər bir ölkədə dövlət orqanlarında, biznes strukturlarında idarəetmənin daha da səmərəli təşkil edilməsində, iqtisadiyyatın dinamik əsaslı inkişafında informasiya kommunikasiya texnologiyalarının rolu müstəsna əhəmiyyətə malikdir. İnformasiya sistemlərinin yaradılması, onun strukturunun təkmilləşdirilməsi, dövlət orqanlarında, biznes sistemində onun tətbiqinin nəzəri və praktiki əsaslarının işlənilib hazırlanması bu baxımdan mühüm əhəmiyyətə malikdir. Müasir dövrdə informasiya cəmiyyətinin inkişafı dövlət orqanları və biznes strukturlarına mənsub olan informasiya sistemlərinin yaradılması və inkişaf etdirilməsinə tələbatı daha da artırır. Dövlət xidmətlərinin səmərəliliyinin və çevikliyinin artırılması məqsədilə elektron hökumət xidmətlərinin müasir texnologiyalarının tətbiqini genişləndirmək və onlardan istifadə imkanları sadələşdirilmək zəruri hesab olunur. Bu sistemlərin təqdim etdiyi xidmətlər düzgünlük (dəqiq məlumat), opertivlik (ani olaraq təqdim etmə), aktualıq (vacib məlumat), müntəzəmlik (həmişə və hər yerdə), dolğunluq (təfəsiləti məlumat), çeviklik (dəyişikliyi nəzərə almaq) keyfiyyət üstünlüklərinə malik olmalıdır. Sosial əhəmiyyətinə və mövcud informasiya infrastrukturu üzərində qurulduğu üçün iqtisadi cəhətdən səmərəliliyinə görə həmin sistemlərin elektron hökumət konsepsiyası əsasında inteqrasiyası informasiya xidmətlərinin tətbiqinin inkişafı baxımından əhəmiyyətlidir. Təsərrüfat subyektləri və korporasiyalar üzrə öz fəalliyətlərinin səmərəli təşkili üçün müxtəlif miqyaslı informasiya sistemlərin yaradılması tələb olunur. Bu sistemlərin informasiya infrastukturu *E-government* konsepsiyası əsasında təşkil edilə bilər.

İnformasiya emalı, saxlanması və dövriyyəsinin elektron vasitələrinə əsaslanan dövlət idarəetmə sistemi olan elektron hökumətin yaradılmasında başlıca məqsəd vətəndaşlara, müəssisə və təşkilatlara dövlət orqanlarının bütün növ informasiya xidmətlərinin təqdim olunması prosedurlarının sadələşdirilməsi, xidmət müddətinin qısdılması və keyfiyyətin yüksəldilməsi, inzibati məsariflərin azaldılması, həmin

orqanların fəaliyyəti haqqında informasiya açıqlıqlığının və şəffaflığının təmin olunmasıdır. Bu məqsədlərlə E-government konsepsiyası əsasında ayrı-ayrı dövlət və biznes qurumlarına mənsub sistemləri inteqrasiya etməklə yeni informasiya xidmətləri təqdim etmək olar. Nümunə olaraq, «Gömrük/Daxili istehsal —Ticarət şəbəkəsi - Vergi» sistemləri üzrə hərəkət məlumatları əsasında maraqlı tərəfləri zəruri informasiya ilə təmin edən İnteqrasiya İnformasiya Sistemini göstərmək olar.

Azərbaycan Respublikası Prezidenti cənab İlham Əliyevin "Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə strateji yol xəritəsinin başlıca istiqamətləri"nin təsdiqi və bundan irəli gələn məsələlər haqqında” 2016-cı il 16 mart tarixli 1897 nömrəli Sərəncamına müvafiq olaraq hazırlanan milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın bəzi sektorları üzrə ümumilikdə strateji yol xəritəsində dövlət xidmətlərinin səmərəliliyinin və çevikliyinin artırılması məqsədilə elektron hökumət xidmətlərinin müasir texnologiyalarının tətbiqini genişləndirmək və onlardan istifadə imkanları sadələşdirilmək, dövlət orqanlarının informasiya sistemləri inteqrasiya olunaraq elektron xidmətlərin çevikliyi, səmərəliliyi və şəffaflığının təmin olunması planlaşdırılır ki, bununla da sahibkarlıq subyektlərinin öz resurslarına qənaət etməsinə, yerli və beynəlxalq səviyyədə qarşılıqlı əlaqələr təkmilləşdirilməsinə, bazarlara və resurslara çıxış imkanları genişlənərək ölkəyə investisiya axınının güclənməsinə nail olmaq hədəflənir. Əlverişli biznes mühitinin yaradılmasında hökumətin aparıcı rolunun daha da gücləndirilməsi prioriteni həyata keçirtmək üçün görüləcək tədbirlərdən biri dövlət xidmətlərinin çevikliyinin və səmərəliliyinin artırılmasıdır. Həmçinin həmin yol xəritəsində, iqtisadiyyatın dövlət tənzimləməsi – vergi və gömrük idarəetməsinin daha da təkmilləşdirilməsi istiqamətində səmərəli addımlar atmaq və yeni iqtisadi yanaşmaya keçid üçün prioritet addımlar arasında biznes mühitinin yaxşılaşdırılması üçün vergi-gömrük idarəetməsinin keyfiyyətinin daha da yüksəldilməsi zəruri hesab olunur. Bu istiqamətlərdə problemlərin aradan qaldırılması və tədbirlərin görülməsi məqsədləri ilə aşağıdakılar təklif edilə bilər:

❖ Dövlət xidmətlərinin çevikliyinin və səmərəliliyinin artırılması üçün

elektron hökumət konsepsiyasının inkişaf etdirilməsi;

- ❖ Hər bir dövlət orqanının informasiya sisteminin təşkili və mövcud informasiya sistemlərinin inkişaf etdirilməsi;
- ❖ Dövlət orqanlarına mənsub informasiya sistemlərinin bir-birinə inteqrasiyasına şərait yaradılması;
- ❖ Hər bir dövlət orqanının elektron hökumət portalına inteqrasiyasının tam təmin edilməsi;
- ❖ Elektron hökumət konsepsiyası əsasında vergi və gömrük orqanlarının informasiya sistemlərinin inteqrasiyasını mövcud elektron baza əsasında yaradılması;
- ❖ Dövlət orqanlarının, biznes strukturlarının və vətəndaşların uyğun olaraq öz elektron imza açarları ilə inteqrasiya informasiya sistemindən istifadəsini təmin edilməsi;

Beləliklə qeyd etmək lazımdır ki, dövlət orqanlarının, biznes strukturlarının və vətəndaşların qərarlarında səmərəliliyinin və çevikliyin artırılması məqsədilə elektron hökumət xidmətlərinin müasir texnologiyalarının tətbiqini genişləndirmək və onlardan istifadə imkanlarını daha da sadələşdirilmək üçün tədbirlər həyata keçirilməlidir. Mövcud qanunvericilik, fərman və sərəncamlar əsasında bu tədbirlərin həyata keçirilməsi mümkündür.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

- 1) <http://www.worldbank.org/en/topic/ict/brief/e-government>, Dünya bankı rəsmi internet səhifəsi
- 2) <http://portal.unesco.org/> Unesco rəsmi internet səhifəsi
- 3) ELECTRONIC GOVERNANCE (“E-GOVERNANCE”), Recommendation Rec(2004)
- 4) E-government act of 2002, Public Law 107–347 107th Congress
- 5) <https://www.e-gov.az/> elektron hökumət portal
- 6) <http://www.mincom.gov.az/layiheler/elektron-hokumet/>
- 7) 2010-2012-ci illər üçün Elektron Azərbaycan Dövlət Proqramı, 11 avqust 2010 <http://www.mincom.gov.az/qanunvericilik/dovlet-proqramlari/#>
- 8) Azerbaijan to Launch e-governement platform created in Estonia. 18 october 2012, <http://www.cyber.ee/home/news/aserbaidzaan-kaeivitab-eestis-loodud-e-valitsuse-susteemi>
- 9) Azərbaycan 2020, Gələcəyə Baxış, 2012, http://www.president.az/files/future_az.pdf
- 10) UN E-governement Survey, 2014, <http://unpan3.un.org/>
- 11) 2187 nömrəli AR Prezidentin Sərəncamı, 18 Aprel 2012-ci il , www.asan.az
- 12) 2012-ci il 13 iyul tarixli 685 nömrəli Fərman, <http://www.justice.gov.az/32.htm>
- 13) Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyi Normativ Hüquqi aktların vahid internet elektron bazası, e-qanun.az
- 14) Azərbaycan Respublikası Prezidentinin rəsmi internet səhifəsi, president.az
- 15) Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti rəsmi internet səhifəsi, www.cabmin.gov.az
- 16) Elektron Hökumət 2014-cü il noyabr sayılı Bülleteni, <https://www.e-gov.az/az/content/read/42>
- 17) Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 5 nömrəli qərarı, 12 yanvar 2012-ci il Bakı

- 18) UNDP Azerbaijan Project Evaluation Report, “Establishment and Development of the State Register of Population of the Republic of Azerbaijan” 2006-2012,
<https://erc.undp.org/evaluationadmin/downloaddocument.html?docid=5908>
- 19) Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının 2013-cü il illik hesabatı,
http://www.cbar.az/assets/3269/2013_illik_hesabat_AZ.pdf
- 20) Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2013-cü il, 5 fevral tarixli 813 nömrəli Fərmanı.
- 21) Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2011-ci il 24 noyabr tarixli 191 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş və 1 nömrəli əlavədə qeyd olunan “Mərkəzi icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən konkret sahələr üzrə elektron xidmətlər göstərilməsi” QAYDALARI, 3-cü maddə.
- 22) Kənan Mədətli, Qlobal dünyaya yeni perspektiv: Elektron hökumət və onun hüquqi məzmunu, Müqayisəli hüquq, Fevral 2017,
- 23) “Elektron imza və elektron sənəd haqqında” 9 mart 2004-cü il tarixli Azərbaycan Respublikası Qanununun 1.1.4-cü maddəsi
- 24) Orkhan Abdulkarimli, Taxation of E-commerce, Baku State University Law Review
- 25) www.asanimza.az/
- 26) www.e-gov.az elektron hökumət portalı
- 27) İqtisadi informatika, Bakı 2017, Məmmədova A., Əlizadə M., Nəcəfova V., səh. 155-169)
- 28) Qlobal Rəqabətlik Hesabatı 2015-2016 səh.127 (The Global Competitiveness Report 2015-2016, p.127)
- 29) Sosial və beşəri bilimler dergisi Cilt 1, Sayı 2, 2009 ISSN: 1309 -8012 (Online) E-devlet ve tasarruf etkisi kapsamında VEDOP PROJESİ, A. Atilla UĞUR., İbrahim ÇÜTCÜ
- 30) Azərbaycanın vergi sistemi, Xüsusi buraxılış 2015.

- 31) IRS, 2004 FILING SEASON STATISTICS, (18.09.2004) 'DEN AKTARAN SEMİH ÖZ, “E-DEVLET UYGULAMALARI ÇERÇEVESİNDE İNTERNETTEN BEYANNAME ALIMI”, VERGİ SORUNLARI SAYI: 194
- 32) Ünvanlı vergi xidmətləri, Akif Musayev, Ələkbər Məmmədov
- 33) <http://vergiler.az/art-view/1774/> (Vergilər qəzetinin rəsmi internet səhifəsi)
- 34) Dünya Bankının “Doing Business-2009” hesabatı
- 35) Azərbaycan Vergi Jurnalı, E-audit and minimization of risks of tax evasion, Azar Asadov, Asaf Asadov; səh. 117-126
- 36) Vergi Məcəlləsinə 2017-ci ildən qüvvəyə minmiş dəyişikliklər barədə, Elektron qaimə-fakturaların tətbiqi
- 37) (Vergi sisteminin elektron hökumət layihəsinə inteqrasiyası, İlyasov Ramin, “Elektron hökumət”lə bağlı müsabiqəsi, qeydiyyat nömrəsi : 154,səh. 9)
- 38) Vergilər Nazirliyi, Nəzarət-Kassa Aparatı və Ciddi hesabat blanklarının tətbiqi xüsusiyyətləri bukleti
- 39) Gömrük Komitəsi sədri Aydın Əliyevin “E-hökumət gömrük sahəsində innovasiyalar movzusunda5-cibeynəlxalqelmipraktikikonfransda çıxışı,(
http://customs.gov.az/az/faydali/xeberler/790_e-hokumet-gomruk-sahesinde-innovasiyalar-movzusunda-5-ci-beynelxalq-elmi-praktiki-konfrans-kecirilmi/)
- 40) Gömrük Komitəsi sədri Aydın Əliyevin Xalq qəzetinə 27yanvar 2012 müsahibəsi,
- 41) http://customs.gov.az/az/faydali/xeberler/504_gomruk-sahesinde-informasiya-kommunikasiya-texnologiyalari-uzre-layihelerin-idare-edilmesinin-esas-p/
- 42) <http://www.sinam.net/az/software/customs-committee-unique-automated-management-system/>
- 43) Joint UNRCS Paperless Trade and Trade Facilitation Implementation survey data , Birgə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Regional Komissiyaları, Ticarətin asanlaşdırılması və Kağızsız Ticarət Tətbiq Anketi 2015, Qlobal hesabat
- 44) Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyi Normatov Hüquqi aktların varhid elektron bazası rəsmi internet səhifəsi, <http://www.e-qanun.az/framework/13939>

- 45) <http://cybernet.az/old/?cat=projects&s=03>
- 46) Single Window Systems in the OIC Member States, Aprel 2017, İslam Əməkdaşlıq Təşkilatına üzv dövlətlərdə Bir pəncərə sistemləri, Aprel 2017. Səh.19).
- 47) The “Global Trade Facilitation Conference 2011, Single Window and Supply Chains in the next decade, Jonathan Koh Tat Tsen”, p.8), “Qlobal Ticarətin asanlaşdırılması konfransı - 2011, Önümüzdəki on ildə Bir Pəncərə və Təchizat Zəncirləri”, Jonathan Koh Tat Tsen, səh. 8
- 48) “Malların və nəqliyyat vasitələrinin gömrük rəsmiləşdirilməsi üzrə Elektron Gömrük Bəyannaməsinin qəbulu” Elektron Gömrük xidmətindən istifadə metodikası (<https://www.e-gov.az/home/getfile/1309>)
- 49) Bakı Baş Gömrük İdarəsi, İKT Şöbəsi
- 50) Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi
- 51) ИНФОРМАТИКА ТА СИСТЕМНИ НАУКИ (ICH — 2017) МАТЕРИАЛИ VIII, Jafarov Jahangir. M. Integration of information systems on the basis of electronic government p. 308
- 52) Veri tabanı sistemləri, Dr. Yalçın Özkan
- 53) Rai Technology University, Database Management systems
- 54) Т.Гусева, Проектирование баз данных в примерах и задачах. М.: РС.,
- 55) О.М.Вейнеров, Е.Н.Самохвалов. Проектирование баз данных САПР. М.:ВО
- 56) A. T. Məmmədov, Marketingin əsasları, Dərs vəsaiti
- 57) Azərbaycan Respublikası Dövlət Orqanlarının rəsmi internet resursu
- 58) Azərbaycan Respublikası Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi rəsmi internet səhifəsi
- 59) Azərbaycan Respublikası Səhiyyə Nazirliyi rəsmi internet səhifəsi
- 60) Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi rəsmi internet səhifəsi
- 61) Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi rəsmi internet səhifəsi
- 62) Azərbaycan Respublikası Tarif (Qiymət) Şurası Rəsmi internet səhifəsi
- 63) Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi rəsmi internet səhifəsi

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

Elektron hökumət konsepsiyası əsasında gömrük və vergi orqanlarının ticarət şəbəkəsilə inteqrasiyası

Cəfərov Cahangir Maarif

XÜLASƏ

Müasir dövrdə informasiya sistemlərinin yaranması və mövcud informasiya sistemlərinin təkmilləşməsi istiqamətlərində tədbirlər görülməsi zərurətləri meydana gəlmişdir. İnformasiya cəmiyyətinin inkişafı dövlət orqanları və biznes strukturlarına mənsub olan informasiya sistemlərinin yaradılmasına tələbatı daha da artırır. Bu sistemlərin təqdim etdiyi xidmətlər düzgünlük (dəqiq məlumat), operativlik (ani olaraq təqdim etmə), aktuallıq (vacib məlumat), müntəzəmlik (həmişə və hər yerdə), dolğunluq (təfsilati məlumat), çeviklik (dəyişikliyi nəzərə almaq) keyfiyyət üstünlüklərinə malik olmalıdır. Sosial əhəmiyyətinə və mövcud informasiya infrastrukturu üzərində qurulduğu üçün iqtisadi cəhətdən səmərəliliyinə görə həmin sistemlərin elektron hökumət konsepsiyası əsasında inteqrasiyası informasiya xidmətlərinin tətbiqinin inkişafı baxımından aktualdır. Dissertasiya işi 3 fəsil, giriş və nəticədən ibarətdir. Elektron hökumət konsepsiyası, vergi və gömrük orqanlarının informasiya sistemləri nəzəri və praktiki cəhətdən təhlil edilmiş, Azərbaycanda görülmüş işlər barədə geniş məlumatlar verilmiş və bu sistemlərin ticarət şəbəkəsilə inteqrasiyasının əhəmiyyəti və verə biləcəyi töhfələr elmi çevrədən izah edilmişdir.

MINISTRY OF EDUCATION OF THE AZERBAIJAN REPUBLIC
AZERBAIJAN STATE ECONOMIC UNIVERSITY

**Integration of custom and tax agencies via trade network on the basis of
electronic government concept**

Jafarov Jahangir Maarif

SUMMARY

There has been a need for measures to be taken in the development of modern information systems and upgrade the information systems. The development of information society increases the demand for the creation of information systems of government agencies and business structures. The services provided by these systems must have the quality advantages of accuracy (accurate information), operativeness (immediate presentation), urgency (important information), regularity (always and everywhere), fullness (detail information), dexterity (to take into account change). Because of its social significance and existing information infrastructure, economic integration of these systems on the basis of e-government concept is relevant for the development of the application of information services. Dissertation work consists of 3 chapters, introduction and conclusion. The electronic government concept, the information systems of the tax and customs bodies have been analyzed in theoretical and practical manner, and detailed information on the work done in Azerbaijan has been made and scientific contributions to the importance and contribution of these systems to the trade network have been explained.

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ
РЕСПУБЛИКИ АЗЕРБАЙДЖАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
ЭКОНОМИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ**

Интеграция таможенных и налоговых органов через торговую сеть на основе концепции электронного правительства

Джафаров Джахангир Маариф

РЕЗЮМЕ

В современный период появилось необходимость принять меры для создания информационных систем и для развития существующих информационных систем. Развитие информационного общества увеличивает спрос на создание информационных систем государственных органов и бизнес структур. Услуги, предоставляемые этими системами, должны обладать качественными преимуществами точности (точная информация), оперативностью (немедленное представление), срочностью (важная информация), регулярностью (всегда и везде), полнотой (подробная информация), гибкостью (с учетом изменений). В силу своей социальной значимости и существующей информационной инфраструктуры экономическая интеграция этих систем на основе концепции электронного правительства имеет значение для развития применения информационных услуг. Диссертация состоит из 3-х глав, введения и заключения. Концепция электронного правительства, информационные системы налоговых и таможенных органов были проанализированы теоретическим и практическим образом, и была представлена подробная информация о проделанной в Азербайджане работе, а также объяснены научным образом важность и вклад этих систем в торговую сеть.

Cəfərov Cahangir Maarif oğlunun “Elektron hökumət konsepsiyası əsasında gömrük və vergi orqanlarının ticarət şəbəkəsilə inteqrasiyası” mövzusunda dissertasiya işinin

REFERATI

Mövzunun aktuallığı. İnformasiya və kommunikasiya texnologiyasının (İKT) meydana gəlməsi və inkişafı məlumatların daha sürətli, səmərəli əldə edilməsi, saxlanması, emalı, mübadiləsi və istifadəsi üçün fərdlərə, qruplara, biznes strukturlarına və hökumətlərə idarəetmənin daha da səmərəli təşkili üçün vasitələr təmin etmişdir. Müasir dövrdə informasiya sistemlərinin yaranması və mövcud informasiya sistemlərinin təkmilləşməsi istiqamətlərində tədbirlər görülməsi zərurətləri meydana gəlmişdir. Azərbaycan Respublikası Prezidenti cənab İlham Əliyevin "Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə strateji yol xəritəsinin başlıca istiqamətləri"nin təsdiqi və bundan irəli gələn məsələlər haqqında” 2016-cı il 16 mart tarixli 1897 nömrəli Sərəncamına müvafiq olaraq hazırlanan milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın bəzi sektorları üzrə ümumilikdə strateji yol xəritəsində dövlət xidmətlərinin səmərəliliyinin və çevikliyinin artırılması məqsədilə elektron hökumət xidmətlərinin müasir texnologiyalarının tətbiqini genişləndirmək və onlardan istifadə imkanları sadələşdirilmək əsas planlardan sayılır. Ümumilikdə, dövlət orqanlarının informasiya sistemləri inteqrasiya olunaraq elektron xidmətlərin çevikliyi, səmərəliliyi və şəffaflığının təmin olunması planlaşdırılır ki, bununla da sahibkarlıq subyektlərinin öz resurslarına qənaət etməsinə, yerli və beynəlxalq səviyyədə qarşılıqlı əlaqələr təkmilləşdirilməsinə, bazarlara və resurslara çıxış imkanları genişlənərək ölkəyə investisiya axınının güclənməsinə nail olmaq hədəflənir. Həmçinin qeyd olunur ki, əlverişli biznes mühitinin yaradılmasında hökumətin aparıcı rolunun daha da gücləndirilməsi prioriteni həyata keçirtmək üçün görülməli tədbirlərdən biri dövlət xidmətlərinin çevikliyinin və səmərəliliyinin artırılmasıdır. Həmçinin həmin yol xəritəsində, iqtisadiyyatın dövlət tənzimləməsi –

vergi və gömrük idarəetməsinin daha da təkmilləşdirilməsi istiqamətində səmərəli addımlar atmaq və yeni iqtisadi yanaşmaya keçid üçün prioritet addımlar arasında biznes mühitinin yaxşılaşdırılması üçün vergi-gömrük idarəetməsinin keyfiyyətinin daha da yüksəldilməsi zəruri hesab olunur.

İnformasiya cəmiyyətinin inkişafı dövlət orqanları və biznes strukturlarına mənsub olan informasiya sistemlərinin yaradılmasına tələbatı daha da artırır. Bu sistemlərin təqdim etdiyi xidmətlər düzgünlük (dəqiq məlumat), opeativlik (ani olaraq təqdimetmə), aktuallıq (vacib məlumat), müntəzəmlik (həmişə və hər yerdə), dolğunluq (təfsilati məlumat), çeviklik (dəyişikliyi nəzərə almaq) keyfiyyət üstünlüklərinə malik olmalıdır. Sosial əhəmiyyətinə və mövcud informasiya infrastrukturu üzərində qurulduğu üçün iqtisadi cəhətdən səmərəliliyinə görə həmin sistemlərin elektron hökumət konsepsiyası əsasında inteqrasiyası informasiya xidmətlərinin tətbiqinin inkişafı baxımından aktualdır.

Təsərrüfat subyektləri və korporasiyalar üzrə öz fəalliyyətlərinin səmərəli təşkili üçün müxtəlif miqyaslı informasiya sistemlərin yaradılması tələb olunur. Bu sistemlərin informasiya infrastukturu *E-government* konsepsiyası əsasında təşkil edilir.

E-government informasiya emalı, saxlanması və dövriyyəsinin elektron vasitələrinə əsaslanan dövlət idarəetmə sistemidir ki, onun yaradılmasında başlıca məqsəd vətəndaşlara, müəssisə və təşkilatlara dövlət orqanlarının bütün növ informasiya xidmətlərinin təqdim olunması prosedurlarının sadələşdirilməsi, xidmət müddətinin qısdılması və keyfiyyətin yüksəldilməsi, inzibati məsariflərin azaldılması, həmin orqanların fəaliyyəti haqqında informasiya açıqlılığının və şəffaflılığının təmin olunmasıdır.

E-government konsepsiyası əsasında ayrı-ayrı dövlət və biznes qurumlarına mənsub sistemləri inteqrasiya etməklə yeni informasiya xidmətləri təqdim etmək olar. Məsələn, «Gömrük/Daxili istehsal — Ticarət şəbəkəsi - Vergi» sistemləri üzrə

hərəkət məlumatları əsasında maraqlı tərəfləri zəruri informasiya ilə təmin etmək mümkündür.

Dissertasiya işinin məqsədi. Elektron Hökumət konsepsiyasının təşəkkülü və təkamülünü, səciyyəvi və fərqli cəhətlərini elmi cəvrədən xarakterizə edərək, onun müasir dövrdə dövlət idarəçiliyinin özəyində dayandığını və Azərbaycanın inkişafında xüsusi rol oynadığını əsaslandırmaqdır. E-hökumət konsepsiyasının dövlət orqanları ilə təsərrüfat subyektləri və vətəndaşlar arasında qarşılıqlı ictimai münasibətlərdə təzahür olunan informasiya əlaqələrin elektronlaşması tələbinə əsasən ölkəyə daxil edilmiş və daxili istehsal məhsulların «Gömrük/Daxili istehsal — Ticarət şəbəkəsi - Vergi» sistemləri üzrə dövriyyə məlumatları əsasında Dövlət orqanları, Biznes strukturları və Vətəndaş kimi maraqlı tərəflərin zəruri informasiya ilə təmin olunmasıdır (informasiya xidmətlərinin təqdim edilməsidir).

Tədqiqatın predmeti və obyektı. Tədqiqatın predmeti dövlət orqanları və biznes strukturlarına mənsub olan informasiya sistemlərinin inkişaf etdirilməsinin nəzəri və praktiki əsasları təşkil edir. Tədqiqatın obyektləri isə elektron hökumət, gömrük və vergi orqanlarının, ticarət şəbəkələrinin informasiya sistemləri və elektron xidmətləridir.

Tədqiqat metodları elektron idarəetmə, informasiya sistemləri və verilənlər bazası nəzəriyyələri, nisbətlərin normallaşdırılması üsuludur.

Magistrlik dissertasiya işinin elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

3. İnformasiya sistemləri inteqrasiyasının nəzəri əsaslarının inkişaf etdirilməsi.
4. «Gömrük/Daxili istehsal — Ticarət şəbəkəsi - Vergi» sistemləri üzrə dövriyyə məlumatları əsasında informasiya sistemlərinin inteqrasiyasının konseptual modelidir.

İşin praktiki əhəmiyyəti aşağıdakılardan ibarətdir:

- Dövlət orqanları üzrə sorğuların təsviri (zəruri qərarların qəbulunda istifadə etmək üçün aidiyyəti məhsulların profilləri üzrə analitik və statistik informasiya əldə

etmək)

- Biznes strukturları üzrə sorğuların təsviri (Biznes fəaliyyətinin başlanması, planlaşdırılması, proqnozlaşdırılması və marketinq tədqiqatların aparılmasında zəruri informasiya əldə etmək)

- Vətəndaşlar tərəfindən sorğuların seçilməsi (məhsulların kəmiyyət, keyfiyyət göstəriciləri, əldə olunması imkanları, satış məntəqələrinin coğrafi parametrləri və marşrutları haqqında məlumatlarla təmin etmək)

İşin həcmi və quruluşu. Dissertasiya işi giriş, səkkiz paragrafi əhatə edən üç fəsil, nəticə və ədəbiyyat siyahısından ibarət olmaqla 77 səhifədən ibarətdir.

1-ci fəsildə elektron hökumət konsepsiyasının mahiyyətindən, Azərbaycanda elektron hökumət sahəsində müasir vəziyyət və görülmüş işlər barədə və elektron hökumətdən istifadə haqqında bəhs edilmişdir.

2-ci fəsildə gömrük və vergi orqanlarının informasiya sistemləri və bu orqanların elektron bazalarında olan informasiyalar və verilənlər haqqında və təqdim olunan elektron xidmətlər haqqında geniş təhlillər aparılmış və informasiyalar verilmişdir.

3-cü fəsildə isə elektron hökumət konsepsiyası əsasında informasiya sistemlərinin inteqrasiyanının, gömrük və vergi informasiya sistemlərinin inteqrasiyasının layihələndirilməsi və bu baza sayəsində tranzaksiyaların təsviri və istifadəçi kateqoriyalarının sistemə verə biləcəyi sorğular haqqında bəhs edilmişdir.